

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XVI

Beograd, decembar 2011.

Broj 4 str. 597-803

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 10
Tel/faks: 011/3230-120
Žiro račun: 180-100121001142034
E-mail: debeograd@gmail.com

Predsednik Društva

ekonomista Beograda:

Prof. dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Jelica Petrović - Vujačić

Urednik:

Bude Šever, dipl. ecc, dipl. prav.

Redakcija, Board of Editors

Redakcioni kolegi

Prof. dr Jelica - Petrović Vujačić, Prof. dr Zorka Zakić, prof. dr Vesna Milićević, prof. dr Petar Đukić, prof. dr Branko Medojević, prof. dr Ljubinka Joksimović, prof. dr Gojko Rikalović, prof. dr Ivica Stojanović, prof. dr Darko Marinković, dr Milan Šojić, dr Jugoslav Mijatović, prof. dr Sreten Vuković, prof. dr Sida Subotić, prof. dr Nataša Cvetković, prof. dr Ljiljana Jeremić, prof. dr Radmila Grozdanić, dr Snežana Grk, naučni savetnik, prof. dr Bojan Ilić, prof. dr Gordana Kokeza, Bude Šever, dipl. ek. dipl. prav.

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

FORMA B, Čika Miše Đurića 20,
Beograd, tel. 2777-104

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade (Founded in 1932), Beograd, Kneza Miloša 10, Tel/fax: 011/3230-120

President of Economists Association of Belgrade:

Profesor dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

Prof. dr. Jelica Petrović - Vujačić

Editors:

Bude Šever, dipl. ecc, dipl. prav.

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Сојуз економиста Белграда, Београд, Кнеза Милоша 10, Тел/факс: 011/3230-120

Председатель Союза экономистов Белграда:

Проф. др Гојко Рикаловић

Главный и ответственный редактор:

Проф. др Јелица Петровић - Вујачић

Редакторы:

Буде Шевер, дипл. ецц, дипл. прав.

Технический редактор:

Славомир Мирковић

Ekonomski vidici godina XVI Broj 4 2011.

SADRŽAJ

Petar Đukić

- POSLOVANJE PRIVREDE SRBIJE U KRIZI: porezi, javni sektor i konkurentnost 597

Mlađen Kovačević

- ESKALACIJA TEŠKE PRIVREDNE KRIZE U SRBIJI 613

Ivan Vujačić, Jelica Petrović-Vujačić

- KONKURENTNOST PRIVREDE SRBIJE U USLOVIMA KRIZE. . . 633

Gordana Kokeza

- NOVA STRATEGIJA RAZVOJA INDUSTRIJE SRBIJE U FUNKCIJI PREVAZILAŽENJA EKONOMSKE KRIZE. 647

Marijana Vidas-Bubanja

- INFORMACIONO- KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE KAO INOVATIVNI FAKTOR KONKURENTNOG POSLOVANJA PREDUZEĆA. 659

Dragan Radović, Jugoslav Aničić, Branka Radović

- REGIONALNA KONKURENTNOST U FUNKCIJI PRIVREDNOG RAZVOJA SRBIJE 675

Jugoslav Mijatović

- NEZAPOSLENOST U SRBIJI - DRUGO IME ZA EKONOMSKU KRIZU 689

Danijela Sofronijević, Dejan Dragović, Stevan Obradović

- FLEKSIGURNOST - Model rešavanja nezaposlenosti i povećanja konkurenčnosti na tržištu rada - 703

Slobodan Pokrajac, Nikola Dondur, Sonja Grbić, Marko Savanović

- PROIZVODNO PREDUZETNIŠTVO KAO MOGUĆI IZLAZ IZ EKONOMSKE KRIZE. 719

Vladimir Zakić, Zorica Vasiljević, Vlade Zarić

- TRŽIŠTE HARTIJA OD VREDNOSTI KAO FAKTOR RAZVOJA KORPORATIVNIH PREDUZEĆA U SRBIJI 735

Slaviša Đukanović	
OSUNČAVANJE ENERGETIKE SRBIJE - PUT KA ODRŽIVOJ POTROŠNJI	747
Radmila Grozdanić, Radojka Savić, Boris Jevtić	
SWOT ANALIZA IZAZOVA I ŠANSI METALSKOG SEKTORA . . .	763
Siniša Miletić, Radmila Grozdanić, Boris Jevtić	
RAZVOJ METALSKE INDUSTRije, PROCENE I REALNOST . . .	775
Milivoj Janković	
REJTING KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA KAO SEGMENT KONKURENTNOSTI KOMPANIJE	791

*Prof. dr Petar Đukić**

POSLOVANJE PRIVREDE SRBIJE U KRIZI: porezi, javni sektor i konkurentnost

Rezime

Mada je gotovo svuda prisutna latentna teza da privreda Srbije i dalje “tone”, u okolnostima produžavanja globalne i unutrašnje krize, zvanični izveštaji govore o oporavku i rastu koji bi u 2012. trebalo da donese povratak na nivo BDP od 2008. Za dve do tri godine skromnog rasta od 1-2% godišnje nadoknadiće se, bar formalno, dvogodišnji uzastopni pad od oko 5% kumulativno.

Ta statistička činjenica, međutim, ne govori dovoljno o uzrocima i okolnostima pod kojima se privreda Srbija nalazi već jedanaest godina. Davno je oslobođena od tereta hiperinflacije, ekonomskih sankcija, međunarodne u unutrašnje izolacije. Međutim, građani, porodice i preduzeća u današnjoj Srbiji u najvećoj meri su nezadovoljni opštim i pojedinačnim napretkom. Nezaposlenost je na istočnom maksimumu, proizvodnja gotovo minimalna, standard sve niži. Srednja klasa je sve tanja a siromaštvo sve masovnije i dublje.

Da li u takvim okolnostima ima nade za drugačiji scenario oporavka i daljeg privrednog razvoja zasnovanog na komparativnim prednostima, unutrašnjim rezervama, neiskorišćenim resursima ili jednostavno na novom talasu entuzijazma i motivaciji ljudi u privredi? To u mnogo čemu zavisi od javne sfere ekonomije, kako od onoga što se dešava sa porezima i drugim davanjima državi, tako i od stanja u javnom sektoru privrede, kao i u državnoj upravi.

Temeljna reforma javnog sektora ekonomije nije ništa manje važna od rekonstrukcije državne uprave i načina vladavine, od čega u najvećoj meri zavise konkurentnost i perspektive čitave ekonomije i društva.

Ključne reči: javni sektor, fiskalni sistem, poreska evazija, rast gubitaka, korupcija, neefikasnost, loša vladavina, pravna država, institucije, restrukturiranje

*

Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu

Ovaj rad rađen je u okviru projekta “Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske tokove u svetu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja”, evidencijski broj 179038, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

“Pravo oporezivanja nije samo pravo da se poreski obveznik razori, već i pravo da se održi u životu”
(Vrhovni sud SAD)

Sudeći po aktivnostima zvaničnika, za suzbijanje loših pojava u domaćoj ekonomiji odgovorni su samo trenutni problemi i krizni uticaji sa strane, pa se ovdašnja privreda država i građani tome prilagođavaju na nešto teži način. Zato imamo visok deficit budžeta (u korekciji do 4,5% BDP), opštu nelikvidnost, visok deficit međunarodnih plaćanja, kao i povećanje unutrašnjeg i međunarodnog, kako privatnog tako i javnog duga. Država će, kako se planira, uredbom samu sebe disciplinovati da na vreme izmiruje obaveze. Privredni subjekti kojima je država gazda dobiće takođe Zakon kojima će ih prinuditi da svoje obaveze regulišu na vreme (60 dana). Time bi trebalo da se smanji korupcija, poveća finansijska sigurnost, kao i odgovornost bez koje nema poverenja niti održivosti sistema dugovanja i potraživanja.

Da je kriza u produženom delovanju nametnule preispitivanje i korekciju mnogih ekonomskih planova i mera – o tome više nema spora. Tako se naprimjer, u trenutku dovršavanja ovog rada u štampi pojavila vest da će Vlada „u toku sledeće godine opštu stopu poreza i doprinosa koja j sada 64%“, spustiti „na neki nivo blizu 40%“.¹

Izgledi oporavka na kratak rok

Mora se priznati da privreda Srbije, kako-tako opstaje u kriznim uslovima, uprkos sve većim teškoćama koje se izražavaju u opštoj nelikvidnosti, sve većim nenaplativim potraživanjima, daljem padu tražnje i sve slabijoj naplati realizovanih isporuka, nedovoljnom izvozu, slabom prilivu stranih direktnih investicija. Zaduženost po svim osnovama raste, javni dug je prosto eksplodirao dostigavši 14 milijardi evra, nezaposlenost od blizu 22%, već je probila gotovo sve ranije postavljene granice, premašivši rekord iz 2000. a stopa siromaštvo je već dostigla blizu 10%.

Uprkos tome, ima izgleda da se zabeleži rast BDP od 1-2% u 2011. u odnosu na prethodnu godinu i da se stopa rasta povećava u narednim godinama. Razume se da dubina krize, perspektive privrednika, tehnologije i društveni

1

Ministar ekonomije Nebojša Ćirić, intervju u „Blicu“ 31. oktobar 2012, str. 8-9.

sistem u celini zahtevaju mnogo više stope kvalitetnog rasta ekonomije, naročito s obzirom na činjenicu veoma niske startne osnove i pretećih tendencija koje ovdašnji ekonomski kretanja prate već dve decenije. Međutim, prognoze na kratak rok, kako domaće, posebno one relevantne međunarodne, sve su pesimističnije. Međunarodni monetarni fond u aprilu 2011. prognozirao je rast od 3% u ovoj, i čak 5% u sledećoj godini, da bi samo nakon pet meseci septembarsku prognozu spustio na skromnih 2% rasta u ovoj i svega 3% u sledećoj godini.

Po zvaničnim obrazloženjima reč je o drugom talasu globalne krize, koja, kako sledi i iz izveštaja MMF-a i Svetske banke, dodatno pogoda loše pripremljene male ekonomije. Prognoze rasta u Srbiji od strane Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) takođe su lošije. U oktobarskom Izveštaju ove za nas izuzetno bitne međunarodne finansijske ustanova, prema „Regionalnim ekonomskim perspektivama“ konstatiše da se „srpska ekonomija stabilizovala, ali njen privredni rast ostaje nizak“. U izveštaju se navodi da bi potrošnja pred izbore koji slede mogla da podstakne privredni rast na kratak rok, ali da glavni rizici ostaju, uključujući veliku zavisnost od zone evra.

EBRD je takođe naglasila da je inflacija u Srbiji i dalje iznad stopa koje beleže zemlje u regionu. Nivo rasta cena u Srbiji u 2011. procenjuju na 11,3 odsto. Ovo nikako nije dobra vest, naročito ako se uzme u obzir povećanje potrošnje i javnih rashoda izazvano preraspodelama budžeta koje su učinjene na račun investicija².

Evropska situacija po svemu sudeći gora je za nijansu od perspektiva za ostatak sveta, bar u kratkom roku. MMF u Svetskom ekonomskom pregledu iz septembra 2011. konstatiše da je za čitavu Evropu u 2010. ostvaren je rast od svega 2,2% (za Euroregiju svega 1,8%) dok za sledeću godinu prognozira još skromniji rast od 2% (za Euroregiju svega 1,6%). Razume se da će u tom scenariju, pogoršanom pre svega usled prilagođavanja nižem sistemu potrošnje zemalja koje su bile pred bankrotstvom kao što su Grčka, Irska, Portugal...

2

Tako na primer, određene uštede na pojedinim pozicijama tiču se fonda za životnu sredinu. Zvanično Vladino tumačenje bilo je da ako sredstva nisu utrošena to znači da nije ni bilo potrebe za njima. Imajući u vidu stanje životne sredine, prema dostupnim stranim i domaćim izveštajima stanje je više nego alarmantno. Neplaćeni eksterni troškovi koji se tiču šteta po životnu sredinu i neobnovljive resurse iznose najmanje dve milijarde evra. O tome više u monografiji P. Đukić, „Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju“, Tehnološko-metalurški fakultet, Beograd, 2011, sr. 170 -175.

Jedan od ključnih problema za prevladavanje krize je ogromna nezaposlenost koja će, po svoj prilici ostati visoka i dugo nakon recesije. Nezaposlenost u celini u Evro-regiji trebalo bi da ostane relativno visoka (posle 9,4% u 2010, 9,2% u 2011, i 9,1% u 2013.). Poruka je da oporavak najvećeg dela globalne ekonomije neće odmah ići u pravcu dodatnog zapošljavanja već pre svega prema podizanju konkurentnosti, nastavljanjem restrukturiranja koje znači sporiji rast zaposlenosti nego BDP.

U tom pogledu, posebno su bitne napomene koje MMF ima za region. Naime, za Srbiju se u najnovijem Outlook-u se za stopu nezaposlenosti (od 19 % u ovoj godini) predviđa rast: 20,5% u sledećoj, i 20,6% u 2013. godini. Ako se prepostavi da će rast BDP prema istoj prognozi ove godine iznositi 1%, sledeće godine 2%, a tek 2013. godine 3 %, to je veoma teška ekomska i socijalna perspektiva koja se neće moći lako savladati, bez velikih potresa. A potresi nisu dobri ni za koga, a posebno u vremenu laganog oporavka i izlaska iz krize najvećeg dela relevantnih susednih ekonomija, kao i onih od kojih u najvećoj meri zavisi ovdašnja privreda. Treba napomenuti i to da će se uticaj kriznih tokova i dalje rizična i različito manifestovati prema pojedinim zemljama, posebno imajući u vidu njihovu povezanost sa perspektivnijim ili manje perspektivnim ekonomijama. Tako naprimer, u Izveštaju se navodi pozitivan uticaj relativno dobrog stanja nemačke privrede na slovačku ekonomiju.

Uprkos ovakvim prognozama i opisu krize u Srbiji, porezi su, u sklopu svih potreba države i naroda u „usponu“, kao i javna potrošnja, a gotovo sve ostalo što se tiče kvaliteta pa i kvantiteta privredne aktivnosti nalazi se u stagnaciji ili padu. Druga strana istog problema ogleda se u slabom kvalitetu i nedovoljnem obimu proizvodnje, odnosu izvoza i uvoza, hroničnom budžetskom deficitu, zaduživanju zemlje, čak i po osnovu emisije evro-obveznica, da se i ne govori o konkurentskoj poziciji u svetu, Evropi ili regionu.

Tehnološko stanje privrede u krizi ne može da izgleda bitno drugačije nego ono u kome su ekonomija i socijalni sistem, kao i standard porodica, građana, pa i države. Pad konkurentnosti koji je otpočeo mnogo pre aktuelne krize u Srbiji, upućuje na zaključak da mnoge činjenice aktuelnog privrednog života ostaju kao negativna determinanta daljeg razvoja Srbije i nakon krize. Stanje u javnom sektoru ekonomije i javna uprava kao i problemi oporezivanja temeljna su prepreka za dalje reforme koje vode ka održivom rastu i približavanju ekonomije Srbije standardima EU.

Najnoviji pregled regionalnog stanja reformi govori da su veliki izazovi za zapadni Fiskalna konsolidacija, reforme tržišta rada kao prioriteti kratkog roka. Dalje se kao dugoročniji zadaci navode struturne reforme koje treba da podignu konkurenčnost, osnaže kreiranje radnih mesta i obezbede održivi rast.

Razume se da je neposredna pretpstavka za to kompetentnija javna administracija kao i jačanje uloge prava koje uključuju reforme pravosuđa, odnosno dosledniju borbu protiv korupcije.³

Sistem i kriza u Srbiji: sve neobičnije manifestacije

Ogromna je lepeza različitih manifestacija krize u Srbiji. Tako naprimjer jedan od najpriznatijih ekonomista Svetske banke sa ovdašnjih prostora Branislav Milanović „huliganstvo i agresiju, kao jednu od najstrašnijih pojava u današnjoj Srbiji“ vezuje za nezadovoljstvo dugoročnim ekonomskim i socijalnim efektima krize i besperspektivnost mladih ljudi, koji se okreću ekstremizmu sa rušilačkim sklonostima. On čak smatra da je samo neposredni povod za pomenute pojave „kriza na Kosovu i sukob Kfora sa srpskim stanovništvom na severu pokrajine. Dugoročnije posmatrano, razlog leži u nezadovoljstvu i besperspektivnosti velikog dela mladih. Ovo je, pak, posledica visoke nezaposlenosti, ravnodušnosti i nesposobnosti vlasti, ekonomске krize, i možda najviše korupcije među onima na vlasti i tajkunima“⁴.

Korupcija uzima veliki danak privredi, društvu i državi, kako u socijalnom tako i u ekonomsko-političkom smislu. Istraživanja koja se prave o tom problemu pokazuju da je ona u porastu i da sve veći deo građana poseže za njom kao nužnim zlom naročito kada su u pitanju zaštita zdravlja i zapošljavanje. Dodatni problem je svakako povećanje broja nezaposlenih, masovno siromašenje i dalje ubrzano socijalno raslojavanje, tako da ne bi trebalo da izneneđuje podatak da ogromna većina građana smatra da stvari u Srbiji idu u pogrešnom smeru (62 odsto), odnosno da su političari (84 odsto), sudije (80 odsto), pa i policija (60 odsto) previše korumpirani da bi se zaista borili protiv korupcije.

Opet sa druge strane, reakcije su takve da se u opštem bezizlazu traže uglavnom pojedinačni izlazi. Ankete govore da gotovo polovina građana živi loše ili čak nepodnošljivo. A siromaštvo, nezaposlenost, besperspektivnost mladih su za njih ključni problemi iza kojih slede korupcija i kriminal. Čak 90 odsto građana smatra da je ona uobičajena pojava, a tek svaki deseti veruje da bi mogla da se smanji naredne godine. Prve na listi korumpiranih su, smatraju ispitnici, političke partije. Za njima slede sudije, zdravstveni radnici, advoka-

³

Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/strategy_paper_2011_en.pdf

⁴

B. Milanović, „Država i dobrobit građana”, Politika 11. X 2011.

ti, Vlada, tužioci, policija... Autori istraživanja iz koga su dobijeni ovi podaci pri tom smatraju da se kod srpske populacije nivo korupcije opaža višim nego pri prethodnom istraživanju, oktobra 2009.⁵

Daleko od toga da je korupcija jedini veliki problem lošeg funkcionisanja društva i države u krizi. Ona je više-manje posledica – kako prethodnog stanja stvari, tako i promena. Te promene idu naizgled u skladu sa očekivanjima da se kratkoročnim merama prevlada kriza, a privreda i država „održe u sedlu“.

Međutim, sasvim drugačije stoje stvari kada se pogledaju efekti kratkoročnih ekonomsko-političkih mera. Naime, rast javnog duga, pozajmice države od građana i od stranih subjekata emisijom evro-obveznica na međunarodnom tržištu sa deviznom kamatom od 7% godišnje, govore da je stanje daleko lošije od onoga koje se predočava. Koliko u svemu tome ima uticaja aktuelne poreske politike, lošeg fiskalnog sistema ili uloge javnog sektora i javne sfere ekonomije uopšte, pod kojom se dakako podrazumevaju, ne samo javne finansije već, i ekonomski politici i njeno sprovođenje, kao i neformalna sfera ekonomsko-političke vlasti?

Javni sektor, troškovi i konkurenost

Najpre o najaktuelnijim merama koje se preduzimaju u oficijelnoj sferi javne ekonomsko-političke vlasti. Pred poslanicima Skupštine Srbije je Zakon o otpisu dugova, većini javnih preduzeća i ustanova, kojima ove treba da se oslobođe teškog nasleđa iz devedesetih godina. Bez obzira na tvrdnja da otpis duga vrednog 700 miliona evra neće, prouzrokovati povećanje javnog duga, kako to objašnjava premijer i ministar finansija, to je više nego dobar pokazatelj koliko problema u javnim finansijama i makroekonomskoj stabilnosti uslovljava javni sektor sa javnim službama.

Tako je predloženo da se Akcionarsko društvo „Železnice Srbije“ osloboди duga u iznosu od blizu 182 miliona evra i nešto više od 15 miliona dolara, a preduzeće „Putevi Srbije“ za nešto više od 43 miliona dolara i blizu 465 miliona evra. Takođe, predloženo je da se Klinički centar Srbije osloboodi duga u iznosu od nešto više od tri miliona evra, Kliničko-bolnički centar „Zemun“ blizu dva miliona evra, Savezna javna ustanova Radio-Jugoslavija za nešto više od tri miliona evra i 627.000 švajcarskih franaka, Fond za razvoj Srbije za 321.000 američkih dolara i Univerzitet u Novom Sadu - Građevinski fakultet Subotica za 235.000 američkih dolara. Obrazloženje premijera da primena novog Zako-

5

Srbobran Branković iz “Medijum galupa”,

na neće prouzrokovati povećanje javnog duga, zasniva se na činjenici da je Srbija te dugove već uključila u svoje obaveze i njih redovno servisira. Naveo je i da će usvajanje ovog zakona „omogućiti da se u knjigama dužnika uvede ono stanje koje jeste faktičko“ i da je to suština, a ne povećanje javnog duga.

Međutim, najgore je što se takva praksa nastavlja. U hronično i bezna-dežno gubitničkim javnim preduzećima plate rukovodilaca, pa ni prosečne nisu manje, već neuporedivo (do sedam puta) veće od prosečnih u zemlji⁶. Bitna prethodna, pomalo zaboravljena ekonomsko-politička akcija vlasti, koja se odnosila na biranje rukovodilaca u javnom sektoru po javnom konkursu, dešavala se u toku proleća 2011. Ona sve više pada u zaborav, ne smo zato što je bila pri-lične volontaristička i nerealna, već i zato što je namera najverovatnije bila tak-va da se, silom prilika, nije ni mogla sprovesti. Ali je, bar u početku, za deo bi-rača, dobro zvučala.

Naime, prema izveštajima iz štampe početkom leta „iako je Vlada najavi-la da će odmah stupiti na snagu odluka da se direktori javnih preduzeća i onih u većinskom vlasništvu države biraju putem konkursa, čak ni u firmama na čijem čelu se trenutno nalaze vršioci dužnosti, to nije učinjeno niti se zna kada će“⁷. Naime, odluka Vlade odmah bi trebalo da bude primenjena samo na one firme kojima rukovode vršioci dužnosti, pošto direktori koji su već postavljeni, imaju pravo da na svojoj funkciji ostanu do kraja mandata. U Jat ervezu i Srbijašumama, gde je ovakva odluka primenljiva, još uvek nije raspisani konkurs. Kako kažu u Srbijašumama, Ministarstvo poljoprivrede, trgovine, šumarstva i vodoprivrede im još uvek nije poslalo preporuku šta treba da čine po tom pitanju. A iz Ministarstva poljoprivrede, dolazi saopštenje da ovo mi-nistarstvo nije nadležno da raspisuje konkurs za izbor direktora javnih predu-zeća, pa ni Srbijašuma, jer je ovaj posao regulisan aktima javnih preduzeća. Kako se dalje navodi, javna preduzeća će biti naknadno obaveštena o zaključku Vlade. U Jatu nemaju komentar vezan za odluku Vlade, dok su iz Ministarstva infrastrukture i energetike rekli da“ ovih dana postoje važnije stvari od pitanje reizbora direktora u javnim preduzećima“. Ispalo je da nije u pitanju odluka već

6

U Parlamentu u vreme rasprave je iznet podatak da je direktor Železnica Srbije, dakle gubitaš, u februaru 2009. godine imao platu 202.383 dinara, a za njim nisu mnogo zaos-tajala ni tri zamenika i šest pomoćnika. U „Putevima Srbije“ direktorska plata 2009. bila je 159. 583 dinara, a u tom trenutku ovo preduzeće imalo je gubitak od 30 milijardi dinara. (Danas 25. X 2011)

7

Videti „Danas 13. 07. 2011.

preporuka, koja je teško primenljiva, gledano s pravne tačke gledišta, a sa političke, s obzirom na predstojeće izbore, verovatno još teže.

Ekonomска dimenzija problema – kontrola troškova, pa i zarada u krizi, naročito kod gubitaša, za malo koga iz javne sfere može da bude argument da se nešto bitno menja u sistemu javnog odlučivanja u ekonomskoj sferi. Prelivanje ekonomске vrednosti neekonomskim putem, što između ostalog znači i povlašćen, manje-više monopolski položaj, kao i otpisivanje dugova (koje moraju da plate poreski obveznici) ustvari je samo deo istine o prirodi ekonomskog sistema Srbije, koji je i pored ostvarenih institucionalnih reformi, ostao u senci političko-partijske vladavine, koja je podelila sfere uticaja i upravljanja (pa dakle i korišćenja) javnih preduzeća i državnih službi.

Da sve baš ne ostaje u pukoj inerciji prethodnog, vlada se trudi da dokaže novom praksom, i (ekonomski gledano pomalo odnosno, ali politički izgleda pravovremenim) potezima. U momentu nastanka ovog rada država Srbija zajedno sa lokalnim samoupravama, novim zakonom usvojenim krajem oktobra, trebalo bi da sama sebe disciplinuje odnosno da svoje obaveze prema trećim licima unutar zemlje (građanima, privrednicima itd.) izmiruje u toku od šezdeset dana. Nešto kasnije bi trebalo da usledi usvajanje Zakona o obaveznom izmirivanju finansijskih obaveza javnih preduzeća.

Drugacije malo stoje stvari ako se posmatraju iz čisto socijalnog aspekta. Efekat globalne i nacionalne krize ekonomije najviše se i najosetljivije manifestuje na socijalnom planu, pre svega kroz pad zaposlenosti, dohotka i standarda, kao i kroz porast siromaštva, ne samo u našem već i u celom svetu. Da li poreska politika tu može da pomogne?

O tome šta činiti sa porezima u krizi i da li je to dugoročno ili kratkoročno efikasno, ne samo po ekonomiju u recesiji već i za ekonomski razvoj uopšte, postoje brojne kontroverze i suprotni pristupi. To je, i pored kontradiktornosti koja se nameće na prvi pogled, prilično logično.

Tako naprimjer, mere čistog kejnzijanizma išle su ka povećanju poreza, preraspodeli bogatstva prema kategorijama sa višom sklonosću potrošnje i podsticanju platežno sposobne tražnje. Današnje dominantne mere štednje (u svim sferama) u krizi proističu iz koncepta nižih a ostvarivih poreza, čvrste poreske discipline i smanjivanja javnih rashoda troškova, posebno troškova države i javnog sektora. Ali postoje i drugačija (legitimna) mišljenja, da države treba da preduzmu povećanje poreza koji imali krizni karakter, kako bi se iz tih sredstava podsticala zaposlenost i sprečavao dalji pad dohotka. Tako naprimjer

Gustav Horn, iz nemačkog Instituta za makroekonomiju predlaže dodatni porez za bogataše.

On smatra da su u borbi protiv dugova neizbežni i novi porezi: „Najviše moraju da doprinesu imućni. Oni su sigurno pre u situaciji da to učine, nego oni čije su zarade proteklih godina već pale.“⁸

Međutim, ni u kom slučaju krizni paketi ne idu na štetu štednje države i finansijskog uređivanja javnog sektora.

Mnoge zemlje danas nastoje da smanje rizik siromaštva i masovne nezaposlenosti, kao i opšteg kolapsa privrede, upravo javnim sredstvima kojima se subvencionisu banke, velike kompanije, pa i države. U trenutku nastanka ovog teksta, iz sveta dolazi vest o tome da će evropske zemlje dati podršku (obimna finansijska sredstva) ne samo za osnaženje banaka već i radi otpise dela grčkog duga. Međutim, pri tome se, sa druge strane, najavljuje veoma strog nadzor nad poslovanjem banaka i njihovim plasmanima, kao i javnim finansijama u celini.

Konkurentnost, država i kriza

Ako je konkurentnost sintetički pokazatelj stanja jedne nacionalne ekonomije onda nema mesta tvrdnji da je poreski sistem nešto što po sebi uslovjava nisku konkurentnost. Organizacija i naplata poreza, samo su jedno lice problema fiskalnog sistema, dok je drugo ono koje se tiče loših zakona i njihovog sprovođenja, slabih institucija posebno pravosuđa, regulatornih organa, ili lošeg sistema ekomske odgovornosti koji implicira korupciju, prelivanje privatnih troškova na društvo-državu, ili nedostatka konkurenčije, kao i sve lošije poslovne kulture.

Srbija je u ovogodišnjem "Izveštaju o poslovanju za 2012. godinu"⁹ Svetske banke zauzela 92. mesto na svetskoj listi, što predstavlja pad u odnosu na prošlogodišnje 88. mesto. U saopštenju Svetske banke dostavljenom Tanjugu stoji da je Srbija u proteklih godinu dana napredovala u dve oblasti koje se mere u izveštaju: u upisu nepokretnosti i rešavanju pitanja nesolventnosti, a takođe je ubrzala i prenos prava vlasništva ponudivši opciju ubrzanog postupka i usvojila zakon kojim se uvode profesionalni zahtevi za stečajne upravnike i reguliše naknada za njihov rad. Kad je reč o pojedinačnim kategorijama, Srbija

8

Deutsche Welle, PR služba, Global Banks, Banke Srbije, <http://www.banksrsbije.com/2011/08/veci-porezi-za-bogate-su-spas-od-krize/>

9

Doing Business; Making Difference for Entrepreneurs, A COPUBLICATION OF THE WORLD BANK AND THE INTERNATIONAL FINANCE CORPORATION, 2011.

je po lakoći poslovanja zauzela 92. mesto, kao i u pokretanju poslovanja, po dobijanju građevinskih dozvola je na 175. mestu, po uvođenju električne energije se našla na 79. mestu, po registraciji nekretnina na 39. mestu. Zatim, po dobijanju kredita je na 24. mestu, po zaštiti investitora na 79. mestu, po plaćanju poreza na 143. mestu, po prekograničnom trgovovanju na 79. mestu, po primeni ugovora na 104. mestu i, na kraju, po rešenju nesolventnosti na 113. mestu“.

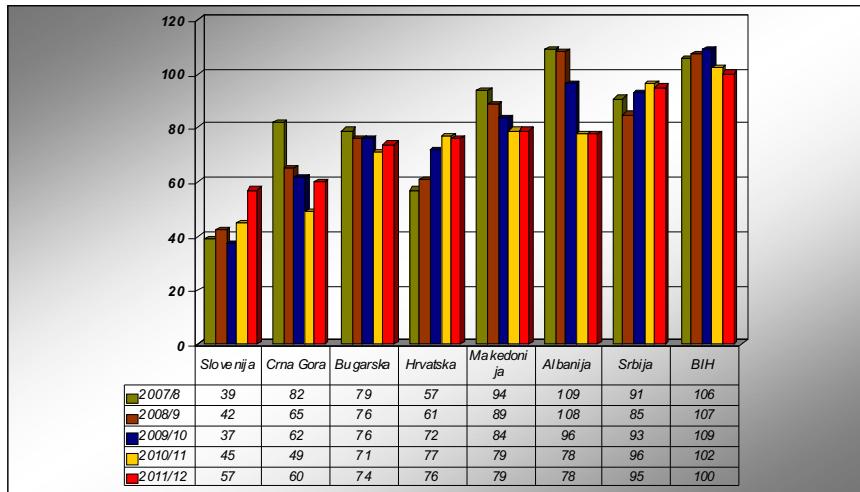
Problem opšte nelikvidnosti povlači za sobom sve veće odugovlačenje izmirenja obaveza, kako privrednih subjekata i građana, tako i države. U takvim uslovima preostaje (ili se prosto traži) državno ili političko arbitriranje u preraspodeli likvidnosti i usmeravanju finansijskih tokova prema administrativno-političkoj volji, dakle mimo i iznad tržišta, a u skladu sa odnosima moći monopolskih, političkih i poslovnih struktura.

Razvoj Srbije biće ugrožen ne samo usled delovanja krize već i zbog loše procene i pripreme fiskalnog prilagođavanja društva i države njenom prduženom delovanju. Kratkoročne tendencije u Srbiji izgleda da su loše, ne samo sa stanovišta trenutne situacije, već i zbog i nepredvidljivosti i nestabilnosti u većoj meri od ostalih zemalja u regionu. Ako na to utiče politička situacija u zemlji, kao i neizvesnost koja se tiče predstojećih izbora, sva je prilika da se prolongiranje izbora i predizbornih aktivnosti koje bitno podrivate reforme pa i ekonomski perspektive zemlje, prolongirati i loš period neizvesnosti i predizborne propagande koja se tiče deformisanja informacija pa i obmana javnosti o ekonomskom stanju i perspektivama zemlje. Prema oceni Svetskog ekonomskog foruma konkurentnost Srbije stagnira ali je bila u drastičnom padu još od pre pet godina. Naime, nakon razlaza Srbije sa Crnom Gorom (2006) sve je lošija pozicija Srbije na ovom celom svetu raspoloživom informativnom portalu.

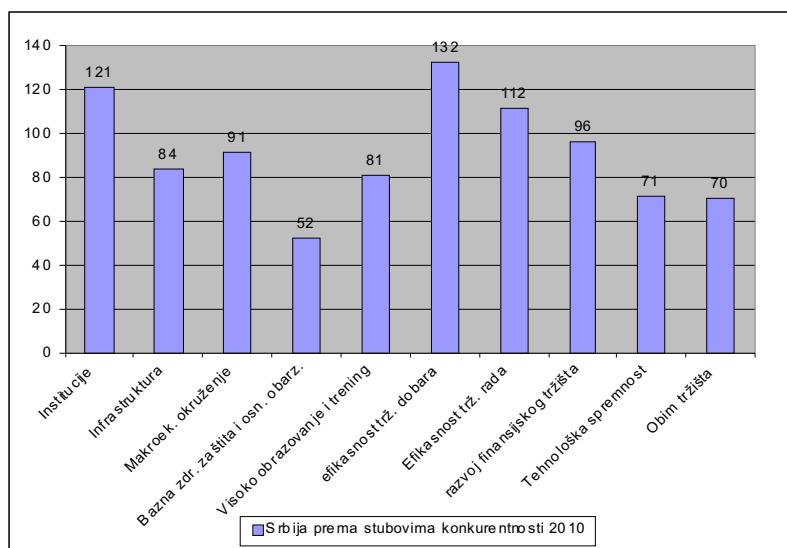
Prema objavljenim rezultatima iz izveštaja Svetskog ekonomskog foruma¹⁰ o konkurenčnosti 144 zemlje u svetu, Srbija zauzima 95. mesto sa ukupnom ocenom od 3,9 kroz 12 indikatora. U odnosu na prošlu godinu to je bolji rang za jedno mesto. Međutim, pre tri godine Srbija je zauzimala 85. mesto u svetu (pre dve godine bila je 93). Najgore ocene među “stubovima“ dobili su institucije, infrastruktura, pa i stanje na tržištu dobara koje podrazumeva visoku koncentraciju i monopolizaciju sa jedne i odsustvo stvarne volje ekonomski politike da preduzme mere kontrole i otklanjanja tržišnih deformiteta sa druge strane.

10

The Global Competitiveness Report 2011-2012, WEF

Slika 1. Relativne pozicije – opšti indeks konkurentnosti u regionu 2007-2011.

Slika 2. Loše i manje loše pozicije Srbije po “stubovima” konkurentnosti prema WEF 2011.

Porezi i javna ekonomска sfera - kontroverze i predlozi

Apeli koje pojedini poreski obveznici upućuju radi smanjenja poreskih nameta, taksi i akciza, uveravanja da hoće da plate ali u skladu sa starim pravilom da „iznos poreza mora biti primeren snazi obveznika“ nailaze na zid čuta-

nja jer nemaju velike pare, moći i uticaj. Istraživanja koja su za potrebe Unije poslodavaca rađena još 2008. godine pokazala su da je poresko opterećenje veoma različito. Prosečno srpsko preduzeće ima osnivački kapital od 3500 evra ali su mu obaveze već u prvom mesecu poslovanja čak oko 80% te sume, dok su za hrvatsko preduzeće obaveze svega 15% referentne sume) Istovremeno srpski preduzetnik ima sedam puta veće namete nego njegov kolega u Bugarskoj i ili Rumuniji i čak 12 puta više nego oni u starim članicama EU.¹¹

Transparentnost fiskalne sfere

Najbolju ilustraciju aktuelne poreske slike u Srbiji daje informacija objavljena u dnevnoj štampi 10. oktobra 2011. u kojoj se navode zvanične procene da su preduzeća i građani po osnovu poreza i doprinosa duguju državi oko 700 milijardi dinara, (dakle oko 7 milijardi evra) a da je od toga polovina dug 100 najvećih dužnika. Među najvećim su, kako tvrde u Poreskoj upravi, poznati biznismeni i estradne ličnosti, političari i sportisti, ali i javna i komunalna preduzeća¹².

Ako je već tako, nije osnovano pitanje da li povećavati ili smanjivati poreze u krizi. Postavlja se takođe pitanje: ko su ti javno dužnici, ali se ispostavlja se da informacije o tome blokirane zakonom. Slede, dakle zakonske izmene čime će se imena poreskih dužnika učiniti dostupnim javnosti. Neplaćanje poreza i doprinosa, posebno poslodavaca za njihove radnike, zahteva povremeni intervencije (političke) države u "povezivanju staža" što se neminovno manifestuje na smanjenje potencijala budžeta i povećava poresko opterećenje ostalih poreskih obveznika, a državna administracija čini skupljom.

Fiskalni sistem Srbije zahteva bitne kvalitativne intervencije. Neke od njih već su naznačene napomenama Evropske komisije u Izveštajima o napretku u reformama. Tako naprimjer u Izveštaju za 2010. se kaže da „ekspanzivna fiskalna politika povećava jaz između štednje i investicija u privatnom sektoru“ što izaziva eksterni debalans plaćanja i podiže ranjivost ekonomije na globalne šokove. A makroekonomska politika podrazumeva miks mera koje bi bile odgovor na krizu“.

11

Unija poslodavaca- i Evropska agencija za rekonstrukciju - istraživanje poreza u Srbiji, rezultati predstavljeni na konferenciji za štampu i na Okruglom stolu Privredne komore Beograda, 10. novembra 2008. Vidi P. Đukić, prezentacija

12

Politika X. 10. 2011. Najveći dužnici bez tajne

Monetarna politika i fiskalna sfera

U Izveštaju Evropske komisije takođe se navodi da je efektivnost monetarne politike pod pritiskom dualnih ciljeva, sa jedne borbe protiv inflacije, a sa druge prigušene težnje ka apresijaciji kursa dinara. Kontraciclična fiskalna politika dovela bi do perioda niske ekonomske aktivnosti pa se stanje krize ne bi se moglo bitno i dugoročno primeniti. Tako je pretkrizna fiskalna ekspanzija vodila ka niskim investicijama i slabom prilivu kapitala. Iako se to ne navodi kao zahtev ili predlog, potpuno je jasno da monetarna politika i Nezavisna nacionalna banka moraju orijentisati ka dugoročnom i permanentnom obaranju inflacije sa nivoa najviših evropskih stopa na nivo koji bi bio prihvatljiv i održiv, kako za EU tako i za Region i Srbiju u reformi. Dakle, ekspanzivnim monetarnim merama se ne može podstići ekonomski razvoj i prevladati recesija u Srbiji, ma kako to nekome izgledalo prihvatljivo.

Gubici i reforma javnog sektore

Sa druge strane zahtevi od države da se pozabavi gubitnicima u krizi sve su masovniji. Ne bi bilo toliko opasno da se ti zahtevi ne realizuju pod pritiscima kao što su štrajkački, studenstki i drugi, koji se manifestuju veoma transparentno, uglavnom pred očima građana, posredstvom medija, ali na takav način da blokiraju normalan život. Grčki scenario nije samo specijalitet komšija koje su davno postale članica EU pa ipak su njihova potrošnja i javne finansije u praksi pokazali potpuno neodrživim pred izazovima krize i eksternog finansiiranja. Da li Srbija sa javnim dugom koji narasta do „zakonskih granica“ od 45%, i u okolnostima veoma neizvesne eksterne likvidnosti i ekonomske budućnosti ima održiv sistem javnih finansija?

Napredak u realnom sektoru: manje sive ekonomije i efektivnije oporezivanje

Ima indicija da bi se fiskalni sistem bitno unapredio korišćenjem potencijala u realnom sektoru ekonomije, naročito u poljoprivredi, energetici, prerađivačkoj industriji. Evo jednog svedočenja iz ugla zainteresovanog posmatrača. Alexander Grunauer (autor istraživanja stanja i evolucije preduzetništva u Srbiji) smatra da Srbija ima „vredne i pametne radnike, veliku plodnu zemlju koja može da hrani daleko više ljudi nego što živi na njenoj teritoriji. Čak 54% aktivne populacije sa istraživane teritorije (jugoistočna Srbija – prim. P. Đ.) nama nikakvih evidentiranih prihoda. To znači da je siva ekonomija veoma razvijena i da ona šteti državi, ugrožava legalno poslovanje. Imovina fizič-

kih i pravnih lica smatra on, mogla bi adekvatno progresivno da se oporezuje, bez zakonskih rupa, čime bi se istovremeno moglo sniziti poresko opterećenje na plate i rad legalnog privatnog sektora. To bi uslovilo jeftinije legalno poslovanje kao i dalo podsticaje za nova radna mesta. Radi povretaka radnika iz sive u organizovanu ekonomiju¹³.

Rizici dosadašnjeg i daljeg zaduživanja i privredni razvoj

Da je fiskalni sistem sastavni činilac ovdašnje krize, o tome ne bu trebalo da bude ikakvog spora. Kriza se ne može prevladati klasičnim merama i podsticajima od strane države iz dva razloga:

- prvo, za to nema realnih izvora
- i drugo, bilo kakva intervencija antikrizne naravi kao što je to u zemljama koje se bave upumpavanjem likvidnosti u banke i privredu, dalje bi deformisali fiskalni sistem i pogoršali sistem ekonomske odgovornosti.

Srbija zapravo nema mnogo mogućnosti za maštovit i kreativan pristup merama ekonomske politike i razvoja u krizi. Neke mere, jednostavno, mora da preduzme: neophodne reforme koje podrazumevaju smanjenje uloge države u privredi, suočavanje sa veoma jakim javnim i drugim monopolistima, smanjenje korupcije... Srbija takođe mora da smanji kontrolu cena, s obzirom da u potrošačkoj korpi (bezuspešno) kontroliše čak 20% cena. Veoma bitni preostali izazovi su funkcionisanje demokratskih institucija, vladavina prava, skraćivanje sudskega procesa i sloboda medija.

Može li i kako fiskalni sistem da se popravi?

Potpuno je nerazumno kritička analiza ukoliko iza njene stoje signali mogućeg preokreta i rešenja koja se naziru makar u dugom roku. Da bi se takva slika predviđala čitaocu ovog teksta, valja biti dovoljno objektivan i najpre poručiti da nema brzih i efikasnih rešenja koja bi stvari preokrenula i popravila odmah sliku srpske ekonomije.

Ipak, ograničivši se na fiskalnu sferu, javni sektor i krizu, valja poručiti, za početak ono šta se pre ili kasnije mora učiniti, ili ono od čega se jednom mora početi:

- Štednja i to pre svega na državnom nivou. Uštede se odnose na administraciju, troškove države i rashode javnog sektora. Argument je prilič-

13

Alexander Garanauer, Stanje u srpskom preduzetništvu i privredi: Konkretnе preporuke, *Ekonomist magazin* br. 593, 6 oktobar 2011, str. 32

no vulgaran: nema krize u kojoj se ne mora štedeti, a ekspanzivna država je po definiciji rasipnik.

- Restrukturisanje javnog sektora ekonomije, posebno onoga koji se tiče velikih gubitaša, njihovog sistema raspodele, zarada, privilegija, zapošljavanja... Sa tolikim brojem preduzeća u javnoj svojini i u poziciji monopola (naročito lokana) ni jedna ekonomija ne bi mogla da se izvuče iz gubitaka.
- Rekonstrukcija samog poreskog sistema. U tom smislu postoje stvari koje se mogu odmah preduzeti: jedna od njih je transparentan poreski sistem kome se zna koliko poreza plaća; a druga je poreska disciplina. Ako ima toliko privilegovanih kod države, da i pored zakonskih konsekvensci, porez za nekoga može biti povod za odlazak u zatvor, a za druge čak ni obaveza, onda tu mena održivog poreskog sistema. Međutim, modernizacija i reorganizacija poreske uprave uvođenjem elektronskog upravljanja i kontrole, kao i pojednostavljenjem prijava je nešto što malo košta a daje velike rezultate odmah.
- Promena poreske politike i uvođenje kriznih mera koje podrazumevaju podizanje iznosa neoporezivih zarada najpre do nivoa definisanog Socijalnim sporazumom, a kasnije i do minimalne zarade. Tu se takođe može predvideti uvođenje novih poreza za ekskluzivnu potrošnju i imovinu, ali samo pod pretpostavkom da se podigne nivo efikasnosti i organizacije poreske uprave i funkcionalnosti pravne države u fiskalnoj sferi

Literatura

- Doing Busines 2011, Doing Business; Making a Difference for Entrepreneurship, A COPUBLICATION OF THE WORLD BANK AND THE INTERNATIONAL FINANCE CORPORATION,
- P. Đukić, „Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju“, Tehnološko-metalurški fakultet, Beograd 2011.
- Deutsche Welle, PR služba, Global Banks, Banke Srbije, <http://www.bankesrbije.com/2011/08/veci-porezi-za-bogate-su-spas-od-krize/>
- 2011 <http://www.doingbusiness.org/~media/fpdkm/doing%20business/documents/annual-reports/english/db11-fullreport.pdf>
- World Economic Outlook (WEO) IMF, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/pdf/c2.pdf>
- Alexander Garanauer, Stanje u srpskom preduzetništvu i privredi: Konkretnе peporuке, Ekonomist mazgazin br. 593, 6 oktobar 2011, str. 32.
- European Commission, Brussels, 9 November 2010, sec (2010) 1330, Commission Staff working document, “Serbia 2010 Progress Report”
- Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/strategy_paper_2011_en.pdf

SERBIAN ECONOMY AND BUSINESS IN CRISIS: Taxes, Public Sector, and Competitiveness

Abstract

Although the thesis that Serbia's economy continues to decline is latently present, in the circumstances of the global and domestic crisis, official reports speak of recovery and growth which in 2012 should bring back the level of GDP from 2008. Two to three years of modest growth of 1–2 percent annually will compensate, at least formally, a consecutive two-year decline of about 5 percent cumulatively.

This statistical fact, however, does not say enough about the causes and circumstances in which the Serbian economy is already eleven years. It has long been freed from the burden of hyperinflation, economic sanctions, and international and inner isolation. However, citizens, families and businesses in Serbia today are largely dissatisfied with the general and individual progress. Unemployment is at historical maximum, the production is almost minimal, and standard is all lower. The middle-class is fewer, and poverty is all the more massive and deeper.

Is there, in such a circumstances, a hope for a different scenario for recovery and further economic development based on comparative advantages, internal reserves, untapped resources or just on a new wave of enthusiasm and motivation of business people? It largely depends on the public sphere of economy, on what happens with taxes and other state duties, as well as on the state of the public sector of the economy and the public administration.

Fundamental reform of the public sector of the economy is no less important than the reconstruction of civil service and way of governance. Competitiveness and prospects of the entire economy and society depend on it.

Key words: public sector, fiscal system, tax evasion, increasing losses, corruption, inefficiency, poor governance, rule of law, institutions, restructuring

Prof. dr Mlađen Kovačević

ESKALACIJA TEŠKE PRIVREDNE KRIZE U SRBIJI

Rezime

Suprotno tvrdnjama brojnih državnih institucija, zvaničnika, istraživačkih institucija i akademskih ekonomista koje su se čule od sredine prošle, pa do sredine tekuće godine da je Srbija izašla iz ekonomske krize, stvarnost je tokom 2011. godine to surovo demantovala. Naprotiv, po nizu pokazatelja privreda Srbije je u još dubljoj krizi nego što je bila prethodne godine, što se ispoljava pre svega preko znatnog povećanja broja nezaposlenih, smanjenja zaposlenih, enormnog rasta javnog duga i budžetskog deficitia i posebno enormne nelikvidnosti. Osnovni uzroci teške ekonomske krize u Srbiji jesu pogrešan koncept privrednih reformi, pre svega neadekvatan koncept privatizacije, nagla preterana liberalizacija uvoza i posebno ekstremno precenjena vrednost dinara.

U uslovima pojačane ekonomske krize u Evropi i SAD i nemoći sadašnje vlasti, šanse za pozitivan preokret u 2012. g. su samo u domenu teorije. Nova vlast bi morala, uz maksimalnu saradnju sa relevantnim naučnim institucijama, formirati tim vrhunskih stručnjaka koji bi formulisao viziju društvenog i privrednog sistema koja bi se, nakon svestranog razmatranja, skupštinskim konsenzusom usvojila i kasnije dosledno realizovala, jer bi samo u tom slučaju bilo moguće prevazići sve težu društvenu i ekonomsku krizu.

Ključne reči: ekonomska kriza, pokazatelji, eskalacija, uzroci, perspektive, vizija.

Uvod

Od kraja 2009, a naročito tokom 2010. godine zvanične institucije, Vlada, njeni resorni ministri, ali i niz akademskih ekonomista su isticali da je Srbija izašla iz privredne krize koja je, po njihovim tvrdnjama, bila posledica svetske ekonomske krize. Mnogi od njih su u tom periodu tvrdili da je privreda Srbije zapala, ne u krizu, već u recesiju, da će se to stanje brzo prevazići i da će bruto domaći proizvod od 2010. godine beležiti visoke stope rasta kojim će se omogućiti smanjenje nezaposlenosti i rast životnog standarda stanovništva. Vrhunac tog optimizma posebno je došao do izražaja u radu *Postkrizni model eko-*

nomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020, koji su, po izjavi premijera dr Mirka Cvetkovića, uradili „eminenti, najpoznatiji ekonomisti Srbije“. I kao što sam tokom 2010. i u prvoj polovini 2011. god., dokazivao, tvrdnja data u predgovoru tog „Modela“ da su projekcije do 2020. godine „optimističke ili realno ostvarive“ nisu imale nikakvu realnu osnovu. Drugim rečima, dokazivao sam da se Srbija nalazi u sve dubljoj privrednoj i društvenoj krizi i da će se ona pre pojačavati nego ublažavati. Na opštu, i na moju žalost, pokazalo se da je privreda Srbije u prvoj „postkriznoj“ godini zapala u još veću krizu, što će se u ovom radu ilustrovati sa nizom relevantnih pokazatelja. U njemu će se dokazivati da je vrlo velika verovatnoća da će i u sledećoj godini privreda Srbije biti u teškoj krizi i da je realno da se ona čak i znatno pojača, što bi imalo katastrofalne ekonomske i socijalne posledice.

Pokazatelji duboke ekonomske krize u 2011. godini

- ▶ Umesto u „Modelu...“ projektovane prosečne godišnje stope rasta bruto domaćeg proizvoda (BDP) od 5,8%, u prvih devet meseci ostvaren je rast od 2,4%, a u 2011. godini biće ostvaren rast od samo oko 2%, a moguće i manja od toga. Uz to, trebalo bi naglasiti da je Republički zavod za statistiku kasnijim obračunom utvrđio da je BDP u 2010. g. bio manji od njegove veličine od koje su pošli projektanti, tj. da je statistička osnova tim novim obračunom smanjena, pa bi eventualni rast od 1,5-2,0%, bio još niži da je ostala osnova koju su oni koristili, a moguće da rasta u tekućoj godini ne bi ni bilo.
- ▶ Umesto projektovane prosečne stope rasta industrijske proizvodnje od 6,9%, u prvih devet meseci ona iznosi samo 2,5%, a vrlo je neprijatna činjenica da ona beleži negativne stope rasta od maja, i vrlo je verovatno da će taj trend biti nastavljen i u preostala tri meseca, pa će stopa rasta za celu godinu biti još niža.
- ▶ Prosečna projektovana stopa rasta poljoprivrede iznosila je 3,4%, a verovatno je fizički obim njene proizvodnje u ovoj godini manji nego 2010. godine.
- ▶ Intenziviranjem završetka mosta „Gazela“, mosta preko Ade, „Beška“ a delom i Koridora 10, građevinarstvo je u prvih devet meseci zabeležilo rast od 7,0%, ali je to ostvareno na ekstremno niskoj osnovi.
- ▶ Zahvaljujući ostvarenom rastu spoljnotrgovinske razmene i građevinarstva, BDP u sektoru saobraćaja povećan je za 3,1%, a vrlo je verovatno da će za celu godinu on biti još skromniji.

- ▶ Zbog znatnog povećanja broja nezaposlenih lica u poslednja tri meseča prošle i u prvih devet meseci tekuće godine i drastičnog pada životnog standarda njihovih porodica, pada realnog standarda penzionera, realnog, a u masi slučajeva i nominalnog smanjenja plata, uz istovremeni rast potrošačkih cena, došlo je do pada prometa u trgovini na malo u prvih devet meseci u tekućim cenama za 6,7%, a u stalnim za čak 16,9%.
- ▶ S obzirom na činjenicu da je u modelu za period 2011-2020.g. projektovano 428.000 novih radnih mesta, tj. prosečno godišnje nešto manje od 43.000, bilo je normalno očekivati da će i u prvoj „postkriznoj“ godini biti zaustavljen rast nezaposlenih lica, i da će biti ostvaren osetan rast zaposlenih. Nažalost, broj nezaposlenih se sistematski povećava i krajem septembra je iznosio 737,8 hiljada i verovatno je da će u celoj 2011. god. taj broj dalje rasti, pa će na kraju ove godine ukupan broj približiti brojki od čak 800.000, a stopa nezaposlenih dostići gotovo 23%. Dodajmo da je krajem oktobra broj lica koji traže posao dostigao čak 817.000, a da je samo u tom mesecu oko 70.000 lica, po svim osnovama, prekinulo radni odnos.
- ▶ Za 2011. godinu projektovana je inflacija od samo 5%, a verovatno je da će biti oko 10%.
- ▶ I pored osetnog smanjenja broja zaposlenih lica, u prvih 8 meseci tekuće godine realne plate su smanjene za 1,4%. U istom periodu, penzije su realno smanjene za 5,8%.
- ▶ U „Modelu“ se ističe imperativ smanjenja količnika spoljnotrgovinskog deficitia i deficitia tekućih transakcija sa inostranstvom i BDP, a vrlo je verovatno da će oni, uz korekstan obračun, u 2011. godini biti osetno uvećani.
- ▶ Jačanje ekonomske krize u prvoj „postkriznoj“ 2011. godini ispoljava se i kod drugih pokazatelja, a navedimo samo neke od njih:
- ▶ U prvih devet meseci broj osnovanih privrednih društava bio je za 1.100, a broj novoregistrovanih preduzetnika za čak 3.600 manji nego u istom periodu prošle godine.
- ▶ U prvih devet meseci iz registra je brisano gotovo dvostruko više privrednih subjekata nego u istom periodu prošle godine.
- ▶ Nelikvidnost u privredi stalno raste i dospila je dramatične razmere, pa je, pored ogromne nezaposlenosti, to postao najveći problem Srbije.
- ▶ Iz godine u godinu gubici u privredi se dinamično povećavaju, pa su do kraja 2010. g. dostigli 1.300 milijardi dinara, a sigurno je da će do kraja tekuće godine oni biti dodatno osetno povećani.

- ▶ Indeks prosečne vrednosti akcija najboljih preduzeća u Srbiji „Beleks 15“ imao je tokom prvih devet meseci tendenciju daljeg pada, pa je na kraju septembra bio za 15,2% niži pre godinu dana, tj. bio je na najnižem nivou od jula 2009. godine.
- ▶ Po najnovijoj rang listi Svetskog ekonomskog foruma, objavljenoj početkom septembra, Srbija se po konkurentnosti nalazi tek na 95 mestu tj. bila je za samo jedno mesto bolje plasirana nego prošle godine, ali da su na toj listi bile iste zemlje, ona bi i prošle godine bila na istom mestu na kome je bila u 2011. godini.

Na toj rang listi Srbija je sada za 10 mesta niže plasirana nego pre tri godine. Sadašnje mesto na toj rang listi je u ogromnom neskladu sa proklamovanim, navodno ostvarivim ciljem, koji je 2009. g. izneo predsednik Nacionalnog saveta za konkurentnost (B. Đelić), da se Srbija, sa tadašnjeg 93 mesta, za dve godine nađe na čak 70 mestu. Po najnovijoj rang listi po konkurentnosti ispred Srbije se nalaze i Barbados (42 mesto), Indonezija (46), Šri Lanka (52), Crna Gora (60), Ruanda (70), Jordan (71), pa čak i Albanija (78), Makedonija (79), Trinidad i Tobago (81) i Namibija (83).

- ▶ Na najnovijoj rang listi Svetske banke Srbija je po uslovima poslovanja (objavljenoj sredinom oktobra) u odnosu na prošlu godinu, pala za četiri mesta i našla se na 92 mestu (od 183 zemlje), a ispred nje su bile i Albanija, Hrvatska, Rumunija, a posebno Crna Gora (na 56 mestu) i Makedonija (čak na 22 mestu).

Na najnovijoj Forbsovoj rang listi po uslovima za poslovanje, u odnosu na prošlu godinu Srbija je pala za čak 12 mesta i našla se na 93 mestu (od 134 zemlje), a ispred nje je čak i Bosna i Hercegovina.

- ▶ Deficit u razmeni robe i usluga sa inostranstvom, izražen u evrima, u prvih devet meseci je povećan za 3,9%, a deficit tekućih transakcija takođe je povećan za 10,6%.
- ▶ Iz godine u godinu budžetski deficit dinamično raste i po poslednjoj reviziji on bi u tekućoj godini trebalo da iznosi 142 milijardi dinara, tj. 4,5% bruto domaćeg proizvoda. I što posebno zabrinjava jeste činjenica da je više od polovine budžetskih prihoda ostvareno zaduživanjem po osnovu, potpuno neadekvatno nazvane, „prodaje“ državnih zapisa u dinarima ili uz deviznu klauzulu ili u stranoj valuti. Uz sve to, veliki deo dospelih obaveza države po osnovu tih „prodaja“ nije bilo moguće servisirati, pa je Zakonom o budžetu donetim krajem 2010.g. to preneto za kraj 2012. godine. Dodajmo da je, po jednom potpuno pouzdanom obračunu, Srbija samo u prvih osam meseci tekuće godine, po osnovu „prodaje“ državnih zapisa ostvarila dinarski prihod od čak 397 milijardi

dinara i oko milijardu dolara, tj. sve skupa oko 4,6 milijarda evra, što čini oko 70% projektovanog budžetskog prihoda u ovoj godini.

- ▶ Prema podacima Ministarstva za finansije, ukupni javni prihodi u periodu januar-septembar su realno bili za oko 4,2% manji, prihodi od poreza na dodatnu vrednost za 5,4% manji, a prihodi od ostalih oblika poreza na dobit su čak i nominalno smanjeni za 6,3%, a realno za čak 13,4%.
- ▶ Zbog svega prethodno navedenog, javni dug Srbije, po zvaničnim podacima, dostigao je krajem septembra 14,7 milijardi evra i bio je za 2,5 milijardi veći nego krajem 2010. g., a čak za 5,9 milijardi evra veći nego krajem 2008. godine.

Kvantitativni odnos javnog duga i BDP vrlo dinamično se povećava i zvanično je do kraja septembra gotovo dostigao zakonski maksimum od 45%, a sigurno je da bi korektnija računica pokazala da je on znatno iznad te veličine. Naime, u toj računici uzima se BDP u tekućim cenama koji je, zbog visoke inflacije, enormno „naduvan“. S druge strane, preko 80% javnog duga je u stranim valutama i one se, u cilju njegovog izražavanja u dinarima, mnogo sa ne-realno niskim valutnim kursom, pa se njegova veličina tako znatno smanjuje. Dakle, veličina BDP, koja se pri ovoj računici, nalazi ispod razlomačke crte je veštački enormno povećana, a veličina javnog duga, koji se nalazi iznad razlomačke crte, znatno smanjena, pa se po oba ta osnova njihov kvantitativni odnos drastično smanjuje i tako sistematski zloupotrebljava. Uz sve to, pri obračunu tog javnog duga ne uključuje se spoljni dug Narodne banke Srbije prema MMF od milijardu i 586 miliona evra, kao i njen unutrašnji dug, nastao po osnovu „prodatih“ hartija od vrednosti od gotovo 100 milijardi dinara, odnosno oko milijardu evra.

- ▶ Sa iscrpljivanjem sredstava u budžetu namenjenih za subvencionirane zajmove, kreditne aktivnosti banaka, u prvih devet meseci osetno smanjena u odnosu na isti period prošle, a pogotovo u odnosu na kraj prošle godine, što ima i imaće direktnе i indirektnе negativne posledice po privredni rast.
- ▶ Dodajmo da se dinamično povećava broj preduzeća i radnji koji zapadaju u docnju servisiranja svojih dugova, pa je procenat problematičnih, bolje reći nenaplativih kredita realnog sektora prešao 22%.
- ▶ Kao jedan od važnih pokazatelja sve veće krize realnog sektora privrede, a posebno poljoprivrede, jeste činjenica da Srbija već nekoliko godina ostvaruje negativan rekord površina zasejanih pod pšenicom. Naime, u jesen 2010. godine zasejano je najmanje površina pod ovim žitom – samo 480.000 hektara. Ove godine, konkretnije do 5. 11. tj. u

optimalnom roku zasejano je samo nešto više od 300.000 hektara pod pšenicom. U prvoj polovini novembra, po izjavi profesora dr Miroslava Maleševića iz Novosadskog instituta za ratarstvo i povrtarstvo, trebalo bi zasejati najmanje 150.000 hektara da bismo imali minimalni iznos površina pod ovom, jednom od najvažnijih kultura. Međutim, zbog nepovoljnih vremenskih uslova (suše u zemljisu), vrlo velikih finansijskih problema sa kojima se proizvođači susreću, poskupljenja setve u neoptimalnom roku, nemotivisanosti sve starije seoske populacije i vrlo velike krize sela, postaje samo puke teorijske mogućnosti da se u ovoj godini pod pšenicom zaseje bar 450.000 hektara – što je minimalna granica naših potreba. Ako još, ne daj Bože, vremenski uslovi do kraja ove godine i u prvoj polovini iduće godine budu osetno nepovoljniji nego što su bili krajem prošle i u prvoj polovini ove godine, što je vrlo verovatno, Srbija ne samo da neće moći da izvozi pšenicu, već će biti prinuđena da je uvozi, ali će problem nedostatka deviza uopšte, pa i za ove svrhe, vrlo verovatno, biti vrlo ozbiljan.

- ▶ I pored promene metodologije obračuna spoljnog duga koja je rezultirala u njegovom neto smanjenju oko 319 miliona evra, on je nastavio, istina usporen rast, pa je krajem septembra dostigao gotovo 24 milijarde evra, tj. bio je za 3,56 milijardi veći nego krajem 2008. g., a BDP u 2011. godini će realno biti još uvek manji nego što je bio pre tri godine. I što posebno zabrinjava jeste činjenica da se kvantitativni odnos godišnjih anuiteta po osnovu servisiranja spoljnog duga, i te „naduvane“ veličine BDP sistematski povećava, pa je u 2010. godini dostigao čak 11,8%, u prvom kvartalu tekuće godine čak 14,6%, a u drugom je smanjen, ali je još uvek bio vrlo visok – 11,2%, u trećem je iznosio čak 12,0% i u periodu januar-septembar, on je iznosio 12,45%, pa je izvesno da će on za celu godinu biti veći nego 2010. godine. Ako se zna da je veličina BDP i u ovom slučaju znatno „naduvana“, a veličina iznosa godišnjih anuiteta isplaćenih po osnovu servisiranja spoljnog duga, izražena u dinarima, osetno potcenjena, jasno je da su te zastrašujuće veličine realno još znatno veće. Uz to, ako se ima u vidu da je BDP u 2010. godini povećan za samo 1%, i da će u tekućoj godini biti povećan za oko 1,5%, proizilazi da je u prošloj godini apsolutni iznos prirasta BDP bio gotovo 12 puta manji od iznosa isplaćenih anuiteta po osnovu spoljnog duga. U tekućoj godini apsolutni iznos prirasta BDP biće u najpovoljnijem slučaju 8 puta manji od iznosa isplaćenih anuiteta po osnovu tog duga. I ponovo moramo naglasiti da je i u ovim ra-

čunicama veličina BDP „naduvana“, a veličina anuiteta, zbog podcenjene, nerealne vrednosti stranih valuta izraženih u dinarima – podcenjena. Drugim rečima, realne veličine kvantitativnog odnosa godišnjih anuiteta isplaćenih po osnovu servisiranja spoljnog duga i BDP u stvarnosti još znatno nepovoljnije nego što ih statistika Narodne banke Srbije prikazuje, a državne institucije ignorišu.

Devizni izdaci po osnovu otplate spoljnog duga u periodu januar-septembar su dostigli čak 2,95 milijardi evra, a njegov odnos prema izvozu robe i usluga dostigao je gotovo 35%, a tolerantna granica je 25%.

Navedene cifre jasno govore da se Srbije *de facto* nalazi u ozbiljnoj dužničkoj krizi. Problem vrlo ozbiljne dužničke krize postojeća Vlada rešava tako što se dodatno zaduži u još većem iznosu nego što su godišnji iznosi otpalata spoljnog duga. Sredinom septembra tekuće godine zvaničnici, posebno premijer, su sa velikim oduševljenjem i ponosom obavestili javnost o uspešnoj „prodaji“ na stranom tržištu državnih hartija od vrednosti u iznosu od milijardu dolara. Prevedeno na običan, zdravorazumski jezik to znači da se Srbija zadužila u inostranstvu u tom iznosu koji treba isplati nakon deset godina, a u tom periodu svake godine treba isplatiti iznos kamate od po 72,5 miliona dolara. Drugim rečima, u periodu od narednih deset godina po osnovu ove „uspešne prodaje“ Srbija mora isplatiti milijardu i 725 miliona dolara. Toj cifri bi trebalo dodati troškove i provizije stranim savetnicima i posrednicima čiji je iznos za širu javnost ostao „poslovna tajna“. Gotovo u isto vreme potpredsednik Vlade B. Đelić obaveštava javnost da će Svetska banka Srbiji brzo uplatiti 200 miliona dolara i da će polovina ta suma biti upotrebljena za pokrivanje budžetskog manjka. Uz sve to, u istom mesecu javnost je obaveštена da je MMF odobrio novi sporazum iz predostrožnosti sa Srbijom kojim je obezbeđen kredit od milijardu i 100 miliona evra koji će se, u narednih 18 meseci iskoristiti, ali samo u slučaju većih deviznih problema zemlje. Sve u svemu, zvaničnici, Vlada i NBS su činjenicu da su za samo jedan mesec obezbedili preko 2,6 milijardi dolara novih spoljnih kredita – proglašili velikim uspehom. Zbog toga ali i zbog činjenice da je postojeći spoljni dug vrlo visok, postavlja se pitanje morala zvaničnika da se sa takvom nepodnošljivom lakoćom dodatno zadužuju zemlju i buduće generacije.

Sve jača ekomska kriza ima za posledicu jačanje društvene krize u celini, a posebno u nekim oblastima i segmentima društvenog života. S druge strane, jačanje krize u nizu oblasti društvenog života, direktno i indirektno pojačava ekomsku krizu, što znači da se ove dve krize međusobno pospešuju. Društvena kriza u Srbiji ispoljava se preko: krize identiteta zemlje (posebno zbog neizvesnog statusa Kosova i Metohije), parlamentarne krize, krize Vlade,

krize vrednosnog sistema, krize morala (od Parlamenta do Srpske pravoslavne crkve), krize poverenja, demografske i krize ljudskog kapitala, ustavne krize, krize pravnog sistema i izvršenja odluka Ustavnog suda i sudova uopšte, krize demokratije, krize obrazovanja, krize nauke i naučno-istraživačkog rada, krize zdravstva, krize lokalne samourpave, krize sela, krize čitavih regiona, krize porodice i braka, krize pisanih medija, ekološke krize, krize Srpske pravoslavne crkve, krize umetnosti a posebno krize ideje kakav društveni i privredni sistem usvojiti i u budućnosti razvijati.

Pored prethodno navedenih pokazatelja jačanja ekonomske i društvene krize u Srbiji, navedimo i još veliki niz drugih, kako iz makro tako i iz mikro sfere koji će tu tmurnu sliku dodatno pojačati, a svi su uzeti iz poslednja četiri godišnja *Globalna izveštaja o konkurentnosti* koje početkom septembra svake godine produkuje Svetski ekonomski forum.

Tabela 1. Mesta Srbije na rang listama raznih oblasti društvenog života i faktora konkurentnosti u periodu 2008-2011. Godine

	2008. (od 131 zemlje)	2009. (od 133 zemlje)	2010. (od 139 zemalja)	2011. (od 142 zemlje)
Razvijenost institucija	108	110	120	121
Makroekonomska stabilnost	86	111	109	91
Zdravstveno i osnovno obrazovanje	46	46	50	52
Visoko školstvo i obuka	70	76	74	81
Razvijenost tržišta robe	115	112	125	132
Razvijenost tržišta radne snage	66	85	102	112
Razvijenost finansijskog tržišta	89	92	94	96
Tehnološka sposobljenost	61	78	80	71
Razvijenost biznisa	100	102	125	130
Inovacije	70	80	88	97
Vlasničko pravo	108	111	122	126
Zaštita intelektualne svojine	105	101	111	107
Nezavisnost sudstva	106	110	124	128
Obim državne regulative	132	129	131	134

	2008. (od 131 zemlje)	2009. (od 133 zemlje)	2010. (od 139 zemalja)	2011. (od 142 zemlje)
Poslovna etika firmi	96	110	120	130
Efikasnost upravnih odbora firmi	119	119	134	136
Zaštita manjinskih akcionara	132	128	137	140
Kvalitet ukupne infrastrukture	119	122	122	120
Kvalitet puteva	115	117	123	131
Kvalitet železničke infrastrukture	88	93	93	102
Kvalitet luka	84	101	129	133
Kvalitet avio transportne infrastrukture	98	111	124	132
Razvijenost marketinga	99	110	122	128
Kapacitet za inovacije	92	82	22	110
Kvalitet istraživačko-razvojnih institucija	49	54	56	61
Izdaci kompanija za istraživanje i razvoj	97	110	108	130
Saradnja privrede (industrije) nauke	62	81	71	81
Raspoloživost naučnika i inženjera	50	77	92	83
Korišćenje patenata	49	67	78	67
Deficit budžeta BDP	54	62	72	66
Nacionalna stopa štednje	125	123	131	103
Inflacija	84		115	106
Dug države prema BDP	71	66	53	85
Kvalitet primarnog obrazovanja	48	62	61	74
Obuhvatnost primarnim obrazovanjem	34	59	58	58
Obuhvatnost u sekundarnom obrazovanju	64	67	67	57
Kvalitet obrazovnog sistema	49	71	86	111

	2008. (od 131 zemlje)	2009. (od 133 zemlje)	2010. (od 139 zemalja)	2011. (od 142 zemlje)
Kvalitet matematičkog i naučno-istraživačkog obrazovanja	31	43	48	58
Kvalitet menadžerskih škola	87	90	101	114
Stepen obuke zaposlenih	121	120	130	132
Intenzitet lokalne konkurenčije	128	128	131	136
Stepen monopolizacije tržišta	131	131	138	139
Efikasnost antimonopolske politike	129	130	137	137
Saradnja zaposlenih	111	113	135	136
Odliv mozgova	131	132	136	139
Raspoloživost najsavremenijom tehnologijom	120	114	117	123
Apsorpcija tehnologijom u firmama	126	121	134	136
Priliv tehnologije po osnovu stranih direktnih investicija	14	81	113	110
Kvalitet strukture izvoza	110	111	133	136
Sofisticiranost procesa proizvodnje	114	109	125	129

Izvor: The World economic Forum, The Global Competitiveness Report (za 2008/2009, za 2009/2010, za 2010/2011. i za 2011/2012).

Zapanjujuće je za koliko mesta je Srbija pala na rang listama niza navedenih oblasti (a mogao sam navesti i još neke) u poslednje tri godine. Pada u oči drastično pogoršanje njenog mesta u faktorima konkurentnosti gde je ona pre tri godine bila vrlo solidno plasirana. To se odnosi na priliv tehnologija po osnovu stranih direktnih investicija gde je zabeležen pad od čak 96 mesta, a zatim, kod kvaliteta obrazovnog sistema gde je ostvaren pad za čak 62 mesta, kod ulaganja preduzeća u naučno-istraživački rad i raspoloživosti naučnika i inženjera – za po 33 mesta, korišćenja patenata za 28 mesta, kvaliteta matematičko i istraživačko-razvojnog rada za 27 mesta, kvaliteta menadžerskih škola takođe za 27 mesta, kvaliteta primarnog obrazovanja za 26 mesta i td., itd.

I kada se sve prethodno navedeno ima u vidu, postaje razumljivo zašto je Srbija na rang listi po kvalitetu struktura izvoza u poslednje tri godine pala za čak 26 mesta i na najnovijoj toj listi nalazi se tek na 136 mestu (od 142 zemlje).

Vrlo neprijatna činjenica da Srbija pada i na raznim rang listama konkurenčnosti kod kojih je bila i ranije, a sada je pri samom dnu „treće lige“, kao što je slučaj sa zaštitom manjinskih akcionara, stepenom monopolizacije domaćeg tržišta, odlivom mozgova, efikasnošću upravnih odbora preduzeća, efikasnošću antimonopolske politike, saradnjom zaposlenih, apsorpcijom tehnologije u firmama, intenzitom lokalne konkurencije, obimom državne regulative, obukom zaposlenih itd.

Bez obzira na činjenicu da se većina navedenih cifara u poslednjoj koloni ove tabele, odnosi na 2010. godinu, imajući u vidu sve ranije navedene sumorne cifre koje se odnose na pogoršanje ekonomskih pokazatelja u 2011. godini, bez ikakvog rizika se može predpostaviti da će velika većina navedenih cifara u tabeli u sledećem Izveštaju tog Foruma biti još nepovoljnije.

Zvaničnici se hvale sa ostvarenom i očuvanom stabilnošću, stabilnim valutnim kursom dinara, rastom izvoza i rastom tzv. stranih direktnih investicija, ali i za to nema nikakve osnove. Naime, ako se ima u vidu ranije navedena cifra o vrlo visokoj inflaciji u 2011. god. i ako se zna da je ona viša nego što je bila 2010. god. vrlo je verovatno da će Srbija na novoj rang listi po tom pokazatelju biti još slabije plasirana nego što je bila 2010. g. (106 mesto). Uz to, ako se zna da spoljnotrgovinski deficit ponovo raste, kao i da raste deficit tekućih transakcija sa inostranstvom i da će njihovi odnosi prema BDP ponovo biti osetno iznad tolerantnih granica – tvrdnje o ostvarenoj i očuvanoj stabilnosti nema nikakve osnove. To pogotovo ako se ima u vidu rekordan budžetski deficit, kako u absolutnom iznosu tako i u odnosu na BDP. I na kraju, kako se može govoriti o „očuvanoj stabilnosti“, ako se zna da je oko 70% budžetskih prihoda ostvareno po osnovu kredita dobijenih tzv. „prodajom“ državnih zapisa, kako u devizama tako i znatno više u dinarima.

Nema osnova ni za isticanje rasta tzv. stranih direktnih investicija. Taj rast je nastao pre svega po osnovu prodaje Deltinih trgovinskih firmi „Maxi“ i „Tempo“ belgijskoj kompaniji „Delez“. Za mene prodaja dobrog preduzeća stranim licima, pogotovo ako dobijene pare ne odu u investicije već se potroši kroz budžet, nije investicija već dezinvesticija. Za mene su strane direktnе investicije one koje doprinose rastu proizvodnje, izvoza i zaposlenosti, a takvih je na teritoriji Srbije bilo vrlo malo i vrlo je malo verovatno da će ih u neposrednoj budućnosti biti znatno više, jer ozbiljni potencijalni strani investitori znaju sve prethodno navedene pokazatelje o teškoj ekonomskoj i društvenoj krizi i sve dok takvi uslovi postoje, oni neće ulagati na teritoriji Srbije, jer im je potpuno jasno da su mogućnosti ostvarivanja zadovoljavajućeg profita po osnovu tih eventualnih ulaganja vrlo male, gotovo simbolične, sem eventualno u energets-ki sektor i kvalitetno poljoprivredno zemljište, ali to je sada po Ustavu i zakoni-

ma Srbije vrlo ograničeno ili nije ni moguće. Uz sve to, vrlo su problematični, bolje reći ekonomski absurdni, presedani koje je Vlada Srbije praktikuje a to je plaćanje stranim firmama po 10.000 evra po novootvorenom radnom mestu, jer će svi budući potencijalni strani investitori to očekivati, a Srbija će se susretati sa vrlo teškim deviznim problemima i po svemu sudeći tu praksu neće moći da nastavi, a njen prekidanje imalo bi neprijatne posledice.

Sticajem raznih okolnosti izvoz robe i usluga je znatno povećan u prvoj polovini tekuće godine. Međutim, zvaničnici prečutkuju da je njegova dinamika rasta u trećem kvartalu naglo smanjena. Vrlo je nepovoljna činjenica da je vrednost robnog izvoza u julu bila manja nego u junu, u avgustu manja od iznosa u julu i u septembru manja od iznosa u avgustu. Dodajmo da je vrednost robnog izvoza u septembru tekuće godine, izražena u evrima, bila za samo 3,9% veća nego u istom mesecu prethodne godine. Zbog svega toga, vrednost robnog izvoza, izražena u evrima, u periodu januar-septembar 2011. god. bila je za 19% veća, nego u istom periodu prošle godine. I sa tim bismo mogli biti zadovoljni da se dinamika robnog uvoza ne usporava i u periodu januar-septembar njegov iznos, izražen u evrima, bio je za 13,6% veći nego u istom periodu prošle godine. Zbog toga ali i zbog činjenice da je vrednost robnog uvoza znatno veća od vrednosti izvoza, spoljnotrgovinski deficit, izražen u evrima, je u prvih devet meseci povećan za 6,4%. I već sada možemo biti sigurni da će rezultati izvoza i spoljnotrgovinske razmene u poslednjem kvartalu tekuće godine biti osetno slabiji nego u prethodnih devet meseci. Visoka je verovatnoća da će vrednost izvoza u periodu oktobar-decembar čak i biti manji nego u istom periodu 2010. g., pogotovo ako US Stell-Srbija obustavi rad i druge visoke peći i ako se smanji uvoz u zemljama najvažnijim izvoznim tržištima Srbije. Uz sve to, kao što je prikazano u tabeli, struktura robnog izvoza je iz godine u godinu sve slabija, a mesto Srbije na rang listi zemalja po tom obeležju je dramatično pogoršano, pa se ispred nje nalazi masa ekstremno siromašnih, pa i tzv. monokulturnih zemalja.

I na kraju, nema nikakvog osnova za samozadovoljstvo zvaničnika Srbije što je ostvarena „stabilnost“ valutnog kursa. Prvo, ne može se govoriti o stabilnosti valutnog kursa već o njegovoj novoj aprecijaciji. Prema obračunima stručnih službi NBS, realni valutni kurs dinara (u odnosu na korpu evra i dolara) bio je krajem avgusta za čak 10,4%, a krajem septembra za 8,9% viši nego krajem decembra 2010. godine. To je potpuni ekonomski absurd ako se zna da je inflacija u Srbiji bar pet puta viša od inflacije u evro zoni i u SAD i ako se zna da se njena privreda nalazi u znatno većoj krizi nego privrede zemalja evro zone i SAD i ako se zna da se njeno mesto na rang listi zemalja po konkurentnosti nije poboljšalo. Taj izražen realni rast valutnog kursa dinara, bar je za

trećinu kompenzirao deprecijaciju dinara, odnosno smanjenje realne vrednosti dinara u prethodne dve godine. I kao posledica svega toga, krajem septembra tekuće godine realna vrednost dinara je bila za 90,9% na višem nivou nego krajem 2000.g. I, naravno, da je novi izražen trend aprecijacije dinara morao imati negativne posledice po izvoz i rast spoljnotrgovinskog deficitia i deficitia tekućih transakcija sa inostranstvom.

Prošlogodišnja „stabilnost“ valutnog kursa, ostvarena je pre svega preko prodaje oko dve milijarde i pet stotina miliona evra od strane NBS na deviznom tržištu ali i preko ogromne „prodaje“ državnih zapisa u zbirnom iznosu od čak 244 milijarde dinara ili 2,4 milijarde evra. U tekućoj godini „stabilnost“, bolje reći znatna aprecijacija dinara, ostvarena je preko nove ogromne „prodaje“ državnih hartija od vrednosti (od čak 397 milijardi dinara, samo u prvih osam meseci) i prodaje državnih zapisa na stranom tržištu u iznosu od oko milijarde dolara.

Već sam i sebi postao monoton dokazujući od 2001, pa do današnjeg dana, da ekstremno precenjena vrednost dinara jeste imala i dalje će imati katastrofalne ekonomske i socijalne posledice, a među njima se posebno ističu sledeće: (1) Deformacija sistema cena; (2) Deformacija ponude i tražnje deviza; (3) Drastičan pad vrednosti preduzeća, koja su znatnije pogodena ekstremnim rastom uvoza i njihova prodaja po vrlo niskim cenama; (4) Nestanak vrlo velikog broja preduzeća, posebno tzv. neto izvoznika; (5) Destimulisanje proizvodnje izvozno-orientisanih poljoprivrednih proizvoda (na primer govedeg mesa, vina i sl.); (6) Destimulisanje izvozno-orientisanih, a stimulisanje uvozno-orientisanih stranih direktnih investicija; (7) Ekonomski sunovrat istočnog i zapadnog dela Srbije i tzv. Sandžaka, u kojima je učešće sektora, koje je ugušila sve precenjenija vrednost dinara, bilo vrlo visoko; (8) Rast nezaposlenosti, koji je dostigao ogroman broj, naročito u prethodno navedenim regionima; (9) Stimulisanje potrošnje uvoznih proizvoda i usluga, a destimulisanje štednje; (10) Olako zaduživanje preduzeća u inostranstvu; (11) Olako zaduživanje stanovništva, koje nije ozbiljno shvatilo deviznu klauzulu; (12) Enorman rast stepena spoljne zaduženosti; (13) Neracionalno investiranje u kapacitete, koji se zasnivaju na uvoznim sirovinama i reprodukcionim materijalima, a čija se proizvodnja realizuje na domaćem tržištu; (14) Znatno smanjenje tzv. neto deviznog priliva ostvarenog izvozom; (15) Neracionalna upotreba resursa – ljudskih, materijalnih i finansijskog kapitala; (16) Olako kupovanje i korišćenje niza uvoznih proizvoda široke potrošnje, kao što su automobili, i po tom osnovu trošenje deviza za uvoz sirovina i reprodukcionih materijala bez kojih se oni ne mogu koristiti; (17) Bitno povećanje gubitaka u privredi, i sl.

I pored svega toga, ni Narodna banka Srbije ni prethodne, pa ni sadašnja Vlada nisu niti sada preduzimaju nužne mere da bi onemogućile absurdnu situaciju da u slaboj i sve slabijoj privredi već gotovo 11 godina egzistira jak i ponovo sve jači dinar. Narodnoj banci je u interesu da vrednost stranih valuta bude podcenjena, jer to po nizu osnova pozitivno utiče na sniženje inflacije, a njena osnovna zakonska obaveza je suzbijanje inflacije. Pošto je javni spoljni dug dostigao oko 10,5 milijardi evra i pošto država ima devizne obaveze po osnovu stare devizne štednje od oko 2,5 milijardi evra, i pošto država stalno kuburi s devizama, i ona je zainteresovana da valutni kurs deviza bude podcenjen. Uz to, ona je sa novim zaduživanjem po osnovu „prodaje“ državnih zapisa isključivo doprinela izraženoj aprecijaciji dinara tokom 2011. godine.

Absurdno je da, za razliku od najkonkurentnije zemlje na svetu – Švajcarske koja je tokom jeseni 2011. godine preuzela energične mere, uključujući i devalvaciju, kako bi smanjila vrednost njene nacionalne valute, jer je brzo shvatila da precenjeni frank ima i imao bi teške ekonomski i socijalne posledice – Srbija ništa nije preduzela u 2011. godini da se zaustavi ekonomski vrlo neracionalna aprecijacija dinara. Naprotiv, od 2001. godine pa zaključno sa krajem 2008. godine niz guvernera, viceguvernera i stručnih ljudi iz NBS, pa i akademskih ekonomista absurdno su tvrdili da visina valutnog kursa ne utiče na izvoz i uvoz i zanemarivali su teške ekonomski i socijalne posledice precenjenog dinara. Duboko sam ubeđen da je, uz defektan koncept privrednih reformi, nakaranan sistem privatizacije, ekstremno precenjena vrednost dinara najviše doprinela dubokoj i sve dubljoj ekonomskoj krizi koja u sve većoj meri utiče i na eskalaciju društvene krize u Srbiji.

Dramatična ekonomski i društvena kriza u Grčkoj i pojačana kriza u Italiji nisu negativno uticale na izvoz Srbije u te zemlje. Naime, robni izvoz Srbije u prvih devet meseci u Italiju iznosio je čak preko milijardu dolara i bio je za 28,1% veći nego u istom periodu prošle godine, dok je odgovarajući porast izvoza u Grčku iznosio 20,5%. Dakle, porast izvoza u Italiju je bio isti kao i izvoza u celini, a u Grčku nešto, ali ne bitno, niži od prosečnog rasta. Pri tome treba imati u vidu da je izvoz u Grčku veoma skroman (samo 151 milion dolara), a njegov nešto niži rast nije imao gotovo nikakvog uticaja na rast ukupnog robnog izvoza Srbije.

Pojačanje krize u evrozoni, posebno u Italiji i Grčkoj, nije imalo bitniji uticaj na priliv tzv. stranih direktnih investicija. I na kraju, po izjavi guvernera NBS, filijale stranih banaka, pa i onih čije su matice u Grčkoj i Italiji, nisu povеćale iznos deviza iz Srbije u zemlje gde se nalaze njihove matice, što znači da ni po tom osnovu nije bilo negativnih uticaja na Srbiju i njenu privredu.

Pojačana kriza u evrozoni, a posebno u Grčkoj i Italiji, nije dovela do smanjenja tzv. Tekućih transfera u kojima daleko najveće učešće imaju doznačke građana Srbije koji rade u zemljama Zapadne Evrope. Naprotiv, neto devizni priliv tekućih transfera je u prvih devet meseci povećan za 10,7% i iznosio je 3,2 milijarde dolara.

Čak i u uslovima pojačane ekonomske krize u evrozoni, Srbija je u prvih devet meseci 2011. godine ostvarila veći priliv novih stranih kredita nego što je isplatila deviza po osnovu dospelih glavnica i kamata, pa je ukupan spoljni dug na kraju septembra tekuće godine bio za 74 miliona evra veći nego krajem 2010. godine. I što je bitno naglasiti jeste činjenica da je, sticejemo okolnosti, a posebno zbog prodaje „Maksija“ i „Tempa“ ukupan devizni saldo po svim osnovama u prvih devet meseci tekuće godine bio pozitivan, tj. iznosio je čak milijardu i 278 miliona evra, dok je u istom periodu prošle godine odgovarajuća veličina bila negativna i prelazila je milijardu evra.

Zvaničnici ponovo, kao što su to činili i tokom 2009. g., sve ili gotovo sve navedene poražavajuće i ponižavajuće pokazatelje dramatične ekonomske krize objašnjavaju tzv. drugim talasom svetske ekonomske, a posebno krize u evrozoni. Te tvrdnje nemaju nikakvog osnova. U 2009. g. osetno smanjenje robnog izvoza imalo je za posledicu smanjenje industrijske proizvodnje, a time i smanjenje zaposlenosti. Međutim, drastičan pad industrijske proizvodnje u toj godini većim delom je nastao zbog unutrašnjih faktora čije se dejstvo sistemske kumuliralo od početka 2001. g., a među njima se ističu: pogrešan koncept reformi, posebno promašen koncept privatizacije, nagla i preterana liberalizacija uvoza i posebno ekstremno precenjena vrednost dinara koja je realno krajem septembra 2008.g. bila, verovali ili ne za 110% na višem nivou nego krajem 2000. god. Sve to imalo je za posledicu eskalaciju tzv. „holandske bolesti“ srpske privrede. Drugim rečima, bio je to koncept „spržene zemlje“.

Uz sve to, država i njene investicije su mnogo šta su slabo radile, a mnogo od onoga čega što su morale raditi to nisu činile. I na kraju, na mnogim vrlo važnim funkcijama, od predsednika vlade, ministra i guvernera NBS nalazili su se i još se nalaze stručno, vrlo problematične osobe, što je moralo imati vrlo negativne posledice po privredu i finansije zemlje.

Zahvaljujući oživljavanju svetske trgovine, robni izvoz u 2010.g. i u prvih devet meseci tekuće godine je znatno povećan ali se industrijska proizvodnja samo simbolično povećala, što znači, da se njen pad i vrlo skroman rast ne može objašnjavati svetskom ekonomskom krizom. Negativna stopa rasta industrijske proizvodnje od maja ove godine nemaju gotovo nikakve veze sa tzv. drugim talasom ekonomske krize u evrozoni.

Dramatičan rast nezaposlenosti do čega je došlo od septembra 2008. g. samo se delimično može objašnjavati svetskom ekonomskom krizom. U ovoj godini izvoz Srbije će biti veći nego što je bio 2008. g., a broj nezaposlenih će biti za bar 200.000 veći nego pre tri godine. Devizni prihod od prodaje preduzeća i po osnovu stranih direktnih investicija će u ovoj godini biti znatno veći nego 2009. i 2010. g. ali se to nije pozitivno odrazilo na privrednu aktivnost i smanjenje nezaposlenih. Dodajmo da drugi talas svetske ekonomске krize gotovo da nema nikakvog uticaja na sve veću katastrofalu nelikvidnost i višegodišnje kumuliranje gubitaka u privredi koji će do kraja godine dostići enormne iznose. Drugi talas ekonomске krize u evrozoni vrlo je malo ili gotovo uopšte nije uticao na ranije naveden ogroman broj pokazatelja i inače dramatične ekonomске krize u Srbiji. I na kraju, trebalo bi naglasiti da su sve zemlje manje ili više pogodjene svetskom ekonomskom krizom, ali, mnoge od njih poboljšavaju svoju poziciju na raznim rang listama faktora konkurentnosti, što nažalost, nije slučaj sa Srbijom.

Sticajem srećnih ili nesrećnih okolnosti Srbija je manje pogodjena svetskom ekonomskom krizom, nego većina zemalja. Prvo, u formiranju ukupnog BDP Srbije učešće poljoprivrede i prehrambene industrije je znatno veće, a često neuporedivo veće nego, u mnogim evropskim i vanevropskim zemljama i zahvaljujući povoljnim klimatskim uslovima proizvodnja i izvoz proizvoda iz tih sektora u poslednjih nekoliko godina, pa u prvih devet meseci tekuće godine, bili su znatno povećani. Uz to, kvantitativni odnos izvoza i BDP u Srbiji je ispod 30% dok je u nizu zemalja, kao što su Slovenija, Mađarska, Češka Republika, Slovačka, Belgija i td. taj odnos preko dva puta veći, pa je smanjenje svetske trgovine i po tom osnovu njihovog izvoza znatno više uticalo na smanjenje BDP u tim zemljama nego u Srbiji. Na kraju, kvantitativni odnos iznosa deviza po osnovu doznaka i BDP u Srbiji je znatno viši nego u ogromnoj većini evropskih zemalja, i to je potpuno amortizovalo smanjenje deviznog priliva po osnovu izvoza robe i usluga u 2009. i 2010. godini. Po proceni Svetske banke u 2010. g. na područje Srbije je po osnovu doznaka došlo čak 5,85 milijardi dolara, što je činilo čak 12,6% "naduvanog" BDP. Kriza u evrozoni nije umanjila devizni priliv, izražen u evrima, po osnovu tzv. tekućih transfera (u kojima dominiraju doznake). On je u prvih devet meseci čak i povećan za 3,7%.

I na kraju, drugi talas ekonomске krize u evrozoni ni najmanje nije uticao na eskalaciju javnog duga a pogotovo na činjenicu da je više od polovine budžetskog prihoda morao da se obezbedi po osnovu *de facto* zaduživanja u zemlji po osnovu tzv. „prodaja“ državnih zapisa.

Sve u svemu, zvaničnicima je od kraja 2008. svetska ekonomска kriza, da se figurativno izrazim, došla kao kec na desetku i njom kamufliraju autohtonu

duboku ekonomsku i društvenu krizu koja sistematski jača i dobija dramatične razmere.

Sve prethodno navedeno jasno ukazuje da je vrlo verovatno da će 2012. godina biti još nepovoljnija kako za privredu tako i za stanovništvo Srbije. Sa stanovišta privrednih performansi u 2012. godini posebno će biti negativne posledice znatnog smanjenja zasejanih površina pod jesenjim žitaricama, a posebno pšenicom u optimalnom roku i vrlo nepovoljni vremenski uslovi za nje-no nicanje i razvoj. Uz to, vrlo je nepovoljna vrlo velika verovatnoća da će Srbija u 2012. godini ući sa trendom višemesečnih negativnih stopa rasta industrijske proizvodnje. Sa završetkom izgradnje i rekonstrukcije tri ranije navedena mosta, verovatno je da će građevinarstvo ponovo zapasti u još veće probleme i vrlo je verovatno da će zabeležiti pad aktivnosti. Vrlo je neprijatna činjenica da se dinamika rasta izvoza iz meseca u mesec smanjuje. Uz sve to, smanjenje kreditne aktivnosti banaka se mora negativno odraziti na privrednu aktivnost u idućoj godini. Uz sve to, negativne posledice po aktivnost vrlo velikog broja preduzeća imaće nužno bitno smanjenje subvencija koje su do sada dolazile iz državnog budžeta. Ako država bude prinuđena da smanji subvencije u poljoprivredi (a čvrsto obećava da do toga neće doći), posledice po poljoprivrednu proizvodnju biće vrlo nepovoljne.

Vrlo je verovatno da će se broj nezaposlenih i u idućoj godini, znatno povećati. Takođe će se i broj penzionera povećati (bar za 30.000), a broj zaposlenih dalje smanjiti, što sve skupa, mora imati negativne posledice po životni standard stanovništva u celini. Zbog svega toga, ali još više zbog gotovo apsolutne nemogućnosti da Srbija u idućoj godini može ostvariti toliku „prodaju“ državnih zapisa, kao što je bio slučaj u tekućoj godini, ali i zbog mnogo čega drugog, biće ogroman problem kako obezbediti nužan iznos budžetskih prihoda, pa je vrlo verovatno da će se, pogotovu u drugoj polovini iduće godine, problem servisiranja budžetskih obaveza znatno povećati, a može dostići i dramatične razmere.

I ako se sve prethodno navedeno ima u vidu i ako se ekomska i društvena kriza u Evropi i SAD, a posebno u Italiji, pojača, što sada izgleda vrlo verovatnim, i ako se zna da se Srbija nalazi u predizbornoj godini – nema apsolutno nikakve osnove za optimizam kada se radi o privrednim performansama u 2012. godini. Naprotiv, vrlo su velike šanse da se ekomska i društvena kriza još osetnije poveća i da se novim visokim zaduživanjem zemlje - bitno smanje mogućnosti pozitivnog preokreta u narednim godinama. Uvek sam smatrao i sada smaram da je moja profesionalna, moralna, pa i patriotska obaveza da upozoravam, kritikujem i da predlažem formulisanje i prihvatanje alternativne strategije i mera ekomske politike, bez obzira što sam uvek znao i sada

znam da će postojeća Vlada sve navedeno ignorisati. Nisam član ni jedne stranke, ali se još uvek nadam da će nakon narednih ili nekih budućih izbora u vrhove političkih i državnih institucija doći novi, obrazovaniji, moralniji i kvalitetniji ljudi, koji će, uz maksimalnu saradnju sa naučnim institucijama, formirati tim vrhunskih stručnjaka iz više oblasti čiji će zadatak biti formulisanje vizije novog, optimalnog društvenog i privrednog sistema koji bi se nakon svestranog razmatranja, konsenzusom na novom ili nekom od narednih parlamentara usvojio i kasnije dosledno realizovao. Samo u tom slučaju bi se prevazišla sve teža društvena i ekomska kriza, što je moralna obaveza ove generacije prema budućim generacijama.

Literatura

- Kovačević, Mladen (2002a), „Efekti postojeće politike valutnog kursa i liberalizacije uvoza“, Zbornik referata Ekonomski anali, tematski broj, januar.
- Kovačević, Mladen (2002b), „Nužnost napuštanja dosadašnjeg koncepta ekomske politike“, Zbornik referata Ekonomski anali, tematski broj, decembar.
- Kovačević, Mladen (2003), „Izgledi i podsticajne mere za strana ulaganja u Srbiji i Crnoj Gori“, uvodni referat na okruglom stolu, Ekonomski anali, tematski broj, april.
- Kovačević, Mladen (2004), „Nužnost napuštanja postojeće spoljnotrgovinske politike i valutnog kursa“, Zbornik referata, Ekonomski anali, tematski broj, decembar.
- Kovačević, Mladen (2005a), „Nepodnošljiva lakoća zaduživanja“ autorski tekst, Politika, 11. mart.
- Kovačević, Mladen (2005b), „Rizici daljeg olakog zaduživanja Srbije u inostranstvu“, uvodni referat na okruglom stolu, Ekonomski anali, tematski broj, maj.
- Kovačević, Mladen (2005c), „Uzroci i posledice aprecijacije dinara“, uvodni referat na okruglom stolu, Ekomska misao 3-4.
- Kovačević, Mladen (2006), „Stanje i perspektive privrede Srbije“, uvodni referat u Zborniku, Stanje i perspektive privrede Srbije, izdanje Institut ekonomskih nauka i Bankarska akademija.
- Kovačević, Mladen (2007), „Spoljni dug i stepen spoljne zaduženosti“, Nova srpska politička misao, br. 3-4.
- Kovačević, Mladen (2008), „Realne i virtuelne performanse privrede Srbije u periodu 2000-2007. godine“, Zbornik referata, Tekuća privredna kretanja, ekomska politika i strukturne promene u Srbiji 2007/2008, izdanje Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet, Beograd, 2008.
- Kovačević, Mladen (2009a), „Uzroci dramatičnog stanja u realnom sektoru privrede Srbije“, Zbornik radova, „Ekomska kriza i realni sektor privrede Srbije“, objavljeno u Ekonomski vidici, br. 2/2009.
- Kovačević, Mladen (2009b), „Ekomska politika u teškim internim i eksternim ograničenjima“, Zbornik radova, „Ekomska politika i kriza“, objavljeno u Ekonomski vidici, br. 4/2009.
- Kovačević, Mladen (2010a), „Privatizacija u začaranim krugovima“, Zbornik referata, Kraj privatizacije – posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost, izdanje Institut ekonomskih nauka, Bankarska akademija i Savez samostalnih sindikata, Beograd, 2010.
- Kovačević, Mladen (2010b), „Dimenzije i uzroci dramatičnog stanja realnog sektora privrede Srbije“, Ekonomski vidici br. 2/2010.
- Kovačević, Mladen (2010c), „Uzroci niskog nivoa i mere za povećanje konkurentnosti privrede Srbije“, uvodna studija, Zbornik referata, Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza

- Srbije, izdanje Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2010.
- Kovačević, Mlađen (2011a), „Srbiji je potrebna vizija društvenog i ekonomskog sistema“, Zbornik referata, „Strategija ekonomskog razvoja Srbije i Evropske unije 2011-2020“, Ekonomski vidici, br. 2/2011.
- Kovačević, Mlađen (2011b), „Geneza i uzroci teških problema u sferi ekonomsko-finansijskih odnosa Srbije sa inostranstvom“, uvodni referat, Zbornik referata, Položaj i perspektive Srbije u evropskoj i svetskoj privredi, izdanje Naučno društvo sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Narodna banka Srbije (2011), Ižeštaj o inflaciji, septembar.
- Narodna banka Srbije, Godišnji izveštaj (za više godina)
- Narodna banka Srbije (2011), Statistički bilten, septembar
- Narodna banka Srbije (2011), „Spoljni dug Srbije na kraju septembra 2011“.
- Narodna banka Srbije (2011), Izveštaj o inflaciji, novembar.
- Republički zavod za statistiku (razna saopštenja).
- USAID, FREN i Ekonomski institut (2010), Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja 2011-2020, Beograd, avgust 2010.
- World Economic Forum (2008), The Global Competitiveness Report 2008-2009, Geneva.
- World Economic Forum, The Global Competitiveness Report Geneva (2009-2010)
- World Economic Forum, The Global Competitiveness Report Geneva (2010-2011)
- World Economic Forum, The Global Competitiveness Report Geneva (2011-2012)

ESCALATION OF ECONOMIC CRISIS IN SERBIA

Abstract

In spite of the assertions of many state institutions, officials, research institutions and academic economists, which have been heard from the middle of last year to mid of this year that Serbia got out of the economic crisis, in 2011 the reality denied it cruelly.

On the contrary, according to various indicators, the economy of Serbia is in, even deeper crisis than it was last year, which is primarily manifested through a significant increase in unemployment, reduced employment, the enormous growth of public debt and budget deficit, and especially the enormous insolvency.

The main causes of severe economic crisis in Serbia are: the wrong concept of economic reforms, notably an inadequate concept of privatization, sudden excessive liberalization of import and especially extreme overestimated dinar value.

In the conditions of enhanced economic crisis in Europe and the United States and the inability of the current government, the chances for a positive turnover in 2012 are only theoretical.

The new government should form, with the maximum cooperation with relevant academic institutions, a team of experts to formulate a vision of social and economic system that would, after a comprehensive review, be adopted by Assembly consensus and, later implemented consistently, because only in this case it would be possible to overcome the serious social and economic crisis.

Key words: economic crisis, indicators, escalation, causes, perspectives, vision

*Dr Ivan Vujačić**
*Dr Jelica Petrović-Vujačić***

KONKURENTNOST PRIVREDE SRBIJE U USLOVIMA KRIZE

Rezime

U radu se analizira konkurentnost privrede Srbije u odnosu na druge zemlje u regionu koje su prolazile i prolaze kroz procese tranzicije i evropske integracije. Korišćeni su, pre svega, podaci Izveštaja o globalnoj konkurentnosti, premda se i na osnovu drugih izvora dobijaju slični rezultati. Pogoršanje uslova konkurentnosti privrede Srbije prema opštoj meri konkurentnosti, a naročito prema pojedinim veoma bitnim indikatorima konkurentnosti kao što su efikasnost poslovanja, ekonomske slobode, inovativnost i sofisticiranost poslovanja, ukazuje na potrebu stvaranja povoljnijeg poslovnog ambijenta. Rad se završava predlozima mera koje je moguće napraviti i koje bi trebalo da imaju prioritet.

Ključne reči: konkurentnost, izvoz, reforme, industrijska politika, razvojna banka.

1. Uvod

Kriza koja je pogodila svet 2008.godine je daleko značajnija danas nego što se to činilo na početku po njenom izbijanju. Ona se iz finansijskog sistema prenela na realni sektor i očigledno nije samo kriza konjukture i pucanja berzanskog mehura, posle čega će moći da se nastavi po starom. Sprečavanje dubljih neposrednih posledica krize oživelo je kejnjzianizam. Došlo je do radikalnog upumpavanja novca u cilju spašavanja bankarskog sektora. Visoki fiskalni deficiti su još više povećali državni dug u gotovo svim razvijenim tržišnim privredama. Problemi ogromnih dugova i novih deficitata moraće da se rešavaju pažljivo i strpljivo u dugom periodu. Štaviše, nivo nezaposlenosti će verovatno ostati na visokom nivou još dugi niz godina. Takođe, predviđa se

*

** Vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Redovni profesor, Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu

slab ekonomski rast za duži vremenski period. Posledice će biti trajne i dugoročne i još uvek se ne mogu u potpunosti sagledati.

Ekonomска i finansijska kriza je dovela i do krize Evropske unije kao geopolitičke i ekonomске zajednice. Dovela je i do pojave potencijalne strukturne krize nezaposlenosti u SAD koje su do sada uspevale da izbegnu ovaj tipično "evropski" problem. Najrazvijenije zemlje sveta su politički podeljenje kako na unutrašnjem planu (SAD) tako i na međudržavnom (EU) i to oko istog pitanja – ko će platiti račune? Osnovno pitanje se sastoji u tome da li je globalizacija doveća do nemogućnosti opstanka države blagostanja i socijalnog konsenzusa koji je u EU vladao od 50-tih godina prošlog veka. Da li će nužna posledica biti postepeno ili naglo slabljenje nivoa integrisanosti Evropske unije?

Za nas je najvažnije pitanje položaja srpske privrede u narednom periodu i njene dugoročnije perspektive. Nije potrebno posebno naglasiti da su gotovo sve zemlje u tranziciji i u našem okruženju (izuzetak je Poljska) bile izuzetno pogodjene krizom. Ono što je trenutno olakšalo situaciju je, pre svega, podrška Međunarodnog monetarnog fonda koji je u svetskim razmerama i pod uticajem krize i razvijenih tržišnih privreda reagovao relativno povoljnim uslovima kreditiranja uz relaksiranje svojih uobičajenih strogih zahteva u vezi budžetskih deficitova. U tom smislu, kao i druge zemlje, Srbija je od ovoga imala koristi. No, neodrživost dosadašnjeg modela rasta je došla u prvi plan. Konačno se došlo do saznanja da je potreban neki tip reindustrializacije i jačanje izvoza. Time se na prilično dramatičan način otvorilo pitanje konkurentnosti privrede Srbije.

2. Konkurentnost i izvoz

Učešće izvoza i uvoza jedne zemlje u odnosu na njen bruto domaći proizvod (BDP), iako gruba mera, pokazuje nivo integrisanosti njene privrede u svetsku privredu. Veličina zemlje u ovom slučaju ima ulogu, pa je logično da veće zemlje sa većim BDP-om imaju manje učešće zbog veličine domaćeg tržišta. Predstavićemo učešća izvoza i uvoza za pojedine zemlje regiona (tabela 1) koje su prolazile i još uvek prolaze kroz proces tranzicije. Sve, sa izuzetkom Rumunije, spadaju u zemlje male ili srednje veličine sa aspekta veličine stanovništva.

Vidi se da Srbija u pogledu izvoza zaostaje za regionom, pored napretka koji je postigla u poslednjoj deceniji. Ono što je pozitivno za region u celini je to što je tokom krize izvoz manje opao od uvoza. Struktura izvoza Srbije je prilično nepovoljna. Oko 2/3 čine poljoprivredni proizvodi, polufabrikati i sirovine.

Tabela 1. Učešće izvoza i uvoza u BDP-u 2001, 2008, 2010.

Zemlja	Učešće izvoza u BDP-u (%)			Učešće uvoza u BDP-u (%)		
	2001	2008	2010	2001	2008	2010
Mađarska	71	81.4	-	72	80.2	80
Rumunija	33	29.9	33	41	40.4	30
Bugarska	49	60.5	60	58	83.3	63
Hrvatska	43	41.9	39	47	50.3	40
Albanija	21	31.2	30	39	59.4	51
Makedonija	43	52.6	44	57	78.6	67
Srbija	21	29.7	31	39	52.4	48
Bosna i Hercegovina	28	37	41	76	70	62

Izvor: World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS> i <http://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS>

Konkurenčnost, podrazumeva čitav niz uzajamno povezanih faktora koji odražavaju sposobnost jednog društva da se integriše u svetsku privredu na, za sebe, relativno povoljan način. U Izveštaju o globalnoj konkurenčnosti, konkurenčnost se definiše kao skup institucija, politika i faktora koji determinišu nivo produktivnosti jedne zemlje. Prilikom konstruisanja indeksa za merenje konkurenčnosti, za potrebe ovog izveštaja, u obzir se uzimaju merenja takozvanih 12 stubova konkurenčnosti. To su institucije, infrastruktura, makroekonomsko okruženje, zdravstvo i osnovno obrazovanje, visoko i specijalizovano obrazovanje, efikasnost tržišta dobara, efikasnost tržišta rada, razvijenost finansijskog tržišta, tehnološka spremnost, veličina tržišta, sofisticiranost poslovanja i inovacije.

U okviru svakog od njih koristi se više indikatora. Konkretnije, u okviru stuba institucija pod kojim se podrazumeva institucionalni, pravni i administrativni okvir, mere se indikatori svojinskih prava, korupcije, nezavisnosti sudske, neefikasnosti države, sigurnosti i neformalni pritisci na donosioce odluka, nivo korporativne etike i zaštita investitora. Stub infrastrukture se meri indikatorima kvaliteta putne mreže i telekomunikacija. Treći stub - makroekonomski ambijent uzima u obzir budžetske deficite, inflaciju i tome slično. Četvrti stub - zdravstvo i primarno obrazovanje je relativno lak za merenje.

Prema do sada nabrojanim stubovima konkurenčnosti, sem infrastrukture, trebalo bi, po opštem ubeđenju, da stojimo relativno dobro ako se ima u vidu

da su ostali faktori višeg nivoa sofisticiranosti. Međutim, ako se poredimo sa zemljama okruženja koje smo izabrali (Albanija, Hrvatska, Makedonija, Bugarska, Rumunija i Mađarska) videćemo da to nije slučaj. Naime, Srbija je na drugom mestu, iza Hrvatske, jedino u sferi zdravstva i osnovnog obrazovanja. U svim drugim kategorijama je rangirana niže u odnosu na druge zemlje, sa izuzetkom Bosne i Hercegovine. Naročito loš rang imamo u pogledu institucija i zauzimamo 121. mesto od 142 rangirane zemlje.

Ponderisani zbir ovih indikatora postaje opšti indikator osnovnih uslova za konkurenčnost. Pogledajmo kakav je rang Srbije u odnosu na zemlje okruženja koje su prolazile kroz procese tranzicije i evrointegracije.

Tabela 2: Rang prema osnovnim uslovima konkurenčnosti 2011. (142 rangirane zemlje)

Zemlja	Rang
Mađarska	55
Rumunija	89
Bugarska	74
Hrvatska	52
Albanija	71
Makedonija	69
Srbija	88
Bosna i Hercegovina	92

Izvor: Global Competitiveness Report, 2011-2012, str. 16-17.

Druga grupa faktora koja bi trebalo da predstavlja faktore jačanja efikasnosti se sastoji od 6 stubova od kojih se svaki meri sa više indikatora. Ti stubovi su: visoko obrazovanje, efikasanost tržišta roba, efikasnost tržišta rada, razvoj finansijskog tržišta, tehnološka spremnost i veličina tržišta. Ovi indikatori su važni jer pokazuju dodatni kvalitet koji bi trebalo da dovede do većeg rasta produktivnosti. Drugim rečima, Srbija i zemlje okruženja su svrstane u kategoriju zemalja koje bi trebalo da izuzetno ojačaju delovanje ovih faktora kako bi dostigle viši nivo konkurenčnosti na osnovu inovativnosti i sofisticiranosti tržišta. Među zemljama u okruženju, Mađarska i Hrvatska su klasifikovane kao zemlje koje su na prelazu ka ovim izvorima konkurenčnosti, dok su ostale zemlje u fazi koja zahteva jačanje faktora navedenih 6 stubova. U tabeli 3 navedeni su rangovi za izabrane zemlje regionala, od ukupno 142 rangirane zemlje.

Tabela 3: Faktori jačanja efikasnosti 2011.

Zemlja	Rang
Mađarska	42
Rumunija	62
Bugarska	59
Hrvatska	72
Albanija	82
Makedonija	87
Srbija	90
Bosna i Hercegovina	102

Izvor: Global Competitiveness Report 2011-2012, str. 18-19.

Očigledno je da i u ovom domenu Srbija zauzima pretposlednje mesto, što je ozbiljno upozorenje da je neophodan duži period i intenzivnija reforma kako bi se delovanje ovih faktora poboljšalo.

U treću grupu spadaju stubovi inovacija (kapacitet za inovacije, izdaci za istraživanje i razvoj itd.) i sofisticiranosti vođenja poslova (prisustvo klastera, kvalitet marketinga itd.). Na osnovu rangova u ovoj kategoriji u okviru koje Srbija zauzima najslabije mesto među izabranim zemljama, možemo doći do zaključka da je pred Srbijom izuzetno dug put dostizanja željenog kvaliteta u ovom domenu. Od ukupno 142 rangirane zemlje, izabrane zemlje regionala su rangirane kao u tabeli 4.

Tabela 4: Faktori inovativnosti i sofisticiranosti poslovanja

Zemlja	Rang
Mađarska	52
Rumunija	99
Bugarska	96
Hrvatska	82
Albanija	104
Makedonija	104
Srbija	118
Bosna i Hercegovina	108

Izvor: Global Competitiveness Report 2011-2012, str. 20

Konačno, ukupni globalni rang konkurenčnosti, koji je dobijen ponderisanjem ovih grupa stubova je predstavljen u tabeli 5.

Tabela 5: Globalni rang konkurenčnosti (od 142 rangirane zemlje)

Zemlja	Rang
Mađarska	48
Rumunija	77
Bugarska	74
Hrvatska	76
Albanija	78
Makedonija	79
Srbija	95
Bosna i Hercegovina	100

Izvor: Global Competitiveness Report 2011-2012, str. 14-15.

Mnogo toga se verovatno može prigovoriti u vezi metodologije konstruisanja ovih indeksa i načina praćenja i izveštavanja iz pojedinih zemalja. Mnogi od ovih indikatora su visoko korelirani sa visinom BDP per capita. No, ne sme se zaboraviti da je Srbija 2009. godine, kada je u pitanju BDP per capita, zauzimala 74. rang po metodologiji Međunarodnog monetarnog fonda, a 78. rang po metodologiji Svetske banke. Kada se uzme mera BDP per capita na osnovu pariteta kupovne moći (PPP), ona je zauzimala 73. mesto po metodologiji Međunarodnog monetarnog fonda i 67. mesto po metodologiji Svetske banke. U 2010 godini Srbija je pala na 87. mesto po metodologiji MMF-a i na 85. mesto po metodologiji Svetske banke. Ovako drastičan pad govori o tome da su posledice krize verovatno drastičnije nego što se to može zaključiti na osnovu izolovanog posmatranja pada BDP-a. Drugim rečima, čini se da su neke druge zemlje pokazale veću otpornost u pogledu ekonomskog kriza.

Kao i prethodnih godina, Srbija je bolje rangirana u pogledu BDP-u per capita nego prema faktorima konkurenčnosti. To upućuje na zaključak da su reforme u poslednjih 10 godina bile nedovoljne i neadekvatne, te da su u nekim domenima bile papirnate, to jest, ostale nedovoljno primenjene. U tom smislu, institucionalne reforme nisu u dovoljnoj meri osnažile institucije koje su preduslov razvoja tržišne privrede. Da ovo nije nerealna ocena svedoče i drugi izveštaji koji se u poslednje vreme publikuju i u kojima Srbija ne prolazi mnogo bolje. Najnoviji izveštaj Heritage fondacije daje sledeće rezultate za izabrane zemlje za indeks ekonomskih sloboda.

Tabela 6: Rang prema indeksu ekonomskih sloboda od ukupno rangiranih 179 zemalja (2011. godina)

Zemlja	Rang
Mađarska	51
Rumunija	63
Bugarska	60
Hrvatska	82
Albanija	70
Makedonija	55
Srbija	101
Bosna i Hercegovina	104

Izvor: Heritage Foundation , www.heritage.org/index/ranking.aspx

Neophodno je napomenuti da Srbija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina imaju status zemalja u kojima je po ovom indeksu ekonomija uglavnom neslobodna, za razliku od ostalih zemalja koje su klasifikovane kao one u okviru kojih je privreda delimično slobodna. Ništa manje porazni nisu rezultati istraživanja prilikom utvrđivanja međunarodnog rangiranja svojinskih prava prema kome Srbija, među izabranim zemljama, od ukupno rangiranih 129 zemalje, ima izuzetno nizak rang.

Tabela 7: Međunarodni indeks svojinskih prava

Zemlja	Rang
Mađarska	37
Rumunija	60
Bugarska	64
Hrvatska	64
Albanija	100
Makedonija	87
Srbija	109
Bosna i Hercegovina	113

Izvor: International Property Rights Index 2011, www.internationalpropertyrightsindex.org

Srbija ne стоји боље ни када је у пitanju izveštaj Svetske banke o uslovima poslovanja, Doing Business, где је rangirana на 92. mestu, ni u izveštaju Svetske banke Govrnance Matters kao ni u EBRD Transition Report-u. Prema poslednjim anketama које се спроводе на нивоу предузећа под окриљем Svetske banke, како би се sagledali uslovi poslovanja (BEEPS), у 2008. години се као највећи проблем navodila korupција за razliku од 2005. године када су предузећа идентификовала висину poreza као главну препреку.

Још је важније што и мере које се директно однose на poslovanje i trgovinu pokazuju приближно сличне rezultate. Тако, на primer, ако pogledамо rang prema indeksu lakoće trgovanja Svetskog ekonomskog foruma из 2010, Srbija zauzima 67. место од 125 земаља, а у региону је по рangu jedino ispred Bugarske i Bosne i Hercegovine¹. Када је у пitanju indeks logističkih performansi који се konstruiše на основу више индикатора, Srbija је на 83. mestu. Поразније од тога је што је у оквиру елемената који одређују овај indeks Srbija на 108. mestu када је у пitanju rad carine, на 95. mestu по инфраструктури и на 137. mestu када је у пitanju vremenska tačnost, а на нешто boljem 84. mestu када је у пitanju logistička kompetentnost.

3. Konkurentnost i reforme

Cilj svega што је до сада излоžено је да јасно представи реалност домета досадашњих реформи, пре свега у институционалној сferi, те да се укаže на нуžnost предузманја адекватне реформе у друштвеној и привредној сferi. Уосталом, не би требало имати илузiju у вези тога како нас свет види у смислу ambijenta u okviru koga пријелкујемо strane investicije kao faktora opšteg podizanja naše konkurentnosti i izvoza. U suštini, neophodno је радикализовати реформе u правцу veće правне sigurnosti, efikasnosti судова u заштити својinskih prava i ограничiti разне tipove arbitarnog i diskrecionog odlučivanja ukoliko ћelimo da postignemo ambijent koji ће бити pogодан за investiranje. U tom smislu, neophodno је и ограничiti улогу државе, izvršiti decentralizaciju i omogućiti слобodniji приступ привредним subjektima, uz obezbeđivanje konkurenције. Dok се не postignu адекватни rezultati на овом плану, не може бити говора о економији заснованој на зnanju i адекватном развоју привреде i друштва u celini. Но, rad na reformama u овом правцу неће dati rezultate u neposrednoj будућности, па se поставља pitanje шта се може učiniti na kraći rok.

Potreбно је имати u виду да је садашње стање пре свега u izvoznom sektoru prouzrokovano uništavanjem industrijskog sektora u dugom periodu.

1

Global Enabling Trade Index , <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/GlobalEnablingTradeReport/index.htm>

Najveći udar na privredu dogodio se tokom 90-tih godina prošlog veka u periodu sankcija i rata. Ne samo da je došlo do prepolovljenja društvenog proizvoda i do bitnog zaostajanja u razvoju privrede, već je došlo i do zaostajanja u procesu tranzicije. Druge evropske zemlje bivšeg državnog socijalizma su imale čitavu dekadu da prođu kroz proces tranzicije, unaprede svoje institucije i odmaknu daleko u procesu pristupanja EU, u kojoj su do izbijanja krize 2008. godine već bile punopravni članovi. Ovo se ne sme zaboraviti, ali to ne isto tako ne opravdava sporost i neadekvatnost sprovođenja reformi u dekadi od 2000. godine do danas. Štaviše, ne sme se zaboraviti ni to da je izvoz prerađivačke industrije beležio rast što se ne može u celosti objasniti samo niskom početnom bazom. Ostaje, međutim, činjenica da u okviru izvoza srpske prerađivačke industrije dominiraju proizvodi niskog stepena prerade sa malom novododatom vrednošću. Istovremeno, slični poluproizvodi su značajno zastupljeni i u srpskom uvozu.

Povećanje konkurentnosti privrede i rast izvoza zahtevalo bi veće zalažanje na privlačenju stranih direktnih investicija. U ovom pogledu Srbija zaostaje za susedima, mada se mora imati u vidu da su se sve zemlje okruženja usled poznatih istorijskih okolnosti, daleko ranije okrenule stvaranju ambijenta za priliv stranih direktnih investicija. U tabeli 8 dati su uporedni podaci o stranim direktnim investicijama u zemljama regiona.

Tabela 8: Ukupan fond stranih investicija u 2008. i 2010. godini

Ukupne strane investicije (u mlrd US dolara)	2008	2010
Mađarska	88	92
Rumunija	63	70
Bugarska	37	48
Hrvatska	30	34
Albanija	2	4
Makedonija	4.1	4.5
Srbija	13	-
Bosna i Hercegovina	6	7

Izvor: UNCTAD World Investment Report 2010 i 2011, www.unctad.org

Veza između visine stranih direktnih investicija i izvoza je u relativno malim zemljama u tranziciji više nego očigledna. One u najvećoj meri doprinose modernizaciji privrede, pa samim tim i njenoj konkurentnosti. Izuzeci su one

investicije koje su isključivo usmerne na zauzimanjem pozicija na domaćem tržištu. Imajući u vidu relativno malo tržište posmatranih zemalja, kako u pogledu broja stanovnika, tako i visine BDP-a, većina stranih investicija se ipak usmerava ka izvoznim sektorima. Posebno je značajno što strane investicije predstavljaju dodatak domaćoj akumulaciji koja je relativno niska zbog visine BDP-a i početnog stanja privrede u periodu tranzicije.

Ova zapažanja su potkrepljena podacima koji govore o učešću ukupnog fonda stranih investicija u BDP-u u izabranim zemljama. Isto tako, izuzetno je značajan njihov tok u pojedinim godinama u ukupnim investicijama u osnovna sredstava. Sledeća tabela pruža uporedne podatke ovih indikatora za izabrane zemlje.

Tabela 9: Ukupan fond stranih investicija u 2011. godini (% BDP-a)

Fond stranih direktnih investicija (% BDP-a)	2008	2010
Mađarska	57	71
Rumunija	33	44
Bugarska	85	100
Hrvatska	44	57
Albanija	22	37
Makedonija	42	48
Srbija	33	-
Bosna i Hercegovina	39	42

Izvor: UNCTAD, World Investment Report 2010, www.unctad.org

Konstatujući vezu između stranih direktnih investicija i izvoza i njegove konkurentnosti za zemlje male i srednje veličine, vraćamo se na prethodni zaključak o neophodnosti poboljšanja poslovnog ambijenta za strane investicije. Šta, međutim, učiniti u međuvremenu ?

4. Zaključna razmatranja - predlozi mera za povećanje konkurentnosti

U narednom periodu bi trebalo delovati u dva pravca. Prvo, neophodno je omogućiti reindustrijalizaciju u nekim sektorima koji se mogu oceniti kao potencijalno konkurentni. Za to je potreban izvestan tip industrijske politike sa

adekvatnom finansijskom podrškom. Ta podrška bi pre svega morala da bude jasno definisana i sprovođena sa jednog mesta. U tom smislu, formiranje razvojne banke na nivou Srbije bi bio korak u pravom smeru jer bi se na taj način izbegla neefikasna upotreba raznoraznih sredstava kojima sada suštinski raspoložu brojni subjekti - SIEPA, Fond za razvoj, razne agencije, Nacionalni investicioni plan itd. Ovaj tip rascepkanosti sredstava vodi rasipanju sredstava i teškoćama u koordinaciji. Pored toga, stvara se klijentalizam i omogućava politička zloupotreba. Razvojna banka bi suštinski objedinila sredstva i omogućila pridržavanje nekih kriterijuma utroška sredstava. Jednom zadati ciljevi bi se ostvarivali na mnogo transparentniji način, pa bi samim tim i bila postignuta veća kontrola od strane javnosti. Da bi se ovo ostvarilo, bilo bi neophodno ograničiti političku elitu u finansiranju politički motivisanih projekata po ugledu na nekadašnje političke fabrike. Niko ne može da garantuje potpunu nezavisnost takve banke od političkih odluka, ali bi svakako doprinelo većoj kontroli i odgovornosti. Istovremeno, razvojna banka bi mogla u koordinaciji sa agencijama za osiguranje i promociju izvoza da vrši usmeravanje sredstava i vrši stručno nadgledanje i kontrolu njihovog trošenja. Na taj način, ne bi se po inerciji finansirao svaka izvozna grana, već upravo one delatnosti koje se uklapaju u neku vrstu opšte strategije razvoja izvoza.

Drugi pravac delovanja u cilju poboljšanja izvoznog sektora je jačanje saradnje i veće integracije na regionalnom nivou.² Od 2000. godine značajno je porastao izvoz u okviru zemalja bivše SFRJ dostigavši sumu od približno 10 milijardi dolara. Naročito je vidljiv rast u periodu posle stupanja na snagu CEFTA sporazuma. U tom smislu, najveći rast izvoza je bio u 2008. godini, ali je opšti pad svetske trgovine usled ekonomske krize pogodio i međuregionalnu trgovinu u 2009. Najveći izvoz u okviru međuregionalnog izvoza se odvija između Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine, dok je proporcionalno gledano Crna Gora najveći uvoznik.

Bitno je istaći da je struktura trgovine u okviru regiona različita od trgovine sa zemljama Evropske unije, te da je došlo i do porasta izvoza novih proizvoda. Teško je, međutim, oceniti trend, jer izvoz novih proizvoda obično kasni za opštim trendom izvoza u zavisnosti od uspešnosti plasmana tih proizvoda. Drugim rečima, početni izvoz novih proizvoda počinje u malom obimu posle koga se izvoz ili naglo širi ili povlači. U svakom slučaju, jačanje međuregionalne trgovine bi podstaklo i strane investicije, jer bi šire tržište delovalo kao dodatni stimulans. Smanjivanje necarinskih barijera i dalje usaglašavanje stan-

2

B. Handjinski, R. Lucas, P. Martin, S. Guerin , Enhancing Regional Trade and Integration in Southeast Europe, World Bank, Washington, D.C., 2010

darda bili bi neophodni za razvoj međuregionalne trgovine, odnosno evropske integracije kojima sve zemlje regiona teže. Takođe, sa rastom dohotka trebalo bi da dođe i do porasta međuregionalne trgovine, to jest, trgovine sličnim proizvodima zbog tražnje za diferenciranim proizvodima. Na kraju, usaglašavanje standarda i prevazilaženje necarinskih barijera doprinelo bi daljim naporima ka evrointegracijama celokupnog regiona. Iznad svega, širenje trgovine bi doprinelo i potencijalnom povećanju stranih investicija. Povećanje direktnih investicija u regionu i zajednička ulaganja bitno bi doprineli širenju tržišta i predstavljali bi podstrek drugim stranim investicijama, što bi dalje vodilo povećaju konkurentnosti.

Neophodno je kreiranje i sprovođenje adekvatne industrijske politike. Brojni su valjani argumenti protiv ovog tipa politike jer se smatra da ona često brani ekonomski neopravdane delatnosti, stvara distorziju i pada pod veliki uticaj politike i diskrecionog odlučivanja. Najviše od svega, preti opasnost od ekonomski neopravdanih investicija i narušavanja konkurenčije, te stvaranje posebnih lobija na nivou privrednog sistema. U našim uslovima ovo može biti izuzetno opasno i neproduktivno.

Ipak, sa svetskom krizom, u velikom broju razvijenih zemalja je industrijska politika postala ponovo interesantna.³ SAD, Francuska, Velika Britanija posegle su tokom prošle dve godine za nekim tipom industrijske politike. U našim uslovima, industrijska politika ima smisla jedino u funkciji podržavanja onih grana koje potencijalno mogu biti izvozno konkurentne. Ova politika ne bi trebalo da se ograniči samo na velika preduzeća. Pored toga, potrebno je napustiti statičan koncept, po kome se pojedine industrije štite iz kratkoročnih političkih interesa. Drugim rečima, potrebno je izvršiti jasnu analizu potencijalnih grana koje bi doprinele razvoju konkurentnosti ili većoj efikasnosti, kao što su razvoj energetskog sektora i podsticanje tehnologija koje će voditi uštedi u potrošnji kao elementa troškova.

Taj novi pristup industrijskoj politici mora poći od analize klastera koji bi omogućili jačanje konkurenčnosti na planu izvoza i privlačili strane investicije. Po definiciji, klasteri⁴ su geografski bliska povezana preduzeća i pridružene institucije koje su povezane zajedničkim osobinama i komplementarnošću. To mogu biti grane industrija (na primer, metalski kompleks povezan sa automobilskom industrijom) ili poljoprivreda povezana sa prehrambenom industrijom.

³ Ivan Vujačić, „Industrijska politika Evropske unije – stari prioriteti i novi izazovi“, Ekonomski vidici, godina XV, br.3, 2010.

⁴ Ovo je klasična definicija konkurenčnosti prema : Michael Porter, *On Competition*, Harvard Business Review Book, Cambridge, Mass, 1998.

jom. To može biti geografska regija (centralna Srbija) povezana sa adekvatnom infrastrukturom i komplementarnom proizvodnjom. Vrednovanje klastera sa aspekta podsticaja izvoza moralo bi biti osnov bilo kakve državne intervencije u pogledu industrijske politike.

Literatura

- Global Enabling Trade Index <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/GlobalEnablingTradeReport/index.htm>
- Handjinski, B., R. Lucas, R., Martin, P., Guerin, S., Enhancing Regional Trade and Integration in Southeast Europe, World Bank, Washington, D.C., 2010
- Heritage Foundation, www.heritage.org/index/ranking.aspx
- International Property Rights Index 2011, www.internationalpropertyrightsindex.org
- Porter Michael, On Competition, Harvard Business Review Book, Cambridge, Mass, 1998.
- Vujačić Ivan, „Industrijska politika Evropske unije – stari prioriteti i novi izazovi“, Ekonomski vidići, godina XV, br.3, 2010.
- UNCTAD, World Investment Report 2010 i 2011, www.unctad.org
- World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2010–2011, str.2 <http://www.weforum.org/documents/GCR10/index.html>
- World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2011-2012, str. 16-17.
- World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS> i <http://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS>

THE COMPETITIVENESS OF THE SERBIAN ECONOMY UNDER CRISIS CONDITIONS

Abstract

The paper analyzes the competitiveness of the economy of Serbia in comparison with other countries in the region which have gone through or are going through the process of transition and European integration. Indicators of the Global Competitiveness Report are primarily used, although other sources point to similar results. The deterioration of competitiveness and especially in regards to certain very important indicators of competitiveness such as ease of doing business, economic freedoms, innovation and sophistication in business point to the need for the creation of a more favorable business environment. The paper concludes with possible proposals in this regard and which should have priority.

Key words: competitiveness, exports, reforms, industrial policy, development bank.

Gordana Kokeza*

NOVA STRATEGIJA RAZVOJA INDUSTRIJE SRBIJE U FUNKCIJI PREVAZILAŽENJA EKONOMSKE KRIZE

Rezime

Industrija predstavlja jednu od najvažnijih privrednih grana, budući da više-
struko utiče na razvoj svih drugih proizvodnih i neproizvodnih delatnosti. S obzi-
rom na značaj industrije za privredni rast i razvoj svake zemlje, u ovoj oblasti ne-
ophodan je dugoročan, strategijski pristup. U ovom radu proučava se nova Strate-
gijska rasta i razvoja industrije Republike Srbije za period od 2011. do 2020. godine.
U početnom delu rada proučavaju se uloga i značaj industrije u privrednom razvoju
svake zemlje, zatim se analiziraju postojeći uslovi koji će predstavljati osnovu
budućeg razvoja, dok se u završnoj tački rada vrši analiza karakteristika, ogranič-
enja i šansi za realizaciju date Strategije. U radu se zaključuje da su ciljevi Strategije
postavljeni dosta optimistički i ambiciozno, da će njihova realizacija nailaziti na
veliki broj prepreka, ali da je pored deklarativne podrške, neophodna veoma velika
realna podrška čitave društvene zajednice.

Ključne reči: industrija, ekomska kriza, strategija, rast, razvoj;

Uvod

Industrija predstavlja jednu od najvažnijih privrednih grana budući da
multiplikovano utiče na razvoj svih drugih proizvodnih i neproizvodnih delat-
nosti. U savremenim uslovima intenzivan rast i razvoj industrije nastaju pre-
svega kao posledica intenzivne primene najnovijih tehničko-tehnoloških dos-
tignuća, koja uslovljavaju bitno unapređenje samog procesa proizvodnje,
usavršavanje postojećih i pronalazak novih proizvoda, sredstva za rad, usavr-
šavanje postojećih i pronalazak potpuno novih materijala, kao i usavršavanje i
inoviranje procesa organizacije i upravljanja proizvodnjom. Značaj industrije

*

Dr Gordana Kokeza, redovni profesor, Tehnološko-metalurški fakultet, Beograd, Kar-
negijeva 4, gkokeza@tmf.bg.ac.rs

posebno je naglašen u savremenim uslovima privređivanja koje karakteristiše izražena turbulentnost, nepredvidivost promena, oštra konkurenčija, kao i česti krizni poremećaji, koji dodatno otežavaju poslovanje. S obzirom na značaj industrije za privredni rast i razvoj svake zemlje, u ovoj oblasti neophodan je dugoročan, strategijski pristup. Prilikom definisanja strategije industrijskog rasta i razvoja neophodno je sagledati postojeće uslove privređivanja, koji mogu predstavljati kočnicu ili podsticaj datom razvoju, kao i predvideti budući tok promena i zahteva na domaćem i inostranom tržištu, kako bi se preduzele adekvatne mere ostvarenja planiranih ciljeva razvoja.

Uloga industrije u privrednom razvoju

Uloga i značaj industrije u privrednom razvoju svake zemlje jeste od izuzetno velikog, a često i presudnog, značaja. Razlog za to jeste činjenica da industrija multiplikovano utiče na razvoj svih drugih proizvodnih i neproizvodnih delatnosti. Razvoj industrije počeo je da se intenzivira od Prve industrijske revolucije, kada je pronalaskom parne mašine, koja je omogućila pretvaranje toplotne u mehaničku energiju, i njenom primenom započeo intenzivan napredak industrije. Druga industrijska revolucija posledica je pronalaska električne energije i njene primene u procesu reprodukcije, dok se Trećom industrijskom revolucijom smatra pronalazak atomske energije. [1] Veoma je bitno istaći da su revolucionarni pronalasci i njihova primena u procesu industrijske proizvodnje omogućili razvoj proizvodnje i u svim ostalim privrednim delatnostima, kao i u sferi neprivrednih delatnosti.

Može se reći da su intenzivan rast i razvoj industrije u savremenim uslovima privređivanja posledica pre svega intenzivne primene najnovijih tehničko-tehnoloških dostignuća, koja uslovljavaju bitno unapređenje samog procesa proizvodnje, usavršavanje postojećih i pronalazak novih sredstva za rad, usavršavanje postojećih i pronalazak potpuno novih materijala, kao i usavršavanje i inoviranje procesa organizacije i upravljanja proizvodnjom. Kao posledica toga na tržištu se pojavljuju usavršeni postojeći proizvodi, ali i potpuno novi proizvodi. Proizvodi novih karakteristika, sa novim namenama na tržištu kreiraju novu tražnju koja do tada nije postojala. S druge strane, primena savremenih tehničko-tehnoloških dostignuća u procesu društvene reprodukcije omogućava razvoj proizvodnih snaga, povećanje produktivnosti, ekonomičnije korišćenje raspoloživih resursa, niže troškove proizvodnje. Na taj način, razvoj industrije višestruko doprinosi celokupnom društveno-ekonomskom razvoju.

Značaj industrije ogleda se i u tome što različite industrijske grane nude tržištu proizvode koji zadovoljavaju čitav niz društvenih potreba, od kojih mnoge spadaju u egzistencijalne, ili u potrebe od suštinskog značaja za opstanak i razvoj jednog društva. Usled toga, razvoj industrije kao privredne grane u dosadašnjoj njegovoј istoriji nikada nije bio prepušten delovanju isključivo tržišnih zakona i uticaju slobodne konkurenциje. Industrija je suviše zanačajna grana za društveno-ekonomski razvoj jedne zemlje da bi se njen prosperitet prepustio delovanju stihijskih i spontanih faktora. Budući da od nivoa aktivnosti i razvijenosti industrije zavisi u znatnoj meri nivo celokupnog poslovanja drugih privrednih grana, poslovanje i razvoj industrije uvek su bili predmet ekonomске politike svake ozbiljne privrede. Potreba za svesnim, dugoročnim i strategijskim upavljanjem razvojem industrije posebno je izražena u periodima poremećaja i ekonomskih kriza, počevši od Velike svetske ekonomiske krize tridesetih godina prošlog veka, pa sve do danas. Za savremene uslove priređivanja karakteristična je turbulentnost uslova privređivanja, nepredvidivost promena, izražena konkurenčija, koji, pored čestih križnih poemećaja, dodatno otežavaju poslovanje. Usled toga, strategijsko upravljanje industrijskim razvojem u takvim uslovima ima dodatno otežan zadatak, da pored razvoja industrije, prvo obezbedi njen opstanak i stabilno poslovanje njenih privrednih subjekata. Možda ovakva tvrdnja koja se tiče opstanka industrije može zvučati suvišno, ali ako se analiziraju aktuelni uslovi poslovanja domaće privrede u kojima je industrija u znatnoj meri zapostavljena, opstanak industrije se javlja kao jedan od bitnih prioriteta ekonomске politike.

Karakteristike postojećih uslova poslovanja u privredi Srbije

Srpska privreda već godinama posluje u uslovima koji su pod snažnim uticajem sporog, neefikasnog i domaćim uslovima neprimerenog procesa transicije na tržišne uslove privređivanja, kao i pod uticajem svetske ekonomске krize, koji dodatno komplikuju veoma nepovoljne uslove poslovanja. Globalna ekonomска kriza koja je zahvatila domaću privredu samo je doprinela da slabosti domaće privrede još više dođu do izražaja i da se pokažu u svom pravom svetu. Posebno su naglašeni problemi nastali usled zaostajanja i čak zanemarivanja razvoja realnog sektora privrede kao i problemi koji su nastali usled neadekvatnog i administrativno sporog i komplikovanog poslovnog ambijenta. U takvim uslovima podsticanje procesa rasta i razvoja industrije predstavlja neophodan preduslov budućeg rasta i razvoja srpske privrede, kao i preduslov oživljavanja privrede i izlaska iz krize.

Da bi se ocenile realne mogućnosti budućeg rasta privrede kao celine kao i industrije kao jedne od ključnih privrednih grana, neophodno je izvršiti detaljnu i realnu analizu postojećeg stanja privrede, budući da dato stanje predstavlja polaznu osnovu budućeg planiranog privrednog rasta i razvoja. U Tabeli 1. dati su podaci o kretanju određenih makroekonomskih pokazatelja privrede Srbije u poslednje tri godine.

Tabela 1. Neki pokazatelji makroekonomskih kretanja u Srbiji 2008-2010.g.

Red. br.	Pokazatelj	2008.	2009.	2010.
1.	BDP (tekuće cene u mlrd. €)	33.417,9	29.967,0 ¹⁾	30.172,0 ²⁾
2.	BDP, per capita, u €	4.456,5	4.093,4 ¹⁾	4.138,0 ²⁾
3.	BDP, % promena, realni rast	5,5	3,1 ¹⁾	1,5 ²⁾
4.	Industrijska proizvodnja, međugodišnja % promena, fizički obim	1,1	12,1 ¹⁾	2,9 ¹⁾
5.	Broj zaposlenih, prosek u hiljadama	1.999	1.889	1.816

Izvor: MAT, januar 2011. Str. 7.

¹⁾ Procena RZS, ²⁾ Procena MFIN.

Iz Tabele 1. može se sagledati da je u poslednje tri godine kretanje svih pokazatelja bilo promenljivo i uglavnom je imalo tendenciju pada ili blagog porasta. Usled toga, svi navedeni pokazatelji, počevši od BDP, preko industrijske proizvodnje i broja zaposlenih, najnepovoljniju vrednost imali su u 2009. godini, dok su stope rasta BDP i industrijske proizvodnje bile negativne. Utešno je to što je trend svih pokazatelja u 2010. pozitivan, tj. što svi pokazatelji u odnosu na 2009. koja je bila izuzetno nepovoljna, pokazuju tendenciju blagog rasta. Međutim, tako neznatan rast veoma važnih makroekonomskih pokazatelja nije dovoljno sigurna i stabilna osnova za budući rast i razvoj privrede, tako da bi adekvatnim merama ekonomске politike trebalo obezbediti okruženje koje će biti staibilno i koje će ga dugoročno podržati.

S druge strane, budući da je domaća privreda višestruko povezana sa međunarodnom zajednicom od koje u znatnoj meri zavisi uspešnost poslovanja njenih ekonomskih subjekata, u Tabeli 2. dat je pregled kretanja nekih relevantnih pokazatelja spoljnotrgovinske razmene.

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 2. može se zaključiti da je kretanje pokazatelja spoljnotrgovinske razmene samo pratilo kretanje pokazatelja

privrednog rasta datih u Tabeli 1. Naime, vrednost izvoza u 2010. godini, nije čak ni dostigla vrednost izvoza u 2008., mada je pozitivna činjenica da je znatno porasla u odnosu na 2009. godinu. Takođe je pozitivno i to što je deficit platnog bilansa imao tendenciju smanjenja, pa je u periodu I-XI 2011. platni deficit Srbije iznosio 1836,1 miliona €, što je zantno niža vrednost u odnosu na deficit 2008. kada je iznosio 7054 miliona €. Iz Tabele 2. takođe se može sagledati da je u poslednje tri godine došlo do veoma izraženog pada priliva stranih direktnih investicija, tako da se procenjuje da su one za prvih 11 meseci 2011. godine iznosile 762 miliona evra, što je više nego 2,5 puta manje od vrednosti SDI u 2008. godini. Može se zaključiti da u svom budućem privrednom razvoju domaća privreda ne može više da računa na izuzetno veliki priliv SDI kao osnovu svog rasta i razvoja, već neophodne finansijska sredstva mora da obezbedi iz drugih izvora.

Tabela 2. Kretanje nekih pokazatelja spoljnotrgovinske razmene Srbije 2008-2010.

Red. br.	Pokazatelj	2008.	2009.	2010.
1.	Izvoz robe, mil. €	7.428,9	5.961,4	7.393,4
2.	Uvoz robe, mil. €	16.478,1	11.504,6	12.621,9
3.	Saldo tekućeg platnog bilansa, mil. €	- 7.054,0	- 2.084,0	- 1.836,1
4.	Saldo tekućeg platnog bilansa, % BDP	-21,1	-7,0	-
5.	Strane direktnе investicije, neto, mil. €	1.824,0	1.401,5	762,0
6.	Spoljni dug, mil. €	21.088,4	22.487,3	23.241,4

Izvor: MAT, januar 2011. Str. 7.
Za period I-XI 2011.

Trebalo bi takođe veoma ozbiljno shvatiti činjenicu da spoljna zaduženost Srbije raste iz godine u godinu, a da pri tome nije praćena odgovarajućim privrednim rastom i kvalitativnim poboljšanjem uslova za servisiranje datora duga. U sredstvima javnog informisanja ovih dana se vodi polemika da li je domaća privreda već probila granicu zaduživanja od 45% BDP-a. Najveća verovatnoća je da je data granica probijena, ali to će se pouzdano znati tek kada stignu zvanični podaci za 2011. godinu. Prema sadašnjim procenama zaduženost srpske privrede krajem godine dostićiće 47%, što je veoma upozoravajuća činjenica sa stanovišta realnih mogućnosti servisiranja nastalog duga.

Polazeći od navedenih uslova poslovanja u domaćoj privredi, može se zaključiti da je srpska ekonomija došla do granice kada je neophodno preuzeti radikalne mere kako bi se oporavila i krenula u proces rasta i razvoja. Date mere veoma je teško i definisati i realizovati u izrazito kompleksnim uslovima privređivanja, kakvi su domaći. Međutim, nepreduzimanje odgovarajućih mera i aktivnosti dovelo bi do još većih privrednih poremećaja i teškoća iz kojih bi se teško izvukla bilo koja ekonomija na svetu. Jedan od početnih koraka na putu privrednog oporavka i razvoja svakako je pospešivanje razvoja industrije kao kamena temeljca za razvoj svih ostalih privrednih grana. Industrija je oblast čije poslovanje, rast i razvoj podrazumevaju dugoročan, strategijski pristup, pa je veoma bitna strategija rasta i razvoja industrije koju jedna zamlja definiše za naredni period svog razvoja. Usled toga, u narednom delu rada analiziraće se glavne karakteristike, uslovi primene, ograničenja i šanse Nove strategije rasta i razvoja industrije Republike Srbije za period od 2011. do 2020. godine.

Odlike, mogućnosti i ograničenja nove strategije razvoja industrije Srbije 2011-2020. godine.

Rast i razvoj privrede Republike Srbije već duži vremenski period suočavaju se sa mnogobrojnim teškoćama, kako onim koje potiču iz domaćeg, tako i onim koje potiču iz međunarodnog okruženja. U takvim okolnostima privređivanja neophodno je bilo doneti strategiju razvoja privrede kao celine, kao i industrije kao jedne od najvažnijih privrednih grana. Budući da industrija ima posebno značajnu ulogu u razvoju svake privrede, krajem juna ove godine usvojena je Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije za period od 2011. do 2020. Godine. Data strategija može se sagledati sa stanovišta njene podele na pet delova: [2]

- Prvi deo strategije predstavlja novi strategijski pristup industrijskom razvoju. Suštinu novog pristupa čini opredeljenje da se industrijski razvoj zasniva na investicijama u novu tehnologiju, na ulaganjima u inovativnu delatnost, kao i na oslanjanje na ljudske resurse. U navedenom delu strategije naglasak je stavljen na obaveze koje proističu iz evropskog zakonodavstva i iz nove evropske strategije.
- Drugi element Strategije jeste dinamički prikaz dosadašnjeg razvoja industrije na osnovu kretanja relevantnih makroekonomskih pokazatelja, kako bi se na osnovu njihove analize sagledale mogućnosti budućeg

razvoja, kako sa stanovišta šansi koje postoje, tako i sa stanovišta fakto-
ra koji ograničavaju dati razvoj.

- Definisanje prioritetnih ciljeva predstavlja treći deo Strategije razvoja industrije Srbije. Da bi se navedeni prioritetni ciljevi osvarili neophodno je da industrijska politika bude proaktivna, da bude orijentisana na jačanje izvozne konkurentnosti industrijskih proizvoda i usluga sa visokom dodatom vrednošću, pri čemu se posebno ističe opredeljenost, (bar deklerativna), da se industrijska proizvodnja zasniva na znanju, inovacijama i istraživanju i razvoju.
- Četvrti deo Strategije sadrži politike i mere, i po svojoj suštini trebalo bi da predstavlja najvažniji deo Strategije. Naime, ovaj deo Strategije trebalo bi da da odgovor na pitanje šta bi konkretno trebalo uraditi kako bi se postigli planirani ciljevi.
- Peti deo Strategije sadrži scenario koji je baziran na novom modelu privrednog rasta Srbije. Dati deo daje projekcije rasta prerađivačke industrije, kao i modele projekcija strukturnih promena, izvoza, zaposlenosti, investicija, kao i projekcije regionalnog razvoja.

Glavni ciljevi koji se žele ostvariti Strategijom i politikom razvoja industrije Srbije u navedenom periodu jesu sledeći:

- Dinamičan i održiv industrijski rast i razvoj
- Proaktivna uloga države
- Unapređenje uslova za investiranje
- Jačanje konkurentnosti
- Povećanje vrednosti izvoza i promena njegove strukture
- Podsticanje razvoja preduzetništva
- Reforma obrazovnog sistema u skladu sa potrebama privrede
- Razvoj bliže saradnje nauke i privrede
- Podsticanje inovativne delatnosti
- Reforma tržišta rada i politike zapošljavanja
- Unapređenje regionalnog razvoja
- Poboljšanje energetske efikasnosti
- Zaštita životne sredine. [4] [5]

Kao rezultati koji se na osnovu primene deklarisnog strategijskog opredelenja mogu očekivati 2020. navedeni su sledeći:

- Udvostučena proizvodnja u odnosu na 2010.
- Povećanje produktivnosti rada za 50%
- Povećanje učešća robnog izvoza na 50% BDP
- Povećan godišnji rast investicija od 10%

- Prosečan godišnji priliv SDI od 2,3 milijarde evra
- Porast zaposlenosti u prerađivačkoj industriji za 75 000 radnika.

Analizirajući navedene ciljeve i rezultate industrijskog razvoja može se zaključiti da su oni ispravno postavljeni sa stanovišta razvojnih težnji jedne nacionalne privrede. Međutim, drugi utisak je da su oni prema sadašnjim uslovima poslovanja veoma teško osvarivi, a neki su čak nedostizni. Svakako se može postaviti pitanje snage države da istraje u nastojanjima da se ovi ciljevi realizuju kao i pitanje njenih mogućnosti da obezbedi adekvatne uslove za realizaciju datih ciljeva. S druge strane, budući da ni međunarodno okruženje nije previše naklonjeno domaćoj privredi, to dodatno dovodi u pitanje realizaciju navedenih ciljeva, mada tvorci navedene Strategije smatraju da će uticaj svetske ekonomske krize biti izražen i u naredne dve godine, da bi, prema njihovom mišljenju, od 2013. godine dati uticaj počeo da slabiti i da bi se od navedene godine mogao očekivati znatno brži privredni rast.

Na osnovu analize predložene Strategije i politike razvoja industrije Republike Srbije, može se zaključiti da ona, pored toga što je dosta ambiciozno postavljena, podrazumeva i ispunjenost velikog broja preduslova da bi se uspešno realizovala. [3] Prema navedenom dokumentu planira se da porast industrijske proizvodnje u periodu od 2011. do 2020. bude 6,9%, pri čemu bi trebalo da prerađivačka industrija bude uvećavana po prosečnoj godišnjoj stopi od 7,3 %. Ukoliko bi se realizovao predviđeni rast, učešće industrijske proizvodnje u vrednosti domaćeg bruto proizvoda povećalo bi se sa 17,6% u 2011. godini na 19,1% u 2020. godini. U isto vreme, učešće prerađivačke industrije u BDP poraslo bi sa 13% u 2011. godini na 14,7% u 2020. godini.

Navedena očekivanja rasta učešća industrijske proizvodnje u BDP možda izgledaju skromna, s jedne strane, ali, s druge strane, mogu izgledati i nerealna, ukoliko se imaju u vidu teške okolnosti u kojima dati rast treba da se realizuje. Naime, prilikom predviđanja industrijskog rasta trebalo je uzeti u obzir kako postojeće kompleksne uslove privređivanja, tako i budući razvoj događaja u domaćem i inostranom okruženju. Budući da Srbija, kao i većina drugih zemalja, u svom razvoju ne može da se osloni isključivo na sopstvene resurse, da bi privukla strane investicije neophodno je da se kreira takvo poslovno okruženje koje će biti atraktivno za strane investituore. Pri tome, najvažnije je obezbediti stabilne, predvidive i administrativno i pravno adekvatno regulisane uslove, što do sada nije bio slučaj i što je do sada predstavljalo najveće prepreke privlačenju stranih investicija. Posebno je bitno rešiti problem izražene korupcije, zatim jačati finansijsku disciplinu kao i precizno regulisati svojinske odnose. [3]

Prema strategiji industrijskog razvoja, najveći rast planira se u oblasti automobilske industrije, koja bi trebalo da učestvuje sa više od 20% u ukupnom

rastu izvoza prerađivačke industrije u navedenom periodu.[4] Prema istom dokumentu, veliki doprinos ukupnom rastu izvoza prerađivačke industrije trebalo bi da daju i proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića – 12,2%, proizvodnja osnovnih metala – 11%, kao i hemijska industrija, a posebno u okviru nje farmaceutska industrija. Posebno se ističe težnja da se u izvozu povećava učešće proizvoda srednjih tehnologija, a da se smanjuje učešće proizvoda koji su baziрani na resursima.

Budući da je Strategija izrazito izvozno orijentisana, jedan od njenih prioritetnih ciljeva jeste povećanje udela robnog izvoza u bruto domaćem proizvodu. Planirano je da se do 2020. godine dostigne učešće robnog izvoza u bruto domaćem proizvodu od 47,1%. [4] Poшто porast vrednosti izvoza nije lako postići u otežanim uslovima privređivanja kao što su sadašnji, planira se da se dato povećanje ostvari i privlačenjem velikih svetskih korporacija na domaće tržište, kao i jačanjem sektora malih i srednjih preduzeća. Ono što se iz datog dokumenta takođe može uočiti, jeste naglašavanje problema tehnološke zaostalosti domaćih ekonomskih subjekata i deklerativno opredeljenje da se data zaostalost prevaziđe. Pitanje tehnološke zaostalosti od izuzetnog je značaja, jer samo njegovim ublažavanjem i prevazilaženjem u oblastima gde je to moguće, domaći privredni subjekti mogu biti konkurentni na inostranom tržištu. Međutim, ovde se može postaviti pitanje načina na koji je realno dati cilj postići. Naime, da li je realno da zemlja koja za oblast istraživanja i razvoja izdvaja manje od 0,4% svog BDP, postigne povećanje proizvodnje proizvoda zasnovanih na visokim i srednjim tehnologijama? Odgovor je nažalost negativan, posebno kada se ima u vidu da će razvijene zemlje i dalje napredovati u ovoj oblasti, kao i s obzirom na činjenicu da je pitanje nivoa tehnološke razvojenosti dugoročnog karaktera. Zato nije dovoljna samo deklerativna opredeljenost za brži tehničko-tehnološki razvoj. Neophodno je činiti konkretnе korake u tom smeru, a pre svega izdvajati dovoljno sredstava za oblast obrazovanja, istraživanja i razvoja. Data oblast trebalo bi da se tretira kao jedan od prioriteta razvoja i ulaganja, a ne kao luksuz i nepotreban trošak.

U Strategiji industrijskog rasta i razvoja predviđa se da se 2020. godine ostvari ukupan izvoz u vrednosti od 24,8 milijardi evra, što bi za oko 30% bilo više od vrednosti izvoza 2009. godine. Što se tiče strukture vrednosti izvoza, planirano je da učešće prerađivačke industrije u vrednosti izvoza dostigne nivo od oko 94%. [3] Najveće učešće u okviru prerađivačke industrije trebalo bi da ima izvoz automobilske industrije, od koje se očekuje izvoz u vrednosti od preko 3,6 milijardi evra. Pored automobilske industrije, važno mesto u proizvodnji i izvozu planira se i za prehrambenu, hemijsku industriju i proizvodnju osnovnih metala.

Ako se postavi pitanje regionalne strukture izvoza, odgovori leže u izvozu na dosadašnja tržišta, pre svega u zemlje Evropske unije, ali i u jačanju odnosa sa zemljama bivših jugoslovenskih republika, Bliskog i Srednjeg istoka i Severne Afrike. Budući da se projektovani razvoj industrije ne može ostvariti oslanjanjem na korišćenje samo domaćih resursa, računa se na priliv sredstava iz inostranstva. Planirano je da priliv stranih direktnih investicija iznosi oko 22,7 milijardi evra. [4] Pri tome se ističe da udeo prerađivačke industrije u datom prilivu treba da iznosi bar 40%. Jedan od stavova koji se navode u predlogu strategije jeste da "najefikasniji način da se ostvare strukturne promene, ubrzan privredni rast i izvoz je privlačenje stranih direktnih investicija i pronaalaženje strateških partnera sa razvijenih tržišta u svetu". [4] Međutim, ponovo se može postaviti pitanje atraktivnosti domaće privrede za strana ulaganja, budući da su rezerve priliva sredstava po osnovu privatizacije skoro potpuno iscrpljene. Ono što strani ulagači očekuju jeste: stabilni uslovi privređivanja, uprošćavanje administrativnih procedura kao i regulisanje svojinskih odnosa. To su pitanja koje samo država sa svojim odgovarajućim organima može da reši, pa je na državi i odgovornost za to.

Realizacija postavljene strategije industrijskog razvoja, osim lepih želja i ambicioznih planova, mora da uzme u obzir i niz teškoća i ograničavajućih faktora sa kojima će se ovaj proces neminovno susretati.

Glavne prepreke budućoj primeni Strategije razvoja predstavljaće:

- visoka stopa nezaposlenosti,
- neadekvatna privredna infrastruktura,
- relativno visoka stopa inflacije,
- deficit budžeta i platnog bilansa,
- veoma visok stepen zaduženosti zemlje.

Navedene i mnoge druge teškoće u narednom periodu privrednog razvoja predstavljajuće kočnicu primene deklarisane Strategije. Da bi se date prepreke bar ublažile, neophodno je da se sa nivoa najviših državnih instanci preduzmu odgovarajuće mere sada, što prema sadašnjoj situaciji nije suviše realno očekivati.

Zaključak

Budući da je potreba za svesnim, dugoročnim i strategijskim upavljanjem razvojem industrije posebno izražena u periodima poremećaja i ekonomskih kriza, a budući da se rast i razvoj privrede Republike Srbije već duži vremenski

period suočavaju sa mnogobrojnim teškoćama, kako onim koje potiču iz domaćeg, tako i onim koje potiču iz međunarodnog okruženja, neophodan korak u rešavanju problema oživljavanja i razvoja privrede jeste donošenje strategije razvoja privrede kao celine, kao i strategije rasta i razvoja industrije kao jedne od najvažnijih privrednih grana. Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije za period od 2011. do 2020. godine doneta je krajem juna ove godine. Analizirajući ciljeve i planirane rezultate industrijskog razvoja koji su navedeni u Strategiji, može se zaključiti da su oni ispravno postavljeni sa stanovišta razvojnih težnji jedne nacionalne privrede. Međutim, drugi utisak je da su oni u postojećim uslovima poslovanja veoma teško osvarivni, a neki ciljevi deluju kao nedostizni. Nameće se pitanje snage države da istraje u nastojanjima da se ovi ciljevi realizuju kao i pitanje njenih mogućnosti da obezbedi adekvatne uslove za realizaciju datih ciljeva. S druge strane, budući da ni međunarodno okruženje nije previše naklonjeno domaćoj privredi, to dodatno dovodi u pitanje realizaciju navedenih ciljeva. Međutim, s obzirom da je srpska ekonomija došla do granice kada je neophodno preduzeti radikalne mere kako bi se oporavila i krenula u proces rasta i razvoja, nova Strategija rasta i razvoja industrije javlja se kao neophodna. U domaćim uslovima privređivanja strategijsko upravljanje industrijskim razvojem ima dodatno otežan zadatak, da prvo obezbedi opstanak industrije i stabilno poslovanje za njene privredne subjekte, pa tek onda da se kreće ka razvoju. Najveće prepreke na tom putu predstavljaće nerazvijena privredna infrastruktura, visoka stopa inflacije, nizak nivo tehničko-tehnološke razvijenosti, nedostatak finansijskih sredstava, nezaposlenost, kao i niz drugih faktora. Između ambicioznih težnji postavljenih u Strategiji i veoma nepovoljnih uslova ostvarenja navedenih razvojnih ciljeva, mišljenja smo da je realno očekivati da će neki ciljevi biti ostvareni u potpunosti, ali da će većina ciljeva biti ostvarena samo delimično, a neki se uopšte neće realizovati. U svakom slučaju, u ovakvoj situaciji najgore je ne činiti ništa, ili činiti nešto samo deklativno i na papiru.

Literatura

- http://www.b92/tesla/zivot.php?nav_id=203622
<http://www.merr.gov.rs/sr/c/vesti/javna-rasprava-predlog-strategije-razvoja-industrije-rs/527> [3]
 http://www.rtv.rs/sr_ci/ekonomija/abiciozna-nova-strategija-industrijskog-razvoja-2618...
Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije u periodu 2011-2020., Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Republički zavod za razvoj, Beograd, 2011.
Jakopin, E., Okvir nove strategije i politike razvoja industrije Republike Srbije, www.razvoj.gov.rs
Makroekonomski analize i trendovi, januar 2011, Ekonomski institut, Beograd, 2011.
Stavrić, B., Kokeza, G., Upravljanje poslovnim sistemom, TMF, Beograd 2009.

- Kokeza, G., Stavrić, B., Definisanje tehnološke strategije u funkciji razvoja preduzeća, *Analji poslovne ekonomije*, UPIM, Banja Luka, 2010, br. 2/2008.str. 7-15. UDK 330.11, ISSN 1840-3298
- Kokeza, G., Stavrić, B., Uticaj tranzicije na povećanje efikasnosti poslovanja ekonomskih subjekata, *Analji poslovne ekonomije*, UPIM
- Kokeza, G., Uticaj svetske ekonomske krize na privredu Srbije i mogući pravci akcije, *Lider Direktor*, Novi Sad, br. 11/2009, str. 46-50. ISSN 1820-5453, COBISS.SR-ID 224835591
- Kokeza, G., Domeni svetske ekonomske krize u Srbiji i mogućnosti prevazilaženja, *Savetovanje Ekonomika kriza i realni sektor privrede Srbije*, Društvo ekonomista Beograda, Ekonomski vidici, Zbornik radova, Zlatibor 18. do 19. jun 2009, str. 241-251, ISSN 0354-9135 UDK-33
- Kokeza, G., Mogućnosti i ograničenja oporavka realnog sektora privrede Srbije, *Ekonomski vidici*, br. 2/2010, str. 145-155, Tematski broj časopisa sa savetovanja Stanje i perspektive realnog sektora, ima li izgleda za reindustrializaciju i veće zapošljavanje, Ivanjica, jun 2010. ISSN 0354-9135, UDK-33

NEW STRATEGY OF THE SERBIAN INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN THE FUNCTION OF THE ECONOMIC CRISIS OVERCOMING

Abstract

Industry is one of the most important component of every economy, because it has very complex impact on product and non product activities. Because of that, industry has very important role in the economic development and it needs long term, strategy access. In this paper is studied new strategy of the Serbian industry development 2011-2020. In the beginning of the paper are studied role and importance of the industry in every economy. Than, contemporary conditions, in the function of the strategy implementation are studied. In the last part of the paper are studied most important characteristics, limits and chance for strategy implementation. In the paper are included that in the strategy targets are very ambition and optimistic, but that there are very big problems for strategy implementation. Because of that, new Strategy of the industry development needs very real state support.

Key words: industry, economic creases, strategy, growth, development.

*Prof. dr Marijana Vidas-Bubanja, naučni savetnik**

INFORMACIONO- KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE KAO INOVATIVNI FAKTOR KONKURENTNOG POSLOVANJA PREDUZEĆA

Rezime

Informaciono-komunikacione tehnologije u savremenim uslovima igraju sve značajniju ulogu u ekonomiji i društvu i postaju ključni pokretač globalnog rasta, inovacija i ostvarenja veće produktivnosti. Na mikro nivou preduzeća, primena IKT i e-poslovanja pozitivno utiču na nivo ostvarene inovativnosti preduzeća, što direktno utiče na njegovu konkurentnost i tržišnu poziciju.

Ključne reči: e-poslovanje, informaciono-komunikacione tehnologije, konkurenost, lanac vrednosti, inovativnost.

1. Uvod

Globalni ekonomski procesi, uključujući medjunarodnu trgovinu su pod rastućim uticajem kreiranja, širenja, akumulacije i primene informacija i znanja. Razvoj savremenog sveta se više ne može razumeti bez uvažavanja široko rasprostranjenih efekata informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) i njihove primene u svim sektorima rada i delovanja.

Rastuća konkurenca na tržištu može biti važan faktor koji će podstići usvajanje novih IKT tehnologija i inovacije pošto kompanije teže novim šansama kako bi snizile troškove unapređujući pri tome efikasnost poslovnog procesa ili razvoj novih proizvoda. Odnosno, bazna premla savremenog poslovanja jeste tvrdnja da primena IKT i e-poslovanja podržavaju inovacije i rast produktivnosti, što povratno ima uticaj na rezultate ekonomске uspešnosti

*

Beogradska poslovna škola i Fakultet za trgovinu i bankarstvo, Alfa Univerzitet, Beograd, marijana.bubanja@bbs.edu.rs

Rad je rezultat rada na projektu 179038 "Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske tokove u svetu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja" koji finansira Ministarstvo za obrazovanje i nauku Republike Srbije.

kompanije i njenu konkurentnost. Zbog toga na makro nivou nacionalne privrede i mikro nivou preduzeća postaje neophodno obezbediti rastuća ulaganja u istraživačko-razvojne aktivnosti i kreiranje novih znanja kao osnovnih izvora progresivnih novih ideja i rešenja. Rad analizira kakve promene i koje nove potencijale u oblast inovacija uvodi primena informaciono-komunikacionih tehnologija. Polazna teza je da je primena informaciono-komunikacionih tehnologija i e-poslovanje (EP) postala horizontalno pitanje koje dotiče sve grane i preduzeća, jer kao tehnologije opšte namene «general purpose technology» igraju u ukupnom poslovanju važnu ulogu faktora koji podstiče inovacije, produktivnost i podiže nivo konkurentnosti [1].

2. Savremene kompanije i nova znanja

Savremene kompanije posebnu pažnju poklanjaju izdvajanjima za istraživačko razvojne aktivnosti (I&R) zato što dalji razvoj informacionog društva i primena novih e-poslovnih aplikacija zahteva da nacionalne ekonomije i preduzeća značajna sredstva izdvajaju za i kreiranje novih znanja. Trajektorija na relaciji nauka-tehnologija-inovacije postaje osnova društvenog i ekonomskog opstanka i progresa i u skladu sa tim ideo IKT istraživanja u ukupnim izdvajanjima za istraživanje i razvoj (R&D) raste.

Sa druge strane, razvoj savremenih tehnoloških rešenja postaje sve složeniji i sve zahtevniji u smislu finansijskih potencijala, znanja, organizacionih i menadžerskih sposobnosti, tako da te uslove često mogu ispuniti samo razvijene zemlje, odnosno samo velike i moćne transnacionalne kompanije (TNK). One izdvajaju značajna sredstva za finansiranje istraživanja i razvoja i na taj način bitno utiču na kreiranje i distribuciju svetskog tehnološkog potencijala. Istraživanje i razvoj je bitan izvor inovacija i postaje osnovni element procesa tehnološkog učenja, naročito kod kompleksnih tehnologija koje se brzo menjaju.

Osim izdataka istraživanja i razvoja koje finansiraju države, a koji su vezani obično za projekte koji daju obeležje ili prestiž nacionalnoj ekonomiji (vojna istraživanja¹), ostali deo finansija za istraživačko razvojne projekte je privatnog karaktera, odnosno potiče iz privrede, jer se radi o I&R koji finansiraju kompanije koje novim tehnološkim rešenjima i proizvodima nastoje da

1

U periodu od 1981. do 1989. godine u SAD je preko 50% realnih troškova države za naučno - istraživački rad bilo usmereno na bazična istraživanja, od čega najveći deo za vojne svrhe.

i transferu znanja na globalnom nivou u poslednjih 20-tak godina prisutna su četiri dominantna trenda [2], i to:

- Prisutan je značajan rast u kreiranju znanja zahvaljujući rastu budžeta namenjenih istraživanju i razvoju i raspoloživosti sve moćnijih istraživačkih alata;
- Znanje ekonomski postaje sve važnije iz više aspekata. Iz ugla konkurenčnosti, jer je znanje njena osnova u novoj informacionoj ekonomiji i marketinški jer znanje postaje sve značajniji deo proizvoda ili usluga koji se nude na tržištu;
- Opšteprisutan proces otvaranja i brisanja granica za kretanje proizvoda i ljudi, razvoj saobraćaja i komunikacija (posebno digitalnih tehnologija) kreirao je nove globalne mogućnosti pristupa i širenja znanja;
- Znanje postaje sve više komercijalizovano i privatizovano tako da upotreba sistema zaštite prava i telektualne svojine posebno dobija na značaju.

Navedene trendove podržavaju statistički podaci. Investicije zemalja OECD u R&D porasle su na 818 milijardi USD u 2006. godini, sa 468 milijardi USD u 1996. godini. Bruto domaća izdvajanja za R&D (GERD) su godišnje rasla za 4,6% (u realnim iznosima) izmedju 1996. godine i 2001. godine, ali se taj intenzitet rasta zbog uticaja ekonomske krize smanjio na manje od 2,5% godišnje u periodu 2001-2006. godina [3]. Tri ključna OECD regionala su u globalnom izdvajaju za R&D 2005. godine učestvovala sa sledećim procentima - SAD sa 35%, EU 27 sa 24% i Japan sa 14%. Svoje učešće u globalnim R&D izdvajanjima Japan je zadržao na istom nivou od 2000-te godine, dok je izdvajanje SAD palo za više od 3%, a EU za 2% zbog manjeg izdvajanja za istraživanje i razvoj poslovnog sektora [3].

Tabela 1: Ukupna izdvajanja za IKT R&D za EU 27 i SAD (milijarde €), 2005. godina

	SAD	EU27
Ukupna izdvajanja za IKT R&D	68,5	35,9
Finansirana od strane poslovnog sektora realizovana od strane poslovnog sektora	57,9	31,5
Finansirana od strane javnog sektora realizovana od strane poslovnog sektora	6,2	2,3
Finansirana od strane javnog sektora realizovana od strane javnog sektora	4,4	2,2

Izvor: EC, The 2009 Report on R&D in ICT in the European Union, Luxemburg, 2009, str. 33.

U odnosu na svoje ključne konkurente SAD i Japan, Evropa manje investira kako u ukupan R&D, tako u IKT istraživačke aktivnosti. Evropska izdavanja za R&D u oblasti IKT u apsolutnom iznosu predstavljaju oko 40% američkih izdvajanja [4]. Gep uzmendju EU27 i SAD iznosi 73 milijarde € za ukupna nacionalna izdvajanja za R&D i oko 33 milijarde € za IKT R&D izdvajanja. Prema tome, IKT sektor je odgovoran za skoro polovinu R&D gepa izmedju SAD i EU27. Ova razlika je rezultat manjeg izdvajanja za IKT R&D kako javnog, tako poslovnog sektora EU [4]. Upravo zbog ovakvih rezultata, Evropska komisija predlaže da u periodu 2007-2013. godina Evropa povećava izdatke za IKT istraživanja za 80% godišnje [5].

Vodećih 1.392 globalnih kompanija je u 2006. godini investiralo u R&D 368 milijardi €. Od toga, 127 milijardi € (ili 35%) su investirale kompanije iz IKT sektora. Ukupno posmatrano EU kompanije su investirale 115 milijardi € u R&D, što je manje od kompanija SAD koje su investirale 148 milijardi €, ali je više od japanskih kompanija (67 milijardi €) i kompanija iz ostalih delova sveta (38 billion €). Dublja analiza kompanija koja ulažu u R&D pokazuje da osim kompanija iz SAD i Japana najveći istraživači su kompanije iz Holandije, Finske, Francuske, Velike Britanije, Švedske u okviru EU, i iz Južne Koreje, Tajvana i Kanade izvan EU [4].

Tabela 2: Deset kompanija koje najviše ulažu u IKT

Kompanija /Zemlja	R&D (€ mill.)	Prodaje (€ mill.)	R&D/ prodaje
Microsoft /SAD	5400	38767	13,9%
Samsung/ Južna Koreja	4660	69658	6,7%
Intel /SAD	4454	26831	16,6%
IBM /SAD	4304	69329	6,2%
Nokia Finska	3712	41121	9,0%
Matsushita/ Japan	3594	56607	6,3%
Sony /Japan	3385	44192	7,7%
Motorola/ SAD	3114	33169	9,4%
Cisco /SAD	3084	21600	14,3%
Ericsson /Švedska	2976	19702	15,1%

Izvor: EC, The 2009 Report on R&D in ICT in the European Union, Luxemburg, 2009, str. 56.

Najnovija ekomska kriza je značajno uticala na inovativne kapacitete i izdvajanja za R&D poslovnog sektora. Kompanije kotirane na Njujorškoj berzi u prvom kvartalu 2009. godine beleže pad za oko 7% izdvajanja za R&D. Kompanije se suočavaju sa padom tražnje sa jedne strane, a sa druge su ograničeni kreditni potencijali koji utiču na njihovu inovativnu aktivnost. Padom je posebno pogodjena industrija poluprovodnika, koja inače predstavlja srce IKT sektora i koja bleži pad R&D izdvajanja za čak 13% u prvom kvartalu 2009. godine. Pad trgovinske razmene, stranih investicija i ograničen pristup medjunarodnim finansijskim izvorima su imali negativan uticaj na globalne lance vrednosti koji kompanijama obezbeđuju tehničku ekspertizu, tržišnu inteligenciju, poslovne kontakte i medjunarodne partnerne [6].

Da bi podstakle privatna ulaganja u R&D mnoge zemlje koriste mehanizam poreskih olakšica za R&D, posebno sa ciljem podrške malim i srednjim preduzećima da se uključe u ove aktivnosti. U 2005. godini 18 država ima R&D poreske kredite što je za 50% više nego 1996. godine [7].

Empirijska istraživanja ukazuju na direktnu vezu izmedju izdvajanja za istraživanje i razvoj i ekonomskog rasta i ukazuju na dugoročni uticaj na rast kako privatnih, tako i državnih R&D aktivnosti. Privatni, kompanijski R&D potencijali utiču direktno na ekonomski rast zemlje, a indirektno doprinose većoj absorbiconoj moći kompanija da usvoje tehnološka rešenja koja su rezultat javnih istraživanja, ili su rezultat istraživanja u drugim zemljama.

U realizaciji R&D aktivnosti kompanije se nalaze u procesu interakcije sa ostalim firmama, sa istraživačkim institutima, univerzitetima i ostalim telima kao što su institucije za standardizaciju i metrologiju. Takodje, one aktivno traže kvalifikovane ljudske resurse i finansijsku podršku.

Indikovani su sledeći trendovi u IKT istraživačko razvojnim aktivnostima [3]: 1) globalna distribucija IKT R&D aktivnosti se menja u korist većeg učešća nekih manje razvijenih zemalja izvan OECD područja kao što su Šangaj, Haifa, Bangalor, Malezija. Tako na primer, Kina je za R&D izdvojila 86,8 milijardi USD, što je oko 13% OECD totala u 2006. godini; 2) smanjuje se stopa rasta izdvajanja poslovnog sektora za R&D tako da u proseku 100 vodećih kompanija izdvaja oko 7% prihoda na ove aktivnosti; 3) širi se proces internacionalizacije R&D, 4) raste broj patenata i naučnih publikacija, 5) povećava se tražnja za obrazovanim i stručnim kadrom koji bi se uključio u R&D aktivnosti.

Razvoj savremenih tehnoloških rešenja postaje sve složeniji i sve zahtevniji u smislu finansijskih potencijala, znanja, organizacionih i menadžerskih sposobnosti, tako da proces internacionalizacije R&D dobija na značaju. Kompleksnost savremenog istraživanja uslovljava inovatore da se udružuju kako bi

delili troškove istraživanja i udruživali znanja, tehnologiju i stučnost, odnosno saradjivali u okviru inovativnih mreža. Inter-firm R&D partnerstva i alijanse tako postaju važna pokretačka snaga savremenih inovacija. Alijanse i partnerstva prelaze geografske granice i dobijaju mutisektorski karakter. Centri istraživačkih mreža ipak se još uvek nalaze pretežno u razvijenom svetu – zemlje OECD-a, mada neke lokacije u manje razvijenim zemljama dobijaju na značaju (Kineski Tajpeji, Malezija, Singapur).

3. IKT i inovativnost preduzeća

Polazeći od rastućeg značaja tehnološkog faktora i inovativnog procesa na nivou nacionalnih ekonomija, analiziran je nivo uslovjenosti i povezanosti primene IKT u preduzeću i ostvarenog nivoa inovativnosti. Bazna teza rada jeste premisa da primena IKT i e-poslovanja podržavaju inovacije i rast produktivnosti, što povratno ima uticaj na rezultate ekonomske uspešnosti kompanije i njenu konkurentnost.

Većina teorijskih studija uglavnom konstatiše da IKT imaju pozitivan efekat na poslovanje preduzeća, ali samo kada je uvođenje IKT praćeno ostalim promenama i investicijama. Ti dodatni izdaci odnose se pre svega na troškove organizacione transformacije i obuku radne snage. Brojne empirijske studije danas, sa svoje strane, potvrđuju da IKT primarno utiču na preduzeća koja su se organizaciono transformisala i koja imaju adekvatnu strukturu radnog kapitala. Sledeći važan faktor su inovacije, jer su potencijalni ulagači u nove tehnologije kao što su IKT, obično skloniji da do tih promena dođu kroz sopstvene eksperimente i inovacije. Bez ovog procesa “ko-invencija” koje obično imaju sporiji tempo realizacije od tehnološke inovacije, ekonomski efekat IKT bi mogao biti ograničen [8].

Neke studije pozitivne efekte IKT na rast produktivnosti povezuju sa sklonosću kompanije ka eksperimentima i većim rizicima kako bi se realizovali i veći benefiti. Poslovno okruženje može biti važan faktor koji će stimulisati kompanije ka inoviranju i eksperimentisanju, s obzirom da su barijere ulaska i izlaska iz posla relativno male. Imati prostora za eksperimentisanje u uslovima tehnološke neizvesnosti može biti velika prednost za kompaniju koja na samom tržištu uči šta poslovno uspeva, a šta ne.

Važna je veza između upotrebe IKT i sposobnosti kompanije da inovira. Firme koje uvode nove proizvode, nove procese i prilagođavaju svoju organizacionu strukturu mogu ostvariti veće prednosti od upotrebe IKT, nego preduzeća koja to ne čine. Spill-over efekti su posebno vezani za primenu IKT kapi-

tala, a mnogo su manje prisutni kod ne-IKT investicija. Inovativna strategija firme podstiče njenu sklonost ka usvajanju novih IKT tehnoloških rešenja. Strateška orijetacija ka visokoj-tehnologiji je obično osnova uspešne poslovne strategije. Kada firma kombinuje IKT sa ostalim tehnologijama ostvaruje bolje rezultate od one koja se opredeli za upotrebu samo jedne tehnologije.

5. Otvoreni inovativni model kreiranja vrednosti

Danas mnoge kompanije razvijaju tzv. otvoreni-inovativni model koji podrazumeva kreiranje vrednosti po osnovu razmene i transfera znanja kroz mreže više nego po osnovu oslanjanja isključivo na sopstveno znanje koje postaje nedovoljno. Takodje, kompanije traže i druge načine da uvećaju efikasnost i efektivnost svojih inovacionih procesa tako što otkrivaju nove ideje i tehnologije izvan firme, ili kroz saradnju sa različitim partnerima od snabdevača, preko kupaca, univerziteta, laboratorija, posrednika, do konkurenata. Takodje, rezultat inovativnog procesa može doći do tržišta raznim kanalima pored prodaje od strane preduzeća kao što su licenciranje, transfer tehnologije, prodaja prava intelektualne svojine, zajednička ulaganja, eksternalije i sl. [9].

IKT je jedan od vodećih sektora u primeni sistema otvorenih inovacija. Tehnološki uspeh softvera otvorenog koda kao što su Linux i Apache značajno je doprineo širenju otvorenog razmišljanja u IKT inovacijama. U središtu najvećeg dela IKT R&D procesa su partnerstva i saradnja izmedju javnog i privatnog sektora, kao i izmedju akademije i privrede, što je bitno oblikovalo IKT razvoj i primenu. Sadržaj u istraživanju nije supstitut već je komplementarni deo sopstvenih istraživačkih napora sa ciljem uvećanja kako inputa u razvoj, tako i inovativnih rezultata.

Rezultat ovakvih tendencija je rastući procenat elementa koji potiču izvan kompanije u inovativnom proizvodu u odnosu na raniji period. Tok i razmena znanja izmedju različitih igrača postaje podjednako značajan faktor za ostvarenje inovacije kao i sopstveni naučni i istraživački potencijali i kapaciteti. Istraživanja koje finansira javni sektor, globalne istraživačke mreže i inter-firm partnerstva i alijanse su faktor koji pokreće inovacije [3].

Važan aspekt ove nove inovacione strategije je uloga koju u njoj imaju potrošači, odnosno krajnji korisnici (tzv. korisnički pokrenute inovacije). Korisnici zapravo postaju pravi izvor novih ideja za kompaniju koja je uključena u otvoreni sistem inovacija. Korisnički generisane, odnosno korisnički pokrenute inovacije postaju izuzetno važan aspek informacionog društva. Akcije korisnika sastavni su deo lanca vrednosti kompanija savremenog informacionog društva i izvor su novih inovativnih rešenja, proizvoda i procesa.

6. Uticaj Interneta na inovativnost preduzeća

Kao značajan izvor informacija Internet predstavlja važnu infrastrukturu koja podržava koordinaciju i saradnju izmedju istraživača i preduzetnika, povezujući inovativne kapacitete pojedinaca, i potencijale za saradnju izmedju organizacija (preko web-a, alata društvenih mreža i virtualnog sveta, novog otvorenog pristupa repozitorijumu naučnih i tehničkih podataka) [9].

U cilju daljeg unapredjenja Interneta kao pokretača inovacija, pažnju treba posvetiti multidisciplinarnim politikama podrške. Četiri oblasti delovanja su od posebnog značaja [9]:

- Povećati upotrebu Interneta u vladu, poslovnom sektoru i istraživačkoj zajednici;
- Obezbediti otvorene mehanizme saradnje, uključujući razvoj otvorenih standarda i interoperabilnosti za Internet budućnosti;
- Podržati razvoj i upotrebu digitalnih sadržaja; i
- Stimulisati upotrebu participativnog web-a u sve većem broju privrednih i društvenih aktivnosti.

Internet i IK tehnologije značajno menjaju način realizacije istraživanja i kreiranja novih rešenja (preko distribuiranog istraživanja, grid i oblak računarstva, virtualnih simulacija, virtualnog sveta), sa potencijalno značajnim uticajima na inovacije i rast. Oni podstiču nove tipove tržišno zasnovanih preduzetničkih aktivnosti i ohrabuju ljude izvan tradicionalnih institucija i hijerarhija da saraduju kako bi proizveli sadržaje, usluge i robu. Internet istovremeno omogućava brzu difuziju kodifikovanog znanja i ideja, povezujući tako nauku bliže sa poslovanjem i olakšavajući tako razvoj neformalnih kreativnih mreža [9].

Sprovedena istraživanja na nivou kompanija pokazuju na značajnu vezu izmedju korišćenja Interneta/IKT i sposobnosti kompanije da inovira. Dolazi takodje do promene očekivanih rezultata upotrebe IKT u preduzećima. Unapredjenje efikasnosti poslovnih procesa sigurno ostaje jedan od ciljeva, ali se kao bitan cilj dodaje i primena IKT kao inovativnog alata koji će doprineti rastu ostvarenih prihoda tako što će omogućiti nove servise i rad u okviru mreže vrednosti.

7. IKT inovacije i konkurentnost

U globalnim proporcijama, konkurentnost koja se računa je konkurentnost bazirana na novoj robi, novim tehnologijama, novim izvorima zaliha, novim tipovima organizacija. U svim navedenim komponentama savremenog

konkurentnog poslovanja IKT su osnova ili jedan od ključnih faktora realizacije. Za dublju analizu problematike konkurentnosti iskoristićemo metodologiju Svetskog ekonomskog forma koji od 1979. godine, objavljuje godišnji izveštaj sa indeksima nacionalne konkurentnosti zemalja i ispituje mnoge faktore koji utiču na ekonomije zemalja da dostignu stalan privredni rast koji je održiv u dužem vremenskom periodu. Cilj tokom svih ovih godina je bio uspostaviti prepoznatljivost instrumenata za poslovne lidere i politike da se na vreme primete poteškoće i poveća konkurentnost, podstakne diskusija o strategijama rasta.

U tom kontekstu, poznavanje dvanaest stubova ekonomskog napretka izraženih Indeksom konkurentnosti od vitalnog je značaja za dobar menadžment preduzeća u dатој nacionalnoj ekonomiji. To su sledeći stubovi [10]:

Prvi stub: Institucije. Institucionalno okruženje formira okvir u kome pojedinci, preduzeća i uprava imaju interaktivan odnos da ostvare dohodak i napredak u celokupnoj ekonomiji. Ovaj okvir igra centralnu ulogu u pravcima u kojima društvo raspoređuje dobra i troškove razvojnih strategija i politika i utiče na odluke o investicijama i organizaciju proizvodnje. Vlasnici zemljišta, akcionari pa čak i vlasnici intelektualne svojine ne žele da investiraju u okruženje koje nije sposobno očuvati vrednost i sigurnost imovine. Ukoliko se vlasništvo ne može kupiti i prodati na siguran i legalan način, tržište će samo dovesti do pada razvoja.

Drugi stub: Infrastruktura. Razvijena i efikasna infrastruktura je osnovni pokretač razvoja. Ovo je presudan faktor za obezbeđivanje efikasnog funkcionisanja ekonomije, i to je veoma važan faktor koji određuje lokaciju ekonomskog razvoja i vrstu i sektor delatnosti koja se može razviti u datom okruženju. Dobro razvijena infrastruktura smanjuje efekte udaljenosti između regionala i integriše nacionalno tržište sa tržištima ostalih zemalja.

Treći stub: Makroekonomска stabilnost. Stabilnost makroekonomskog okruženja je važna za posao i, zbog toga, važna za celokupnu konkurentnost jedne zemlje. Samo makroekonomска stabilnost ne može povećati produktivnost zemlje ali je prepoznatljivo da njena nestabilnost negativno utiče na porast.

Četvrti stub: Zdravstvo i osnovno obrazovanje. Zdrava radna snaga je vitalni pokretač konkurentnosti i produktivnosti. Radnici koji su bolesni ne mogu raditi sa svim svojim potencijalima i biće manje produktivni. Slaba zdravstvena zaštita vodi značajnim troškovima u poslu. Investicije u unapređenje zdravstvenih usluga je isto toliko kritična za čistu ekonomiju koliko i moralna obaveza društva. Ovaj stub uzima u obzir kvantitet i kvalitet os-

novnog obrazovanja stanovništva. Osnovno obrazovanje povećava efikasnost svakog pojedinačnog radnika.

Peti stub: Više obrazovanje i obuke. Kvalitet višeg obrazovanja je osnov za ekonomiju koja želi da podigne nivo svog lanca vrednosti iznad osnovnih proizvodnih procesa i proizvoda. U osnovi današnje globalizacije, ekonomija zahteva dobro obrazovane radnike koji su sposobni da se brzo prilagode promenama okruženja. Kontinualna obuka je zato preduslov za radnu snagu koja želi da sebi obezbedi stalnu nadogradnju znanja i sposobnosti kako bi bila u korak sa razvojem tehnologije i ekonomije.

Šesti stub: Efikasnost na tržištu roba. Dobro pozicionirane zemlje na tržištu roba nude pravi miks proizvoda i usluga koji može zadovoljiti sve aspekte tražnje. Zdrava tržišna konkurenčija, domaća i strana, su podjednako važne u podizanju efektivnosti tržišta i podsticanju proizvodne produktivnosti koja mogućava da preduzeća sa najboljim proizvodima zauzmu vodeću ulogu na tržištu. Ako je konkurentnost ograničena sa velikim i teškim taksama, restriktivnim i diskriminatornim pravilima stranog vlasništva ili stranih direktnih investicija, efikasnost tržišta će biti veoma niska.

Sedmi stub: Efikasnost tržišta radne snage. Efikasnost i fleksibilnost tržišta radne snage su kritični za ostvarivanje alokacije radnika na način da se mogu ostvariti najefikasniji rezultati u ekonomiji i pružiti podsticaji da radna snaga ponudi maksimum napora u ostvarivanju svojih poslovnih obaveza. Tržište radne snage mora biti tako organizovano da dozvoli prelazak sa jedne privredne aktivnosti na drugu brzo i sa niskim troškovima, bez društvenih poremećaja i uz uvažavanje rodne ravnopravnosti.

Osmi stub: Sofisticiranost finansijskog tržišta. Trenutna finansijska kriza je podvukla značaj finansijskih tržišta za funkcionisanje nacionalnih ekonomija. Efikasan finansijski sektor je neophodan za alokaciju resursa stvorenih štednjom građana u jednoj ekonomiji, kao i za ulaz stranog kapitala. Potrebno je dobro kanalizati investicije u projekte vezane za delatnosti sa najbržom stopom povrata, a izbegavati investicije u politiku.

Deveti stub: Tehnološka spremnost. Ovaj stub meri agilnost sa kojom ekonomija usvaja postojeće tehnologije i povećava produktivnost svojih industrijskih grana. Poseban naglask je na kapacitetima pune primene IKT u dnevним aktivnostima i proizvodnim procesima radi ostvarenja veće efikasnosti i konkurentnosti. U današnjem globalizovanom svetu, IKT kao tehnologije opšte namene daju kritičnu pokretačku snagu različitim ekonomskim sektorima i postaju globalna industrijska infrastruktura bez koje je nemoguće konkurentno poslovati i pozicionirati se na tržištu. Zato je pristup i primena IKT osnovna mera tehnološke spremnosti jedne zemlje.

Deseti stub: Veličina tržišta. Veličina tržišta se reflektuje na produktivnost jer velika tržišta dozvoljavaju industrijama da razviju ekonomiju obima. Tradicionalno, dostupnost tržišta se merila nacionalnim granicama. U eri globalizacije i primene IKT i Internet tehnologija, međunarodno tržište je postalo supstitut za domaće tržište, naročito za male zemlje.

Jedanaesti stub: Poslovna sofisticiranost. Poslovna sofisticiranost je put ka povećanoj efikasnosti u proizvodnji dobara i usluga. Ovo vodi povećanju produktivnosti koja se odražava na nacionalnu konkurentnost. Ovaj stub se odnosi na kvalitet države u celini i kvalitet celokupne industrije, njenih poslovnih operacija i strategija.

Dvanaesti stub: Inovacije. Poslednji stub predstavljaju tehnološke inovacije. Ovo je jako bitan faktor kreiranja nacionalne konkurentnosti polazeći od stava da se dobici mogu ostvariti isključivo poboljšavanjem institucija, izgradnjom infrastrukture, smanjenjem makroekonomske nestabilnosti. Jednako važnu ulogu imaju i efikasnost rada, efikasnost finansijskih tržišta i tržišta dobara. Dugoročno posmatrano, standard života može biti povećan isključivo tehnološkim inovacijama. Inovacije su posebno važne za ekonomije koje žele da dostignu pristup novim granicama znanja i povećaju mogućnost sopstvenog tehnološkog prilagođavanja, odnosno obezbede integraciju domaćih poslovnih potencijala i novih tehnologija. Manje razvijene zemlje mogu povećati produktivnost usvajanjem postojećih tehnologija, mada za zemlje koje su dostigle inovativnu fazu ovo nije dovoljno. Industrija u ovim zemljama mora osmisliti i razviti nove proizvode i tehnologije da bi zadržala svoju konkurentnost.

Svih dvanest stubova je povazano i medjusobno utiču, odnosno prisutan je trend da jedan drugog čine jačim. Na primer, inovacije (12. stub) nisu moguće u društvu bez institucija (1. stub) koje garantuje prava intelektualne svojine. Takodje, inovacije ne mogu biti izvedene u zemljama sa slabo obrazovanim i obučenim ljudima (5. stub), i nikada se ne događaju u ekonomijama koja imaju neefikasna tržišta (6., 7. i 8. stub) ili su bez efikasne infrastrukture (2. stub).

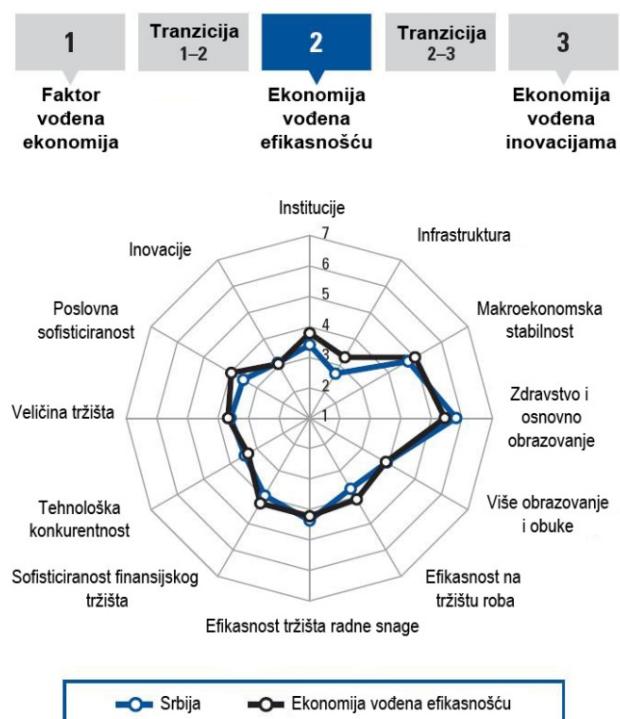
Iako se u ovoj analizi indeks gradi od agregacije 12 stubova, mere se iskažuju za 12 stubova odvojeno zato što se tako pruža više mogućnosti da nadžeri jedne zemlje i njenih kompanija mogu poboljšati određenu oblast. Različiti stubovi konkurentnosti različito utiču na zemlje u zavisnosti od stepena razvoja iste, odnosno uvažavanja pojedinih stubova. Razlikuju se tri moguće faze razvoja konkurenčnosti nacionalnih ekonomija, a time i preduzeća koja su osnova kreiranja te konkurenčnosti [10]. U prvoj fazi su faktori vođene ekonomije koje mere konkurenčnost na osnovu faktora prirodnih resursa i primarno nestručne radne snage koju koriste njihova preduzeća. Zemlja dolazi u fazu ekonomije vođene efikasnošću, kada njena preduzeća postanu sposobna da

razvijaju veću efikasnost proizvodnih procesa i da povećaju kvalitet proizvoda. Najzad, zemlja dostiže nivo ekonomije vođene inovacijama kada njena privreda počinje da se takmiči novim i unikatnim proizvodima, odnosno kreiraju se inovativna preduzeća koja proizvode nove i drugačije robe koristeći naj sofisticiranije procese u proizvodnji (11. stub).

U Izveštaju Forum za 2011-12. godinu Srbija se nalazi u fazi ekonomije vođene efikasnošću. Od zemalja iz regiona u ovoj fazi su Bugarska, Rumunija, Bosna i Hercegovina i Makedonija, Crna Gora, Albanija. Dve zemlje iz regiona - Hrvatska i Madjarska nalaze se u fazi tranzicije ka ekonomiji vodjenoj inovacijama.

Od 142 zemalje Srbija se po Indeksu konkurentnosti 2011-2012 rangirala na ne tako visoko 95. mesto. Od svih zemalja iz regiona Madjarska (48) je najbolje rangirana, potom dolaze Slovenija (57), Crna Gora (60), Bugarska (74), Albanija (78), Makedonija (79), pa tek onda Bosna i Hercegovina (100), koja je jedina lošije rangirana od Srbije. Ovo pokazuje ozbiljnost poslova koji

Faze razvoja

Slika 1. Rangiranosti Srbije prema Indeksu konkurentnosti

se nalaze, kako pred Vladom Srbije koja mora definisati odgovarajuće strategije razvoja i rasta konkurenčnosti, tako posebno pred menadžmentom domaćih preduzeća koji mora uvažiti sve relevantne faktore konkurenčnosti na novi i drugaciji način uskladjen sa performansama savremenog e-doba i dati pravu šansu za realizaciju svih prednosti koje IKT potencijali donose savremenom poslovanju.

8. Zaključak

Proces globalizacije intenzivira konkurenčiju, tako da prisutnost na WEB-u postaje uslovom posedovanja konkurenčkih prednosti domaćih preduzeća. Prihvatanje Interneta, međutim, ne znači samo biti povezan na mrežu. Da bi očekivani efekti ušteda, inovativnosti i uspešnijeg poslovanja bili ostvareni u praksi neophodno je postaviti prave strategije e-promena i obezbediti miran prelaz iz tradicionalnog poslovanja u novu mrežnu ekonomiju. Povećana transparentnost tržišta, niske barijere ulaska i direktna komunikacija između kupca i snabdevača, uslovljavaju dramatične promene u svetskoj ekonomiji, što domaća preduzeća moraju pravovremeno shvatiti i na pravi način pristupiti implementaciji e-poslovanja u praksi.

Pri tome, fokus primene e-poslovnih modela u domaćoj prvredi mora biti usmeren kako na veću efikasnost poslovanja, tako i na primenu IKT kao inovativnog alata. Napredak na leštivici ekonomskog razvoja i orijentacija na ostvarivanje kompleksnijih privrednih i uslužnih aktivnosti, zahteva od domaćih preduzeća da paralelno rade na unapredjivanju tehnoloških kapaciteta i da preduzimaju sve složenije postupke inoviranja. Proces inoviranja preduzeća uključuje interaktivne odnose sa ostalim kompanijama i institucijama. To zahteva i adekvatne politike u oblasti industrije, tehnologije i obrazovanja bez kojih je R&D teško ostvariva aktivnost u okviru poslovnog sektora zemlje.

Zapravo, uspešnost srpske privrede bazira na njenoj sposobnosti da primeni savremena znanja i IK tehnike u svim sektorima delovanja i kreira proizvode i usluge dovoljno konkurenčne za probirljivo globalno evropsko i svetsko tržište. Savladavanje svih izazova u proizvodnji znanja i stvaranju modernog obrazovnog sistema zato treba treba da bude ključni prioritet za Vladu Srbije, koja mora pronaći način da objedini univerzitete, institute, istraživačke centre i poslovne krugove oko "naučnog trougla" – obrazovanja, istraživanja i inovacija i tako omogući da Srbija postane umreženo društvo zasnovano na znanju. Kao ključne pravce delovanja u tom kontekstu možemo izdvojiti i sledeće aktivnosti [11]:

Porast izdvajanja za nauku i obrazovanje. Država mora da odvaja bar 1-1,5% odsto iz budžeta za nauku, a ne kao do sada samo 0,4 odsto. Od 2004. godine do danas Srbija je napravila iskorak prema ulaganju u obrazovanje, ali mora napraviti još veći iskorak prema vrednosnim sadržajima u okviru sektora i višim tehnologijama;

Povoljan investicioni ambijent omogućio bi dolazak stranih investitora koji su spremni da ulažu u otvaranje novih radnih mesta za naučnike i mlade istraživače. Ovo posebno imajući u vidu kvalitet našeg inženjerskog kadra i stručnjaka u oblasti informatike i softvera;

Potrebno je raditi na povratku naučnika koji su otišli iz zemlje i uključiti ih u istraživačke poslove u institutima, tehnološkim centrima i kompanijama;

Stimulisati privatni sektor koji bi postao aktivniji finansijer R&D aktivnosti i posebno IKT R&D aktivnosti motivisanih očekivanim rezultatima u smislu inoviranih proizvoda i usluga koji se bolje mogu plasirati u izvozu;

Podržati primenu IKT kao inovativnog faktora u domaćim preduzećima i iskoristiti mogućnosti povezivanja i saradnje sa partnerima duž lanca vrednosti u kriranju novih proizvoda i usluga.

Odsustvo lokalnih znanja i sposobnosti može ograničiti interaktivni odnos između preduzeća iz Srbije i ostataka sveta, ograničavajući na taj način domaćoj privredi adekvatno praćenje tehnološkog napredka i mogućnost dostizanja potrebnih nivoa konkurentnosti. Nacionalne inovativne sposobnosti podržane IKT-om domaćih preduzeća u velikoj meri opredeljuju našu mogućnost saradnje i uključivanja u svetske globalne mreže vrednosti i e-poslovanja.

Literatura

- European Commission, e-Business Watch, ICT and E-business for an Innovative and Sustainable Economy, Brussels, 2010.
- UNCTAD, Information Economy Report 2007-2008, UN, New York and Geneva, 2008.
- OECD, Information Technology Outlook 2008, Paris, 2008.
- European Commission, The 2009 Report on R&D in ICT in the European Union, Luxemburg, 2009.
- European Commission, A Digital Agenda for Europe, Brussels, 26.8. 2010.
- OECD Science Technology and Industry Outlook, Paris, 2009.
- OECD, Science and Technology and Industry Scoreboard, Paris, 2005.
- Bresnahan, T.F. and S. Greenstein, "Technical Progress and Co-Invention in Computing and the Use of Computers", Brookings Papers on Economic Activity: Microeconomics, 1996.
- OECD, Shaping Policies for the Future od Internet Economy, Paris, 2008.
- World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2011-2012, Geneva, 2011.
- Vidas-Bubanja M., E-poslovanje: menadžment, tehnologije, aplikacije, BPŠ, Beograd, 2010.

INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGIES INNOVATION FACTOR OF COMPANY COMPETITIVE BUSINESS PROCESS

Abstract

Information-communication technologies have rising importance in economy and society and are the key enabler factor of global economic rise, innovation and productivity in current conditions. On company level the implementation of ICT and e-business has the positive impact on innovation what result in higher competitiveness i better market position.

Key words: E-business, information-communication technologies, competitiveness, value chain, innovation.

*Docent dr Dragan Radović, dipl.inž.**

*Docent dr Jugoslav Aničić dipl. ecc***

*Mr Branka Radović, dipl. ecc****

REGIONALNA KONKURENTNOST U FUNKCIJI PRIVREDNOG RAZVOJA SRBIJE

Rezime

Poslednjih godina, posle naznaka sporog oporavka, privreda Srbije ponovo se suočava sa nepovoljnim ciklusima koje karakteriše smanjenje poslovnih aktivnosti, smanjenje konkurentnosti na domaćem i međunarodnom tržištu, povećanje stope nezaposlenosti, pad društvenog standarda, rast siromaštva. Index globalne konkurentnosti (skup faktora koji determinišu nivo produktivnosti jedne zemlje) beleži pad na lestvici u svetu rangiranih zemalja, sa posebno nepovoljnim indeksima konkurentnosti u pogledu primene inovacija i sofisticiranosti poslovanja, efikasnosti institucija, makroekonomske stabilnosti, efikasnosti roba i tržišta rada.

U radu se razmatra konkurentnost privrede Srbije sa stanovišta integralnog organizovanja, konkurentnosti regionalne konkurentnosti na ukupnu konkurentnost privrede Srbije. Zaključci rada sugerisu strateške pravce neophodnih promena kako bi se, primenom seta mera ekonomske politike, zaustavio pad poslovnih aktivnosti, reanimirala privredna aktivnost i stvorili uslovi za privredni i društveni oporavak Srbije.

Ključne reči: regionalni razvoj, privredni razvoj, konkurentnost, zaposlenost.

1. Uvod

Politika unapređenja regionalne konkurentnosti je od višestrukog značaja ne samo za privredni rast i razvoj, unapređenje i razvoj konkurentnosti, već i za postizanje društvene i ekonomske kohezije u Srbiji. Politikama se *

** Univerzitet „Alfa“ u Beogradu, Fakultet za menadžment Novi Sad, drarad@open.telekom.rs

*** Univerzitet Union - Nikola Tesla, Fakultet za preduzetnički biznis, Beograd, bilansaudit@open.telekom.rs

Nacionalna služba za zapošljavanje, Beograd. branka.radovic5@gmail.com

definiše način ostvarivanja ciljeva u podizanju regionalne konkurenčnosti, ali se oni, pre svega, moraju shvatiti u funkciji unapređenja razvojnog potencijala slabije razvijenih regiona i nastojanju da se kroz regionalnu konkurenčnost, kao elemenat konkurenčnosti privrede Srbije, ostvari efekat celine (vrednost neuporedivo veća od prostog zbira efekata pojedinačnih delova). Cilj regionalne politike u pogledu razvoja je ravnomeran regionalni razvoj, da kao takav, u praksi, u većoj meri doprinosi ukupnom privrednom razvoju. Stavaranje sposobnih društveno-ekonomskih podcelina koje se mogu efikasno integrisati u celinu sistema, ali i u globalne ekonomske tokove, jedan je od prioritetnih ciljeva politike regionalnog razvoja. U suprotnom ogromni unutarregionalni i međuregionalni neskladi sputavaju razvoj, iniciraju siromaštvo i migracione tokove.

Ravnomerni regionalni razvoj trebalo bi da predstavlja prepreku za uzrokovanje posledica sistemskih i regionalnih nesklada, doprinese sistemskoj ravnoteži i umanji socijalne, ekonomske i demografske razlike u razvoju regiona. Mnoga istraživanja pokazuju da tradicionalan način promovisanja regionalnog razvoja nije bio delotvoran¹, jer je mehanizmom tržišnog regulisanja tranzicioni proces preduzeća u regionima Srbije generisao mali broj dobitnika i veliki broj gubitnika. Industrijski sektor, koncentrisan u velikim državnim preduzećima, pretrpeo je najveće udare tranzisionih promena, došlo je do snažne deindustrializacije, gubitka radnih mesta, velike regionalne nezaposlenosti i kretanja rane snage ka regionima koji se ospešnije suočavaju sa tranzisionim promenama. Podrške regionalnom razvoju treba usmeriti u pravcu izgradnje kompetentnosti preduzeća zasnovane na novom znanju, inovacijama, novim tehnologijama i proizvodima. Smanjenje razlika u regionalnoj konkurenčnosti država Balkana i EU u odnosu na Srbiju mora postati jedan od ključnih prioriteta Strategije razvoja Srbije. Regionalna politika EU temelji se na tri stuba:

- razvoj infrastrukture,
- razvoj ljudskog i socijalnog kapitala,
- razvoj inovativnosti i preduzetničke klime.

Akcenat je na inovacijama u sva tri područja (stuba) ima naglašen značaj. EU definiše inovacije kao primenu novog ili značajno poboljšanog proizvoda, procesa ili usluge marketinške ili nove organizacione metode u poslovanju, organizaciji rada ili u odnosima preduzeća sa okruženjem. Promena postojećeg stanja uvođenjem u procese i privredni sistem ključnih faktora savremene konkurenčnosti, pre svega inovacija i novih tehnologija, put je ovladavanju promenama i podizanju konkurenčnosti.

1

„Strategija regionalnog razvoja Srbije 2007-2012”, Republički zavod za razvoj,

2. Konkurentnost privrede Srbije

Konkurentnost jedne zemlje izražava se tzv. Globalnim indeksom konkurentnosti, koji na osnovu izmerenih indikatora, prati i objavljuje Svetski ekonomski forum (World Economic Forum). Pokazatelji konkurentnosti Srbije ukazuju na visok nivo destrukcije poslova, nepovoljnost poslovnog ambijenta, inovacija i sofisticiranosti, neefikasnost tržišta rada i roba, visok stepen korupcije, neefikasnost institucija, makroekonomsku nestabilnost (Tabela1.).

U pogledu regionalne konkurentnosti Srbija gubi korak sa državama regiona. Pokazatelji indeksa globalne konkurentnosti Srbije za 2010. godinu u odnosu na države regiona, ukazuju da su one uglavnom ostvarile napredak u pogledu indeksa globalne konkurentnosti izuzev BIH. To je dovoljno snažan argumenat, pored pada BDP, zaposlenosti i životnog standarda građana, za traženje rešenja kroz promenu modela ekonomске politike koji bi u većoj meri uvažavao specifičnosti regiona, regionalni potencijal, regionalne potrebe i doprinos regionalne konkurentnosti privrednom razvoju. Strateško opredeljenje treba usmeriti ka ciljevima kojima se konkurentnost, u savremenim uslovima, ne zasniva samo na resursima već prvenstveno na tehnologizaciji i inovacijama u procesima i snažnijoj orientaciji na industrijski sektor i domaći proizvod.

Tabela 1: Indeks globalne konkurentnosti Srbije za 2010-2011.

Faktori konkurentnosti privrede Srbije	Rang
GCI 2010-2011	96
GCI 2009-2010	93
GCI 2008-2009	85
Osnovni zahtevi	93
I stub Institucija	120
II stub Infrastruktura	93
III stub Makroekonomска стабилност	109
IV stub Zdravlje i prim. obrazovanje	50
Efikasnost institucija	93
V stub Visoko obrazovanje i edukacija	74
VI stub Efikasnost tržišta roba	125
VII stub Efikansost tržišta rada	102
VIII stub Sofisticiranost fin. tržišta	94

IX stub	80
X stub Veličina tržišta	72
Inovacije i prefinjenost	107
XI stub složenost poslovanja-prefinje.	125
XII stub Inovacije	88

Izvor: Word Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2010-2011. god.

Indeks globalne konkurentnosti Srbije za 2010-2011. godinu pokazuje da se Srbija suočava sa brojnim nepovoljnostima u pogledu globalne konkurentnosti i da ne samo gubi korak sa ostalim, razvijenijim delom sveta, već zaostaje i gubi korak u pogledu konkurentnosti na regionalnom tržištu koje uključuje zemlje okruženja (Tabela 2.). Sve države su poboljšale svoju konkurenčku poziciju u odnosu na Srbiju i ako se može reći da je Srbija setom mera državne politike doprinela njihovoј tržišnoј ekspanziji na tržištu Srbije a da su pri tome izostale recipročne mere koje bi omogućile srpskim preduzećima veći obim poslovne aktivnosti na njihovim tržištima.

Tabela 2. Indeks globalne konkurentnosti 2010-2011. zemalja regionalne

R.br.	ZEMLJA	RANG
1.	Mađarska	52
2.	Rumunija	67
3.	Slovenija	45
4.	Crna Gora	49
5.	Bugarska	71
6.	Hrvatska	77
7.	Albanija	88
8.	Makedonija	79
9.	Srbija	96
10.	Bosna i Hercegovina	102

Izvor: Word Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2010-2011

Smanjenje razlika u regionalnoj konkurentnosti država Balkana i EU u odnosu na Srbiju mora postati jedan od ključnih prioriteta Strategije razvoja Srbije. Regionalna politika EU temelji se na tri stuba:

- razvoj infrastrukture,
- razvoj ljudskog i socijalnog kapitala,
- razvoj inovativnosti i preduzetničke klime.

Srbija, opredeljenjem za integraciju u EU, opredeljuje se ka novom (razvojnom) modelu planiranja, mada se to u praksi ne potvrđuje. Razvojno (strateško) regionalno planiranje trebalo bi da uvažava nove vrednosti i potrebe i sasvim drugačiju (aktivniju) ulogu države i institucija u pogledu ostvarivanja ciljeva regionalnog razvoja i ukupnog razvoja.

3. Generativni modeli regionalnog razvoja

Ključni ciljevi privrednog i društvenog razvoja Srbije: privredni rast i smanjenje nezaposlenosti mogu se, u sadejstvu sa ostalim merama, pospešiti i ostvariti bržim i snažnijim pojedinačnim razvojem regiona. Argumentacija koja bi išla u prilog ekonomske efikasnosti politike regionalnog razvoja može biti zasnovana na konceptu generativnog razvoja (Richardsonov koncept²). Generativni modeli sugerisu da privreda može generisati dodatni rast, ako se aktivnosti usmere na unutarregionalnu efikasnost a naročito na prostorno i društveno uređenje regiona. Polazeći od načela prihvatljivosti generativnog modela za razvoj regiona, planove treba raditi tako da su posvećeni rastu unutar regiona a da se manje oslanjaju na transfere iz drugih regiona ne isključujući potrebe saradnje i povezivanja regiona. To ne umanjuje značaj niti dovodi u pitanje orijentaciju ka interorganizacionom povezivanju preduzeća izvan regiona, koja u životnom ciklusu imaju potrebu za takvim organizovanjem. Povezivanje sa organizacijama iz drugih regiona daje veće izglede da se iskoriste regionalni resursi, unapredi inovativni potencijal preduzeća, razvije mreža korisnika i integracija kompetencija preduzeća za konkurentno tržišno poslovanje.

4. Regionalna konkurentnost i razvoj MSP

Privredna aktivnost u Srbiji beleži od 2000. godine do 2009. blag rast praćen manjim kolebanjem kao rezultat neizgrađene sposobnosti privrede da snažnije konkuriše na domaćem i međunarodnom tržištu. Fizički obim industrijske proizvodnje u periodu 2001-2009. godine ima ukupan prosek rasta od

2

Harry W. Richardson, Regional and Urban Economics str. 145-147

0,46%³. Poljoprivredna proizvodnja – fizički obim ima izrazito cikličan karakter, pokazuje rast od 18,6% u 2001. godini, rast od 19,5 u 2004. godini dok je pad zabeležen u 2002 i 2003. godini i kontinuirani pad u periodu 2005-2007. godine, da bi u 2009. godini zabeležen mali rast od 2,5%⁴. Napred navedeni pokazatelji ukazuju da je razvoj Srbije u proteklom periodu baziran na rastu tercijalnog sektora, sektora finansijskog posredovanja i usluga dok se industrijska i poljoprivredna proizvodnja suočavala sa velokim kolebanjima i stagnacijom i ako su imale 52,2% zaposlenih (Tabela 3.), što je imalo za posledicu propadanje mnogih preduzeća i pad zaposlenosti u njima.

Novoosnovana preduzeća nemaju potencijal za snažniju investicionu aktivnost, a bez investicija nema ni inovacija, novih tehnologija, mašina i proizvoda. Orientacija na jačanje uloge tržišta po kome je tržište jedino merodavno da prosuđuje o uspašnosti nacionalne privrede i preduzeća, blagonaklon odnos prema uvozu, poslovanju stranih kompanija na domaćem tržištu koje izlazi iz okvira „uobičajenog tržišnog načina poslovanja“, podrška uslužnom sektoru i razmeni nerazmenljivih dobara, i pre ekonomske krize, doprinela je deindustrializaciji i slabljenju proizvodnih sposobnosti preduzeća u Srbiji, umanjenoj efektivnosti i neefikasnosti celokupne privrede.

Mnoga velika industrijska preduzeća bila su locirana, u danas privredno nerazvijenim regionima, te je njihovo propadanje doprinelo padu ukupne poslovne aktivnosti regiona, povećanju nezaposlenosti, regionalnom i privrednom zaostajanju u krajnjem siromaštву i velikim regionalnim razlikama. Stopa zaposlenosti (predstavlja procenat zaposlenih u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina), u aprilu 2011. iznosila je 36.2%. Od toga je stopa zaposlenosti za muškarce iznosila 43.2%, a za žene 29.8%. Najveća stopa zaposlenosti bila je u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije i iznosila je 37.8%, zatim u Beogradu, 36.5%, u Regionu Južne i Istočne Srbije 35.3%, a najmanja je zabeležena u AP Vojvodini i iznosila je 35.0%⁵. Ekonomска recesija, privatizacija i restrukturiranje preduzeća, dodatno su uticali na pad zaposlenosti u Srbiji u periodu krize (Srbija 12,5%, Bugarska 6,1%, Češka 3%, Hrvatska 2%, Rumunija 1,2%, Slovenija 1,2%, Slovačka 5,4%)⁶. Pad zaposlenosti naročito je izražen kod mladih na tržištu rada. U Tabeli 2. prikazana je struktura zaposlenosti pre-

³

B.Drašković, Ekonomski vidici, Godina XVI, mart 2011. godine str.20

⁴

B.Drašković, Ekonomski vidici, Godina XVI, mart 2011. godine str.21

⁵

Izvor: Anketa o radnoj snazi, april 2011.

⁶

Branka Radović, Dragan Radović, Politika zapošljavanja u funkciji razvoja preduzetništva i podsticanja privrednog razvoja Srbije, Ekonomski vidici (2011), br.1.

ma sektorima. Primetno je da u industriji zaposlenost beleži opadajuću stopu i vidno zaostaje dok zaposlenost u sektoru radno intenzivnih poslova beleži nešto sporiju stopu opadanja.

Tabela 3: Struktura zaposlenih lica prema sektoru, u %

Poljoprivreda	21,5
Industrija	26,3
Usluge	52,2

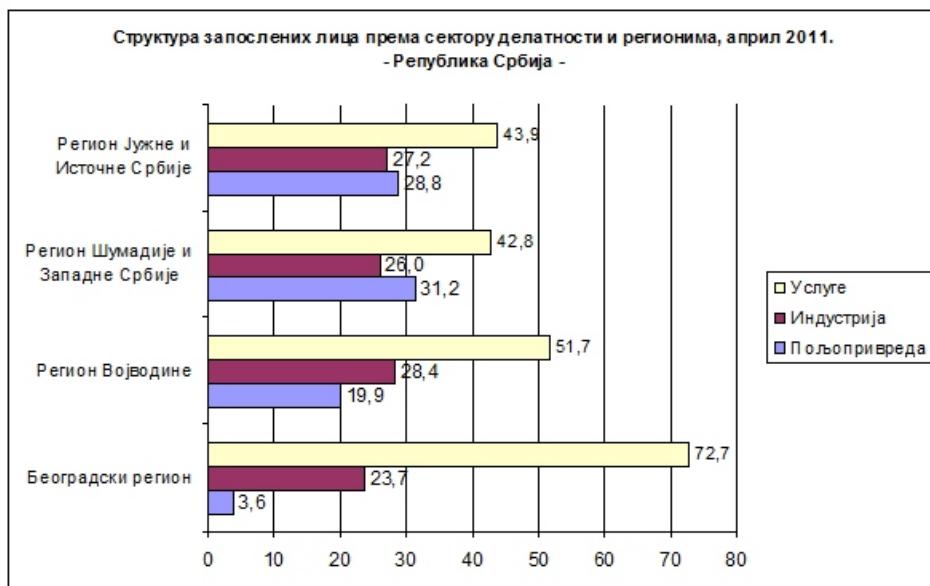
Izvor: Anketa o radnoj snazi, april 2011.

Jaz u stopama zaposlenosti u Srbiji naročito je izražen između glavnog grada, odnosno razvijenih regiona sa povoljnom geografskom pozicijom s jedne strane, i ostalih regiona sa druge strane. Beogradski region ima visoku koncentraciju zaposlenih u samom gradu (53,5 %), Južnobački okrug 46,3% zaposlenih u odnosu na stanovništvo radnog uzrasta prema 21,1% koliko ima Jablanički okrug, odnosno 23,6% Toplički okrug. Grad Novi Sad, kao regionalni centar Južnobačkog okruga, ima 60,4% zaposlenosti stanovništva radnog uzrasta što se praktično približava proseku Evropske unije.

Šta je uzrokovalo probleme u pogledu zaposlenosti, odnosno šta presudno utiče na povećanje regionalne nezaposlenosti? Čini se da Srbija posle 2000. godine nije dovoljno dobro procenila stanje privrede, sagledala dubinu i težinu situacije, pre svega zaostajanje u razvoju i gubljenje konkurentnosti na domaćem i starnom tržištu. Privatizacija po modelu „promena vlasničke strukture“, bez promene strukture i restrukturiranja preduzeća nije dovela do sektorskih pregrupisanja privrede i promene privredne strukture, adekvatnih institucionalnih promena, razumevanja značaja aktivne uloge države a ne samo tržišta i bila je još jedan korak u nazad kada je u pitanju konkurentnost i efikasnost korporativnog upravljanja. To je dovelo do daljeg produbljivanja razlika u razvoju regiona u Srbiji, do jačanja jednih i slabljenja drugih kao rezultat kretanja kapitala i radne snage ka prosperitetnijim sredinama. Migracija stanovnika i radne snage, pre svega mlađih i obrazovanih, dugoročno otežava regionalne i kompanijske planove usmerene ka razvoju i na povećanje individualnih kompetencija zaposlenih u cilju povećanja konkurenčne prednosti organizacije. Regionalne konkurentnosti preduzeća, velikim delom je zavisna od kretanja radne snage. Nerazvijeni regioni ostaju osiromašeni u pogledu raspoložive radne snage zbog potrage za poslom van regiona, čime se potvrđuje 1. aksiom organizacije,

tvrđenja koja se ne dokazuju i koja se izimaju kao istinita: „Nema organizacije bez ljudi“⁷.

Na slici 1. prikazana je zaposlenost u regionima Srbije za sektore usluga, industrije i poljoprivrede. Rast zaposlenosti u sektoru usluga i pad zaposlenosti u inistrijskom sektoru pokazuje nepovoljne efekte deindustrijalizacije na zaposlenost u Srbiji.

Slika 1: Struktura zaposlenih lica prema delatnostima i regionima u Srbiji

Izvor: Anketa o radnoj snazi RZS

Suočavanje sa problemom neadekvatne ponude radne snage otežava izglede preduzećima u regionima da pokrenu ili uspešno realizuju napore na planinovaciju, primene novih tehnologija i znanja. To je prepreka ostvarivanju prvog koraka (angažovanja ljudskih resursa) u podizanju nivoa poslovne aktivnosti preduzeća, odnosno u izgradnji kompetencija za obavljanje kvalitetnijih i profitabilnijih poslova bez kojih nema dobrih izgleda za umanjenje konkurenatske zaostalosti.

7

Klarin M.: „Organizacija i planiranje proizvodnih procesa“, MF Beograd, 1996. god.
str. 1.

Globalna ekomska kriza 2008. godine poslužila je kao prilika za strateški „povratak“ i priznavanje važnosti aktivne uloge industrijske politke za privredni razvoj ali i za razvoj regionalne privrede. Obzirom na vrlo nizak nivo tehnoloških i ekonomskih performansi industrije Srbije, zaokret ka industrijskoj proizvodnji u prvi plan pozicionira poslovni ambijent, procese i proizvode, tehnologije, ljudske resurse, utroške i troškove proizvodnje. Mada je jasno da nema puteva izlaska iz krize koji nisu popločani proizvodnim naporima, još uvek nema jasne iskazane odlučnosti i konkretnih mera ka stvaranju novog modela ekomske prolijitike koji bi makar u naznakama ispravio propušteno.

Velika proizvodna preduzeća u procesu tranzicije izgubila su šanse za prestrukturiranje i promenu sektorske proizvodnje, razvoj inovativnog ili novog domaćeg proizvoda u velikoj meri se bazira na poslovnim aktivnostima MSP (Mala i srednja preduzeća) i njihovim baznim procesima. Povećanje konkurentnosti MSP sektora zavisi od nivoa njihovih inovativnih aktivnosti, primjenog znanja, korišćene tehnologije, raspoloživog investicionog kapitala pod povoljnijim uslovima.

Kad se analizira regionalna konkurentnost, razmatra se sposobnost regionala da privuče investicioni kapital, podrži i ubrza privrednu aktivnost tako da konkurentnu regionalnu privedu karakteriše dinamičan privredni rast. Umesto starog koncepta prirodnih komparativnih prednosti, u modernom shvatanju razvoja dominiraju ostvarene komparativne prednosti. Umesto prirodnih resursa ključne odrednice rasta i razvoja nacionalne i regionalne ekonomije postaju brzina uvođenja inovacija, sposobnost privrede da ostvarena teorijska znanja pretvori u pronalaske i nove tehnologije u procesima koji postaju temelj njihove konkurentnosti. Prednosti faktora konkurentnosti za organizaciju odražavaju se kroz:

- Učešće tehnološko-intenzivnih proizvoda u ukupnom proizvodu,
- Učešće intenzivnih proizvoda ljudskim kapitalom,
- Efikasnost i ekonomičnost poslovanja,
- Unapređenje necenovnih faktora: dizajn, standardi, robne marke brendovi.

Dakle konkurentnost preduzeća počiva na izgrađenoj sposobnosti da u procesima stvori, za kupce i tržište, superiorne vrednosti. Različite su definicije procesa od pojedinih autora. Harrington (1991) [5] proces definiše kao: „Jednu ili više aktivnosti uzimajući unutrašnjost objekta, dodaju nove vrednosti, obezbeđenju internog ili eksternog potrošača sa rezultatom. Procesi se koriste organizacionim resursima kako bi obezbedili definisane rezultate“.

Pall (1987) [6] proces definiše na sledeći način: „Logična organizacija ljudi, materijala, energije, alata i procedura u cilju opisa radnih aktivnosti za

proizvodnju nekih specifičnih rezultata ". Olof Rentzhog (2000) [3] proces posmatra kao seriju lančanih aktivnosti i definiše kao : „Lanac aktivnosti koji u povratnim tokovima stvara vrednost potrošaču“.

Razmatraju su definicije procesa radi razumevanja potrebe da regionalne organizacije u procesima stvore superiorne vrednosti za tržište, postignu i očuvaju konkurentnost na regionalnom, nacionalnom i međunarodnom tržištu.

Kakve su perspektive regionalne privrede, posebno onih koje privredno zaostaju, suočavaju se sa krizom rasta, velikom nezaposlenosti, nedostatkom investicione aktivnosti? Pre svega one se suočavaju sa slabom perspektivama potrošača (padom tražnje i nemogućnosti da se alociraju proizvedene dobra), slabom perspektivom inovacija i poboljšanja i finansijskom prespektivom, jer one u velikoj meri određuju perspektivu tržišne konkurentnosti organizacije. Olof Rentzhog perspektivu posmatra kroz [3] :

- perspektivu proizvoda (prati se fizički i nefizički proizvod),
- perspektivu usluge (prate se tokovi potrošača),
- perspektivu informisanja (prate se tokovi informacija u procesu),
- perspektiva poboljšanja (tretira procese od prikupljenih podataka do sproveđenja mera za poboljšanje).

U svim segmentima napred navedenih perspektiva regionalna privreda se suočava sa ozbiljnim poremećajima, padom proizvodnih aktivnosti, smanjenom tražnjom na regionalnom tržištu, nemogućnosti inoviranja proizvoda, primenom stare tehnike i zastarele tehnologije. Rešenja za poboljšanje nisu samo u organizacijam te je naophodna sasvim drugačija državna politika podršci razvoju ovog sektora. Koji su izbori preduzeću na raspaganju?

U nastojanju da nadvladaju nepovoljne uticaje iz konkurentnog i promenljivog okruženja, preduzeća se nalaze između dve krajnosti:

- da „brane“ postojeću poziciju visokim troškovima finansiranja starih poslova (najčešće zaduživanjem) koji ih čine još manje konkurentnim na tržištu,
- da smanjenjuju organizaciju, otpuštaju radnike, okreću se ka poslovanju gde dominiraju radno i resursno i intenzivni proizvodi.

Za promene je potrebano stimulativno okruženje, nove tehnologije, ljudski kapital kojim raspolaže organizacija, povoljna investiciona klima, raspoloživost investicionog kapitala po „podnošljivim“ kamatnim stopama (približnim ili jednakim uslovima konkurenata) umesto onih koje su na raspaganju na visokoprofitnom bankarskom tržištu u Srbiji.. Na žalost, gotovo ni jedan od napred navedenih preduslova za postizanje konkurentnosti teško je dostupan preduzećima u razvijenijim regionima, a posebno onima koja prema raspoloživom potencijalu za razvoj višestruko zaostaju za preduzećima u privred-

no razvijenim regionima. To je produbilo regionalne razlike, stvorilo razlike u razvoju lokalnih zajednica i u razvoju preduzeća od kojih se očekuju nova radna mesta i poslovi.

Pod nedovoljno razvijenim opština-jedinicama lokalne samouprave u skladu sa Programom smatraju se one čiji je stepen razvijenosti ispod prosečnog stepena razvijenosti u Republici Srbiji, odnosno koje su razvrstane prema stepenu razvijenosti u drugu, treću i četvrtu grupu.⁸

Neki od pokazatelja razlika u razvijenosti lokalnih samouprava ukazuju na izuzetno velike razlike:

- Razlika u razvoju opština u Srbiji je 10:1
- Od 150 opština u Srbiji 46 pripada izrazito nerazvijenim – ispod 60% republičkog proseka, 33 opštine dostigle su nivo razvijenosti 80-100% republičkog proseka dok je 19 opština je iznad republičkog proseka razvijenosti⁹.
- Nijedan od regiona u Srbiji nije dostigao 70% proseka razvijenosti regiona u EU.

5. Kako povećati regionalnu konkurentnost kao uslov povećanja privrednog rasta

Za povećanje regionalne konkurentnosti i privrednog rasta u Srbiji neophodne su sistemske mere kojima bi se unapredilo poslovno okruženje i otukonile barijere za razvoj poslova, unapreženje preduzetništva i rast sektora MSP. Potrebno je u sklopu novog modela ekonomskog razvoja posebnu pažnju pokloniti:

- Poslovnom okruženju,
- Ostavrivanju politike razvoja MSP i preduzetništva,
- Promeni institucionalne podrške razvoju MSP,
- Samozapošljavanju i zapošljavanju u MSP,
- Jačanju finansijske podrške MSP,
- Sprovesti sveukupnu reformu propisa i „ukloniti stope“ razvoju poslova,
- Izvršiti prilagođavanje pravnog okvira za implementaciju Strategije regionalnog razvoja,
- Poboljšati pristupnost i dostupnost kreditnim linijama MSP, kao i jačati njihove kapacitete za upravljanje finansijama,

8

Vlada Republike Srbije: Program za podsticanje regionalnog razvoja str. 1.

9

Vlada Republike Srbije: Izveštaj Vladinog tima za inkluziju

- Izgraditi nove i unaprediti poslovanje postojećih biznis centara radi razvoja MSP,
- Jačati promotivne aktivnosti koje će doprineti uspostavljanju novih tehnoloških patkova,
- Izgraditi sistem za jačanje inovativnosti MSP,
- Podsticati sistemskim rešenjima razvoj novih proizvoda pre svega onih namenjenih izvozu,
- Unaprediti nefinansijsku podršku razvoju MSP kroz edukaciju i savetovanje,
- Jačati institucionalnu infrastrukturu za podršku započinjanju biznisa.

Treba naglasiti potrebu operativnog realizovanja ključnih strateških ciljeva i to:

- 1) Podršaka i unapređenje svih oblika proizvodnje i zapošljavanja u preduzećima u devastiranim područjima;
- 2) podsticati osnivanje i razvoj MSP preduzeća i preuzetništva u ne razvijenim opština uz što hitnije izmene sistemskih rešenja koja se za podršku preuzetništvu i zaštiti vlasničkih prava,
- 3) podsticati ulaganje u radno intenzivne grane prerađivačke industrije u nedovoljno razvijenim opština i u opština sa izrazito velikom nezaposlenosti radi stvaranja uslova za zaustavljanje migracije stanovništva.

Zaključak

Ključni faktori povećanja konkurentnosti privrede Srbije moraju se tražiti u poboljšanju poslovnog ambijenta, rastu regionalne konkurentnosti kao integralnom delu konkurentnosti Srbije. Smanjenje regionalnih razlika i postizanje održivog i ravnomeranog regionalnog razvoja može se ostvariti podrškama dugoročnom rastu regionalne proizvodnje i regionalnog proizvoda. Da bi došlo do povećanja poslovnih aktivnosti u manje razvijenim regionima potrebna promena odnosa institucionalne i regionalne politike prema njihovom ravnomernom razvoju, osiguranje makroekonomske stabilnosti poslovanja, stvaranje uslova za unapređenje zdrave tržišne konkurentnosti, izgradnja i unapređenje infrastrukture u regionima.

Rast konkurentnosti nije moguć bez odlučnog i efikasnog suzbijanja korupcije na svim nivoima, stavranja uslova za jednake šanse svim tržišnim akterima, efikasnog sprovođenja politike zaštite konkurenkcije, razvoja i unapređenja intelektualnog kapitala, razvoja i unapređenja inovativnosti, primene novih tehnologija i izgradnje sposobnosti domaćih preduzeća da efikasno apsor-

buju nove tehnologije sa međunarodnog tržišta. Unapređenje efikasnosti tržišta rada neophodan je uslov da rad, jedan od ključnih faktora privrednog rasta, značajnije utiče na nivo ukupne efikasnosti preivrede Srbije. Prioritet privrede Srbije, pored ostvarenja konkurentnosti na domaćem i regionalnom tržištu je dostizanje određenog nivoa međunarodne konkurentnosti i stvaranje moderne, efikasne i konkurentne izvozno orijentisane industrije.

Na kraju, vredno je naglasiti da je regionalna konkurentnost mnogo više determinisana unutrašnjim faktorima, organizovanjem i vođenjem na svim nivoima države i regiona, nego što je uslovljena eksternim uticajima pre svega međunarodnim okruženjem. Promena strategije unapređenja regionalne konkurentnosti i operacionalizacija po novom modelu ekonomске politike, može biti snažan podstrek privrednom razvoju, povećanju zaposlenosti i smanjenju siromaštva u Srbiji.

Literatura

- Radović D., Radović B.(2007): „Preduzetništvo, poslovno okruženje i nezaposlenost u funkciji smanjenja regionalnih razlika u Srbiji“ rad u monografiji, Ekonomski vidici, vol. XII, br. 1, str.147-161, V. Banja, ISSN 0354-9135 UDK-33.
- Klarin, M.(1996), Organizacija i planiranje proizvodnih procesa, MF Beograd.
- Rentzhog, O.(2000), Temelji preduzeća sutrašnjice, Promotej, N. Sad.
- Radović D., Radović B., Bracanović Z.(2010): “Uticaj strategije preduzeća na konkurentsку prednost” Menadžment 2010. FIM Kruševac, 17-18.
- Harrington, H.J.(1991), Biznis Proces Improvement, New York , Mc Graw-Hill, Inc.
- Pall. G.A. (1987), Quality Process Management, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Harry W. Richardson, Regional and Urban Economics.
- Vlada R.Srbije (2007), Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije od 2007.do 2012. godine, Beograd.
- B.Drašković,(2011), Da li je moguć kopernikanski obrt u strategiji razvoja Srbije. Ekonomski vidici, Godina XVI, mart 2011. godine str.20-21, ISSN 0354-9135 UDK-33 COBISS. SR-ID 116154887.

REGIONAL COMPETITIVENESS IN THE FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF SERBIA

Abstract

In recent years, following signs of slow recovery, the Serbian economy again faces unfavorable cycles characterized by reduction of business activities, reducing the competitiveness of the domestic and international market, increasing unemployment, the fall of social standards, growing poverty. Global Competitive-

ness Index (a set of factors that determine a country productivity level) has decreased the ladder in world ranking of countries, with particularly adverse indices of competitiveness in view of the application of innovation and sophistication of operations, the effectiveness of institutions, macroeconomic stability, efficiency of goods and labor markets.

This paper examines the competitiveness of Serbian economy from the perspective of an integrated organization, the competitiveness of regions and regional competitiveness impact on the overall competitiveness of Serbian economy. Findings suggest strategic directions of work needed to change, using a set of economic policies, stem the decline in business activity, reanimated economic activity and create conditions for economic and social recovery of Serbia.

Key words: regional development, economic development, competitiveness and employment.

*Dr Jugoslav Mijatović**

NEZAPOSLENOST U SRBIJI - DRUGO IME ZA EKONOMSKU KRIZU

Rezime

Osnovni problemi na tržištu rada u Srbiji su, već dugi niz godina, veoma niska zaposlenost, visoka nezaposlenost i nedostatak poslova i novih radnih mesta kao posledica nedovoljne privredne aktivnosti ali i niza drugih uglavnog subjektivnih i objektivnih razloga. Stopa nezaposlenosti je znatno viša ne samo od zemalja EU već i niza drugih zemalja. Posebno je nepovoljno što svi ovi problemi nastavljuju da eskaliraju.

Osnovne karakteristike stanja i trendova na tržištu rada u periodu svetske i domaće ekonomske krize, manifestuju se u Srbiji sa naglašeno nepovoljnim performansama. Na tržištu rada kriza se vidljivoje, drastičnije i sa većim posledicama manifestuje nego kod drugih ekonomskih pokazatelja. Žbog toga se može reći da je nezaposlenost kod nas drugo ime za ekonomsku krizu i da sa ovako malim brojem zaposlenih je teško govoriti o bilo kakvom ekonomskom oporavku. U brojnim svojim aspektima kriza na tržištu rada u Srbiji je čak znatno veća nego u drugim zemljama u tranziciji što svedoči o njenoj ozbiljnosti ali i o slabostima mera koje se preduzimaju da se smanje njene negativne posledice.

Nemoguće je izaći iz krize sa ovako nepovoljnim obimom i strukturom zaposlenosti. Ako se kriza meri prema stanju i bliskim perspektivama otvaranja novih radnih mesta, tada stoji nesumnjiva ocena da se ekonomskoj krizi ne samo da ne vidi kraj već da se ona i produbljuje. Ovakav zaključak počinje sve više da zamenuje olako davane izjave u jednom dužem vremenskom periodu da nas kriza neće zahvatiti ili kasnije da joj se već sagledava kraj. Danas su nezaposlenost i sve veća ograničenja u pristupu tržištu rada među najtežim ekonomskim, socijalnim i političkim problemima u Srbiji sa dugoročno nepovoljnim posledicama.

Ovom pitanju se još uvek ne posvećuje dovoljna briga a pogotovo potrebna i dovoljna stručna pažnja. Mere na koje se takoreći svakodnevno ukazuje u sredstvima informisanja ne mogu bitnije da promene stanje na tržištu rada niti da otvore perspektivu većeg i bržeg zapošljavanja u Srbiji. U Srbiji ne postoji niti je u pripremi Dugoročna strategija zapošljavanja koja bi ukazala na bitne karakteristike problema na tržištu rada i puteve za njihovo prevazilaženje.

Ključne reči: tržište rada; tranzicioni period; ekonomska kriza, visoka stopa nezaposlenosti; viškovi zaposlenih; politike zapošljavanja.

*

Nezavisni konsultant (E mail: jugoslav.mijatovic@sbb.rs)

Tržište rada u Srbiji - osnovne karakteristike i problemi

Tržište rada u Srbiji je sastavni veoma važan deo ukupnog makro i mikro ekonomskog okvira za utvrđivanje ukupne i pojedinačnih strategija razvoja. Već duže vremena, a posebno od izbijanja svetske ekonomske krize, ovaj okvir je veoma nepovoljan. Krajem 2010. u odnosu na prethodnu godinu, realizovan je pad industrijske proizvodnje od 0,8% dok je bruto domaći proizvod smanjen za oko 2,1%. Spoljni dug Republike Srbije krajem 2010. godine iznosio je veoma visokih 23.786,4 milijarde EUR i to, u odnosu na prethodnu godinu, predstavlja dalje povećanje od 5,8%. Stopa aktivnosti stanovništva je smanjena a broj neaktivnog stanovništva stalno raste. Siromaštvo u Srbiji je sve veće. Naročno da je u takvim uslovima veoma teško voditi uspešnu ekonomsку politiku i politiku tržišta rada ali je nesporna činjenica da je loša, neosmišljena i nekonzistentna ekonomska politika u poslednjim godinama doprinela da se ovakav nepovoljan makroekonomski okvir produbi.

Osnovni problemi na tržištu rada u Srbiji su, već dugi niz godina, veoma niska zaposlenost, visoka nezaposlenost i nedostatak poslova i novih radnih mesta kao posledica nedovoljne privredne aktivnosti ali i niza drugih uglavnom subjektivnih i objektivnih razloga. Stopa nezaposlenosti je znatno viša ne samo od zemalja EU već i niza drugih zemalja. Posebno je nepovoljno što svi ovi problemi nastavljaju da eskaliraju.

Osnovne karakteristike stanja i trendova na tržištu rada u periodu svetske i domaće ekonomske krize, manifestuju se u Srbiji sa naglašeno nepovoljnim performansama. Na tržištu rada kriza se vidljivo, drastičnije i sa većim posledicama manifestuje nego kod drugih ekonomskih pokazatelja. Zbog toga se može reći da je nezaposlenost kod nas drugo ime za ekonomsku krizu i da sa ovako malim brojem zaposlenih je teško govoriti o bilo kakvom ekonomskom oporavku. U brojnim svojim aspektima kriza na tržištu rada u Srbiji je čak znatno veća nego u drugim zemljama u tranziciji što svedoči o njenoj ozbiljnosti ali i o slabostima mera koje se preduzimaju da se smanje njene negativne posledice.

Negativne tendencije na tržištu rada i ranije a naglašeno u periodu ekonomske krize, sa svoje strane, ograničavajuće deluju na mogućnosti oporavka privrede kao i mogućnosti daljih neophodnih tržišnih i ekonomskih reformi.

Nepovoljne karakteristike tržišta rada su, pored ostalih, i sledeće:

- mali broj zaposlenih i njihovo konstantno smanjivanje,
- visoka stopa nezaposlenih,
- veliko učešće dugoročno nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti,
- nepovoljna starosna struktura nezaposlenih,

- nepovoljna kvalifikaciona struktura nezaposlenih,
- visoka stopa nezaposlenosti mladih,
- veliko učešće žena u ukupnoj nezaposlenosti,
- veliki broj nezaposlenih u teže zapošljivim grupama (invalidi, Romi, izbegla i raseljena lica i dr.)
- velike razlike između regionalnih tržišta rada,
- neusaglašenost ponude i potražnje radne snage,
- niska mobilnost radne snage,
- veliki priliv viškova zaposlenih,
- veliki broj angažovanih u "sivoj" ekonomiji, i dr.

Imajući sve ovo u vidu, nije netačno reći da nema izlaska iz krize sa ovako nepovoljnim obimom i strukturom zaposlenosti i ako se kriza meri prema stanju i bliskim perspektivama otvaranja novih radnih mesta, tada стоји nesumnjiva ocena da se ekonomskoj krizi ne samo da ne vidi kraj već da se ona i produbljuje. Za razliku od nekih drugih zemalja koje beleže trajnije ili manje trajne rezultate u zapošljavanju, kod nas je kriza na tržištu rada stalno prisutna i striktorno je nepovoljna, tako da se može govoriti i o isključivo domaćim uzrocima krize koji su prisutni bez obzira na ekonomski nepoljne uticaje iz inostranstva.

Stanje na tržištu rada (osnovni podaci)

Prema zvaničnim podacima u Srbiji ima prosečno 3,17 miliona radno aktivnih stanovnika. Broj zaposlenih krajem septembra 2011. godine je iznosio 1.754.831 (krajem 2010. 1.775.021 i taj broj se konstantno smanjuje iz godine u godinu što je svakako jedan od najnepovoljnijih indikatora na tržištu rada (krajem 2009. godine taj broj je iznosio 1.857.291 a krajem 2008. godine 1.999.476) Time je nastavljen dugogodišnji trend smanjivanja zaposlenosti u Srbiji. Ovo je i dalje izrazito nepovoljan trend na tržištu rada u Srbiji, koji u dobroj meri devalvira rezultate na tržištu rada na koje se zvanična ekonomска politika i politika zapošljavanja pozivaju, svodeći ih, najvećim delom, na rezultat promena u statističkom i metodološkom obuhvatu podataka.

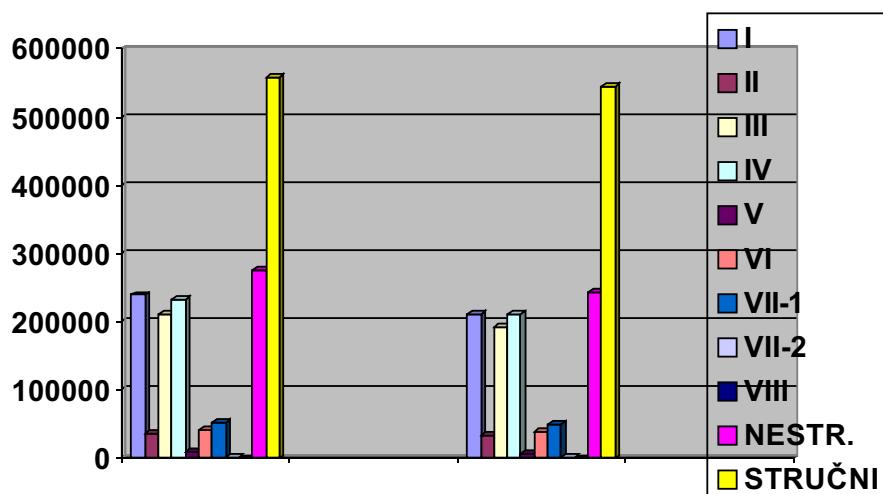
Metodološke izmene (koje nisu mnogo ili nisu uopšte dobine svoje potrebno stručno obrazloženje) su formalno iskazivale određeni sve manji nivo zaposlenosti u poslednjim godinama, a ne zato što su otvarana nova radna mesta. Imajući sve navedeno u vidu, opšta je ocena da je stanje na području zaposlenosti još nepovoljnije nego što pokazuju statistički podaci.

Sledeća, bitna i izrazito nepovoljna karakteristika, je visok obim i brzi rast registrovane nezaposlenosti, odnosno lica koja se nalaze na evidenciji Na-

cionalne službe za zapošljavanje, demantujući izjave zvaničnika datih u prvim mesecima krize da ona neće imati uticaja na zaposlenost u Srbiji, odnosno izjava u kasnijim mesecima da kriza već prolazi.

Ukupan broj lica koja traže zaposlenje iznosio je krajem 2010. godine 802.840 lica a broj nezaposlenih 729.520 lica. Međutim, broj nezaposlenih u 2011. godini nastavlja intezivno da se povećava i procena je da ih je krajem septembra 2011. godine bilo 742.576 lica što je za preko 30 hiljada lica više nego krajem 2010. godine.

LICA KOJA TRAŽE ZAPOSLENJE I NEZAPOSLENA LICA (IX/2011)

Nacionalna služba za zapošljavanje već duže vremena za obračun stope nezaposlenosti ne koristi podatke o licima koja traže zaposlenje već tzv. "nezaposlena lica - aktivni" u koju se uključuju i lica koja su bili osigurani preko poljoprivrede koja po statistici nisu uključena u zaposlene. Prema zakonskoj odredbi nezaposleno lice je lice od 15 do 65 godina života, sposobno i odmah spremno da radi, koje nije zasnovalo radni odnos ili na drugi način ostvarilo pravo na rad, a koje se vodi na evidenciju i aktivno traži zaposlenje.

Kod nas se stopa nezaposlenosti iskazuje na dva načina - prema Anketi o radnoj snazi i prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje (tzv. stopa registrovane nezaposlenosti). Prema našem mišljenju obe zvanične stope ne iskazuju pravo stanje nezaposlenosti u Srbiji jer podaci iz Ankete o radnoj snazi značajno variraju po godinama a kod registrovane nezaposlenosti u kategoriju

zaposlenih se neopravdano svrstavaju i kategorije kojima tu nebi trebalo da bude mesta. Ukoliko se poslužimo podacima iz Ankete o radnoj snazi, stopa nezaposlenosti u Srbiji bi iznosila preko 20,0%, što je znatno više nego u prethodne tri godine. Podaci dobijeni uobičajenom metodom da se stopa nezaposlenosti izračunava iz odnosa broja nezaposlenih i zbiru zaposlenih i nezaposlenih lica, pokazuju da je stopa nezaposlenosti krajem 2010. godine 29,7% i ima stalni trend rasta. Po našem mišljenju ta stopa je u stvarnosti veća. Pored stope nezaposlenosti na nepovoljno stanje na tržištu rada ukazuje i tzv. stopa neaktivnosti stanovništva koja je u stalnom porastu. Pomenute stope bi bile iskazane u još većem procentu da se stanovništvo Srbije intezivno ne smanjuje iz godine u godinu.

Preduga nezaposlenost, koja je prisutna u Srbiji, posebno stručnih lica ima veliki uticaj na tržište rada, ekonomiju i društvo u celini. Pre svega, reč je o gubitku značajnog doprinosa ekonomskoj aktivnosti i razvoju od strane najprodiktivnije populacije stanovništva. Dugo odsustvovanje sa posla, posebno mlade generacije i njenog stručnog dela, van sveta rada znači, po pravilu, i odsustvovanje ovih generacija od neposrednog uticaja na odlučivanje o bitnim pitanjima rada i života društva. Tu leže i koren mnogih političkih i socijalnih nesporazuma između generacija.

U periodu od zvanične pojave svetske ekonomske krize broj lica koja traže zaposlenje i broj nezaposlenih, kako se isti zvanično evidentiraju, počinju da doživljavaju još nepovoljnije promene i one su prisutne i tokom 2011. godine. Izjave da kriza na tržištu rada prolazi ukazuju, pored ostalog, na odsustvo stručnog pristupa ovoj oblasti. Do tog perioda, zahvaljujući uglavnom statističkim i metodološkim promenama, ove kategorije su beležile u proteklih nekoliko godina, tendenciju smanjivanja uprkos nelogičnoj činjenici da se u isto vreme smanjivala i zaposlenost. Drugim rečima to je značilo sledeće - iz godine u godinu se smanjivala zaposlenost i otvaran je sve manji broj novih radnih mesta a nezaposlenost se smanjivala, što je ekonomski gledano krajnje nelogično. Sada ni ove metodološke promene ni oštriji uslovi skidanja sa evidencije nezaposlenih, ne mogu da omoguće nastavak ove tendencija.

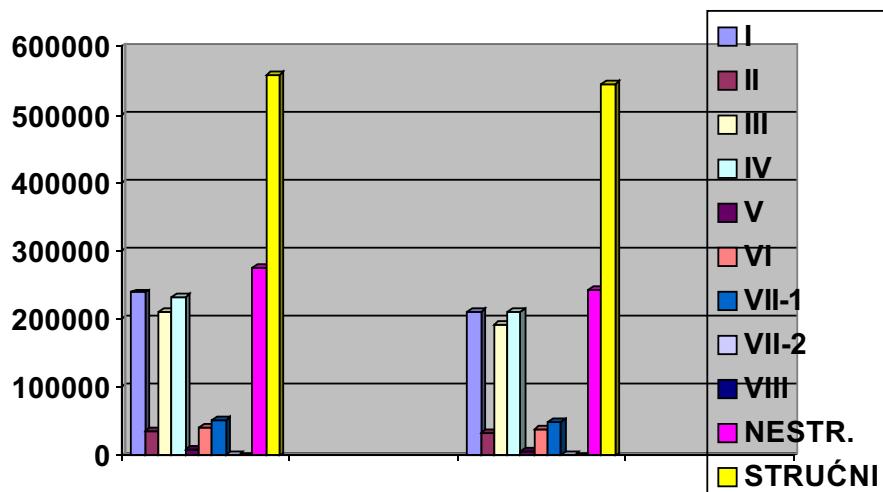
U poslednjoj deceniji nije bilo značajnijih pomaka u osnovnim kategorijama tržišta rada u Srbiji. Naprotiv, zaposlenost se u celom ovom periodu smanjivala i ta tendencija se nastavlja i sada. To je nesumnjivo najnepovoljnija činjenica sa kojom se tržište rada u Srbiji suočava i dok se ova tendencija ne promeni nemoguće je govoriti o izmeni nepovoljnih trendova na tržišti rada u Srbiji.

Broj nezaposlenih lica, prema zvaničnoj statistici tržišta rada, je varirao. Od sredine prethodne decenije metodološke promene su doprinele da se zva-

nična nezaposlenost smanjuje ali to nije, kao što smo istakli, rezultat otvaranja novih radnih mesta jer je zaposlenost i dalje bila u padu da bi u toku 2011. godine i pored ovih promena nezaposlenost dobila u svom intezitetu.

Sve to ukazuje da na tržištu rada u Srbiji u poslednjoj deceniji nije bilo bitnijih pomaka i, što je najvažnije, zasada nema izgleda da se ti pomaci i dogode. Da bi se to dogodilo, krajnje je vreme da se u Srbiji promene i modernizuju metode kojima se, posredno i neposredno, utiče na politiku i strategiju zapošljavanja, odnosno kojima se motivišu poslodavci da zapošljavaju nove radnike i kojima se motivišu nezaposlena lica da slobodnije ulaze u brojne programe samozapošljavanja. Tržištu rada u Srbiji potrebna je hitno nova Dugoročna strategija zapošljavanja.

LICA KOJA TRAŽE ZAPOSLENJE I NEZAPOSENA LICA PREMA STEPENU STRUČNE SPREME

Opšte ocene

Nezaposlenost i sve veća ograničenja u pristupu tržištu rada nesumnjivo su među najtežim ekonomskim, socijalnim i političkim problemima u Srbiji sa dugoročno nepovoljnima posledicama. Ovim pitanjima se ne posvećuje dovoljna briga a pogotovo potrebna i dovoljna stručna pažnja. Pokazalo se da mere na koje se takoreći svakodnevno ukazuje u sredstvima informisanja ne mogu bitnije da promene stanje na tržištu rada niti da otvore perspektivu većeg

i bržeg zapošljavanja u Srbiji. U Srbiji ne postoji niti je u pripremi Dugoročna strategija zapošljavanja koja bi ukazala na bitne karakteristike problema na tržištu rada i puteve za njihovo prevazilaženje.

Ekomska kriza, kako vreme prolazi, pokazuje svu svoju destruktivnu energiju na sektoru regionalnih tržišta rada. Deklerativna opredeljenja o smanjivanju regionalnih razlika uključujući i razlike na tržištu rada, ne samo da se ne ostvaruju već se razlike dalje produbljuju. U suštini, ovo nije ni istaknut prioritet politike zapošljavanja. Tek sada sa ogromnim zakašnjenjem, kada je problem eskalirao do takoreći absurdnih granica ekonomska politika počinje da obraća pažnju na ovaj problem. U mnogim nerazvijenim opštinama u Srbiji najveći broj zaposlenih je u opštinskim administracijama dok privreda praktično i ne postoji.

Kada se ima u vidu da investicije u regionalni razvoj počinju da daju pune efekte na planu razvoja i zapošljavanja tek za nekoliko godina, tada slobodno možemo reći da ekonomska politika počinje da govori o ovom problemu sa zakašnjenjem od najmanje jedne decenije. Smanjivanje regionalnih razlika u uslovima produžavanja ekonomске krize nema šansu da se realizuje u kraćem roku čak i kad bi se promenile mere ekonomske politike. Naprotiv, prisutna je tendencija produbljavanja ovih razlika. Stope registrovane nezaposlenosti po okruzima variraju u razmeri čak jedan prema tri, sa izraženim tendencijama produbljavanja ovih razlika. Najteže su pogodjeni centri rудarstva i tradicionalne industrije, ali efikasno tržište rada je praktično odsutno u najnerazvijenijim opštinama u Srbiji sa krajnje lošim perspektivama da se u sadašnjim uslovima privređivanja popravi čak ni na dugi rok.

Takva situacija se, sledeći iskustva drugih zemalja u tranziciji, mogla i očekivati i pre pojave svetske ekonomiske krize ali se postavlja pitanje da li je nezaposlenost morala da bude ispoljena u tako drastičnom vidu. Teško je shvatiti zašto se više ne koriste sopstvena raspoloživa znanja i mogućnosti kao i pozitivna i negativna iskustva zemalja u traziciji. Posebno je nemoguće shvatiti zašto se u ovakvoj situaciji ne radi na hitnom donošenju Dugoročne strategije zapošljavanja koja bi bila primerena realnoj kriznoj situaciji na tržištu rada u Srbiji. Poslednja strategija ove vrste je usvojena aprila 2005. godine kada je situacija na tržištu rada bila teška ali ni približno kao danas.

Za aktivnu politiku tržišta rada u društvu se ne obezbeđuju potrebna sredstva, a postojeća više nego skromna sredstva, neproduktivno se angažuju u sferi potrošnje (otpremne i sl.) a ne na otvaranje novih radnih mesta. Kada je reč o programima otvaranja i očuvanja radnih mesta situacija u uslovima nastanka krize se ponavlja kao i kod tranzicionih promena. Takvi programi jednostavno kasne ili tačnije njih nema ili ih bar nema u meri koji bi sa stanovišta za-

poslenosti nešto ozbiljnije značili u smislu odgovora na negativne efekte ekonomске krize.

Za izradu politike i programa zapošljavanja, sa posebnim naglaskom na nepovoljne uslove koje donosi ekomska kriza, prvi neophodni korak je objektivna dijagnoza stanja, tj. prikaz stvarnog stanja i tendencija na tržištu rada (posebno realni obim nezaposlenosti i realne mogućnosti zapošljavanja) koje ne zavise od promena u metodološkom i statističkom iskazivanju podataka. Primarni cilj ovih metodoloških izmena koji su postali takoreći svakodnevna praksa u statistici tržišta rada je da probleme prikažu manjim nego što realno jesu.

Tek nakon ovakve analize moguće je govoriti o stvarnom potencijalu privrede u Srbiji da se i u uslovima ekonomске krize otvaraju nova radna mesta kao i o preporukama da se podstiče politika zapošljavanja.

Obim i struktura privrednog rasta ni u prethodnom periodu, a pogotovo sada u uslovima ekonomске krize, ne omogućuju ne samo apsorbovanje nezaposlenih lica, već bitno ugrožavaju i postojeću zaposlenost koja se rapidno smanjuje, kako apsolutno, tako i u odnosu na radno sposobno stanovništvo. Prisutni su smanjenje domaće tražnje i smanjenje priliva stranih investicija. Brojna su otpuštanja radnika, struktura zaposlenosti i nezaposlenosti je loša, veoma je visoka stopa nezaposlenosti, dugo se čeka na zaposlenje, postojeća radna mesta se sve brže gube, tržište rada je nedovoljno fleksibilno pa postojeća stručna znanja nezaposlenih ne odgovaraju zahtevima tržišta rada. Bitne nadležnosti na tržištu rada, pa čak i one izrazito tehničke prirode, su koncentrisane u nadležnom resornom ministarstvu umesto da ih propisuju institucije tržišta rada.

Dugoročna strategija zapošljavanja mora konkretnim merama predvideti povećanje privlačnosti zaposlenja u manjim mestima. Ona se mora zalagati za učešće predstavnika lokalnih vlasti, poslodavaca, sindikata, obrazovnih institucija i nevladinih organizacija na lokalnom nivou u definisanju i realizaciji lokalnih dugoročnih strategija zapošljavanja koje bi trebalo da ima svaka opština u Srbiji. Potrebna strateška opredeljenja za prevazilaženje regionalnih razlika na tržištu rada u Srbiji, su razvijanje sveobuhvatnog koncepta regionalne politike, izrada posebni regionalnih strategija razvoja i strategija zapošljavanja u saradnji svih relevantnih lokalnih aktera i socijalnih partnera u oblasti zapošljavanja, razvoj infrastrukture koja obezbeđuje uslove za uravnotežen regionalni razvoj i ekspanzija aktivnih mera politike tržišta rada.

Tranzicija naše privrede i prisutna ekomska kriza izazivaju brojna otpuštanja radnika koji su i najveća žrtva smanjenog obima posla kod preduzeća i poslodavaca. Ekomska kriza je samo delom preneta iz inostransta do

su njeno osnovni uzroci domaći subjektivni i objektivni problemi. Ova kriza je daleko najvećim delom prisutna na tržištu rada u Srbiji i ona, najvećim delom, pogađa praktično sve kategorije stanovništva u aktivnoj radnoj dobi, kako one koji su već zaposleni ili su bili zaposleni tako i brojne kategorije mlađih lica koja prvi put traže zaposlenje i koja su do zaposlenja i do sada dolazila izuzetno teško i sporo. Danas u uslovima krize pristup poslovima je još teži i sa povećanim stepenom neizvesnosti.

Pokazatelji na tržištu rada ukazuju na osnovne karakteristike nezaposlenosti koja zadržava visok nivo, dugotrajna je, strukturno nepovoljna u smislu učešća stručnih i kvalifikovanih lica u ukupnom broju nezaposlenih lica. Nedovoljna sredstva za tržište rada i njihovo usmeravanja na tzv. pasivna prava nezaposlenih, značajno su umanjili i onako nedovoljna sredstva za aktivne programe i mere zapošljavanja kojima se podstiče otvaranje novih radnih mesta i smanjuje vreme čekanja na zaposlenje.

Mogu li se performanse tržišta rada poboljšati i u uslovima ekonomске krize

Prema našem mišljenju, u novim uslovima koje je donela svetska ekonomska kriza kao i dugogodišnja kriza tržišta rada u Srbiji, neophodno je hitno pristupiti izradi nove Dugoročne strategije zapošljavanja i Akcionog plana za njeno sprovođenje, koji će ponudoti odgovore za održivi razvoj politike tržišta rada i zapošljavanja u Srbiji. Postojeća Nacionalna strategija zapošljavanja usvojena je aprila 2005. godine i od tada uglavnom nije ni primenjivana odnosno nije pretočena u operativne strategije zapošljavanja na nivou opština. Neprihvatljivo je da za toliko dugo vreme, a posebno u novom mnogo nepovoljnijem ekonomskom ambijentu, nisu ponuđeni adekvatni odgovori koji bi minimizirali negativne posledice krize.

Potrebna strateška opredeljenja za prevazilaženje prisutnih problema na tržištu rada, a posebno prevazilaženja njenog nesumnjivo najtežeg problema - regionalnih razlika na tržištu rada u Srbiji, treba u novoj Dugoročnoj strategiji zapošljavanja, tražiti u operativnoj razradi sledećih strateških opredeljenja:

- Zakonska i svaka druga podrška inostranim i domaćim investicijama u Srbiji;
- Mnogo fleksibilnija podrška podsticanju proizvodnji koja je namenjena izvozu;
- Razvijanje sveobuvatnog koncepta regionalne politike koja bi obuhvatila finansijsku podršku biznisu i tržištu rada u opštinama;

- Izrada posebnih regionalnih strategija razvoja i strategija zapošljavanja u kooperaciji svih relevannih lokalnih aktera kao i aktiviranje socijalnih partnera u oblasti zapošljavanja, obrazovanja i razvoja na regionalnom nivou;
- Nastavak procesa razvoja lokalne samouprave uz odgovarajuću budžetsku decentralizaciju što treba da omogući sagledanja i brigu o lokalnim potrebama tržišta rada;
- Izrada jedinstvene metodologije i odgovarajuće regionalne osnove za ocenjivanje stepena razvijenosti pojedinih opština;
- Usavršavanje sistemskih mera radi poboljšanja mogućnosti za pokretanje posla i zapošljavanja;
- Razvoj infrastrukture koja obezbeđuje uslove za uravnotežen regionalni razvoj;
- Podsticanje razvoja konkurentnih programa koji bi privukli domaće i strane investicije;
- Ekspanzija aktivnih mera politike tržišta rada sa posebnom pažnjom i dodatnim sredstvima usmerenim prema manje razvijenim regionima;
- Unapređenje međunarodne razvojne kreditne podrške i donatorskih pilot projekata prema posebno pogodjenim regionima;
- Borba protiv diskriminacije posebno pogodjenih grupa u Srbiji a posebno: osoba sa invaliditetom, Roma kao posebno ugrožene etničke grupe i izbeglica i interna raseljenih lica.

Nezaobilazni aspekt Dugoročne strategije zapošljavanja mora biti definisana politika podsticanja malih i srednjih preduzeća koji u svakoj privredi predstavljaju generator novog zapošljavanja. Prednosti malih i srednjih preduzeća su u bržoj rekonstrukciji i razvoju zemlje, većoj tržišnoj i tehnološkoj fleksibilnosti, boljem uočavanju tržišnih šansi i iznad svega povećanju zapošljavanja. Prednosti su i u domenu socijalne prirode jer mala i srednja preduzeća omogućuje brže zadovoljavanje posebnih kategorija stanovništva kao što su teže zapošljiva lica, penzioneri, domaćice, dodatni poslovi za već zaposlene i dr.

Sastavni deo Dugoročne strategije zapošljavanja moraju biti novi parametri uspeha koji će biti precizno kvantificirani (sa definisanim normativima i standardima) tako da se mogu pratiti mesečno, kvartalno, polugodišnje i godišnje. Ovakva analiza će jasno pokazati da li i u kojoj meri se ciljevi i zadaci Dugoročne strategije zapošljavanja ostvaruju.

Parametri koji se ovde predlažu su, pored ostalih, sledeći:

1. Rast radne snage u odnosu na radno sposobno stanovništvo, rast broja zaposlenih u radno sposobnom stanovništvu (stopa zaposlenosti) i rast fleksi-

bilnih oblika zapošljavanja. Kod nas danas imamo smanjenje zaposlenosti i smanjenje učešća zaposlenosti u radno sposobnom stanovništvu, što možemo definisati kao osnovnu negativnu tendenciju na tržištu rada u Srbiji.

2. Smanjenje stope nezaposlenosti i posebno povećanje broja zaposlenih sa evidencije nezaposlenih. Bez obzira na način definisanja stope nezaposlenosti (prema Anketi o radnoj snazi ili tzv. registrovanoj nezaposlenosti) ovde je stanje alarmantno i tu nam ne mogu pomoći sve metodološke i obračunske promene jer one ne doprinose otvaranju novih radnih mesta, što mora biti osnovni racionalni način za smanjenje nezaposlenosti i stope nezaposlenosti.

3. Smanjenje učešća zaposlenih u "sivoj" ekonomiji. U uslovima tranzicije i nedostatka aktivnih programa za zapošljavanje, posebno lica koja su izgubila posao, zapošljavanje u "sivoj" ekonomiji ekspandira. Ono dobija poseban podsticaj u uslovima ekonomske krize kada se do posla teško dolazi a zaposlenje se lako i brzo gubi. Ovaj indikator uspeha bi nesumnjivo pokazao da sa pro- duženjem krize, zapošljavanje u "sivoj" ekonomiji sve više postaje jedini izvor egzistencije za znatan broj radno sposobnog stanovništva.

4. Porast prosečne realne zarade i smanjenje poreskog opterećenja zara- da. Porast realnih zarada povećava kupovnu moć stanovništva a ona preko po- većane tražnje na tržištu, podstiče rast proizvodnje i zaposlenosti. Smanjenje opterećenja zarada takođe podstiče proizvodnju i zapošljavanje. U sadašnjim uslovima ekonomske krize kupovna moć stanovništva slabi a zbog smanjenja zaposlenosti smanjuje se i masa realnih zarada, čime i ovaj indikator na tržište rada dobija negativne konotacije.

5. Smanjenje regionalnih dispariteta u stopama zaposlenosti i nezaposlenosti i zakonska podrška lokalnim inicijativama. Na tržištu rada danas us iz- razite regionalne disproporcije koje se dalje povećavaju. Zakonska podrška lo- kalnim inicijativama je krajnje simbolična i marginalna.

6. Povećavanje stope zapošljavanja žena, mlađih, invalida, posebno po- gođenih grupa i dugoročno nezaposlenih lica. Na evidenciji nezaposlenih nala- ze se brojne kategorije ovih lica. Oni teško dolaze do zaposlenja i u normalnim uslovima privređivanja a pogotovo u uslovima krize. Zapošljavanje mlađih se podstiče i njihovim stipendiranjem za vreme školovanja koje je gotovo sasvim zamrlo. Ovaj indikator uspeha bi, kada se kvantificira, nesumnjivo pokazao slabosti u sistemu zapošljavanja jer se brojnost i učešće ovih grupa u ukupnoj nezaposlenosti ne smanjuje već godinama.

7. Rast i visina novih investicija, posebno u infrastrukturne objekte i poboljšanje kvaliteta i produktivnosti rada. Ovi, nesumnjivo najzačajniji faktori za povećanje proizvodnje, imaju izvanredno veliki uticaj i na rast zaposlenosti i smanjenje nezaposlenih, ne samo kroz njihovo angažovanje na samim investicionim radovima, već i posredno kroz dodatno angažovanje kooperanata ovih radova kao i kroz sopstveno radno angažovanje koje je omogućeno realizacijom novih infrastruktura.

8. Povećanje sredstava za aktivne mere zapošljavanja i povećanje upotrebe otpremnina za ponovno zapošljavanje. Stvarni obim i struktura ovih programa, o kojima se u javnosti mnogo priča, pokazao bi svu svoju nedovoljnost i manjkavost ukoliko bi se sistematski pratio preko odgovarajućih parametara uspeha. Praksa je nedvosmisleno pokazala da zemlje koje dugoročno neguju ove programe imaju značajno manje stope nezaposlenosti od zemalja kod kojih su one izostale ili gde se i onako nedovoljna sredstva za tržište rada usmeravaju u otpremnine i potrošnju koja ne otvara nova radna mesta.

9. Povećanje uključivanja nezaposlenih i viškova zaposlenih u programe prekvalifikacija, dokvalifikacija i inoviranja znanja. Programi ove vrste koji se kod nas realizuju uglavnom preko službi zapošljavanja, mereno preko parametara uspeha, su sasvim nedovoljni u odnosu na broj i strukturu nezaposlenih i viškova zaposlenih lica.

Ustanavljanje sistematskog praćenja ovih i drugih indikatora uspeha, koji bi bili sastavni deo nove Dugoročne strategije zapošljavanja, primerene novim uslovima koje je donela svetska i naša ekonomska kriza, razotkrilo bi brojne prisutne slabosti u elementima ekonomske pa i socijalne politike koja se realizuje ili se uopšte ne realizuje na tržištu rada u Srbiji. Istovremeno ona bi ukazala na nužne pravce poboljšanja ekonomske politike i politike tržišta rada umesto stručno neutemeljenih olakih izjava u javnosti da nas ekonomska kriza i kriza tržišta rada ne dotiču ili da su već prošli.

Literatura

- Republički zavod za statistiku, popis iz 2002. godine
NSZ "Nacionalna strategija zapošljavanja", Beograd 2005. godine
NSZ "Nacionalni akcioni plan zapošljavanja"
NSZ "Program rada za 2011. godinu"
NSZ "Izveštaj o radu za 2010. godinu"
NSZ "Poslovi", (mesečni statistički bilten)
Dr Jugoslav Mijatović "Koliko dugo se čeka na zaposlenje u Srbiji", Ekonomski vidici, Savetovanje
"Tehnološka zaostalost privrede Srbije", Zlatibor 2008. godine

- Dr Jugoslav Mijatović "Decentralizacija tržišta rada u Srbiji", Ekonomski vidici, Savetovanje "Decentralizacija i održivi razvoj privrede Srbije", Zlatibor, 14-15. novembar 2008. godine
- Dr Jugoslav Mijatović "Zaposlenost najveća žrtva ekonomske krize u Srbiji", Ekonomski vidici, Savetovanje, Zlatibor 2009. godine
- Dr Jugoslav Mijatović "Krisa zaposlenosti u Srbiji se nastavlja i produbljuje", Ekonomski vidici, Savetovanje, Zlatibor, decembra 2009. godine
- Dr Jugoslav Mijatović "Stanje i perspektive tržišta rada u Srbiji (ima li izgleda za veće zapošljavanje)", "Ekonomski vidici, Savetovanje juna 2010. godine
- Dr Jugoslav Mijatović "Mala i srednja preduzeća - generator zapošljavanja", Ekonomski vidici, Savetovanje oktobra 2010. godine
- Dr Jugoslav Mijatović "Strategija zapošljavanja - šta su parametri", Ekonomski vidici, Savetovanje aprila 2011. godine

UNEMPLOYMENT IN SERBIA - THE OTHER NAME FOR ECONOMIC CRISES

Abstract

The basic characteristics of the status and trends in the labour market in the transition period and in the period of economic crisis so far have been manifested in notably unfavourable performances, much higher than in other transition countries. The negative tendencies in the labour market, on their part, put limits to the possibilities of further necessary market and economic reforms. The unemployment has become today one of the most difficult economic, social and political problems in the Republic of Serbia with lasting unfavourable consequences.

To prepare such a programme, the first indisensable step is an objective status projection, i.e. a presentation of an actual situation and trends in the labour market which are not dependant on the changes in statistical data presentation, the objective of which is to minimize the problems and thus present them lesser than they actually are. Only after such an analysis it would be possible to discuss a real potential of the economy and society for opening of new jobs, as well as the recommendations to instigate the employment policy in Serbia.

Key words: labour market; transitory period; economic crisis, high rate of unemployment; redundant staff; employment policies.

*Danijela Sofronijević**

*Dejan Dragović***

*Stevan Obradović****

FLEKSIGURNOST - Model rešavanja nezaposlenosti i povećanja konkurentnosti na tržištu rada -

Rezime

U promenljivom tržišnom okruženju konkurentnost radne snage postaje ključni faktor izrade dugoročno održivih strategija privrednog rasta. Globalizacija tržišta stvara nove uslove poslovanja koji zahtevaju brža i efikasnija prilagođavanja poslovnih subjekata. Fleksigurnost, kao model rešavanja problema na tržištu rada, a pre svega problema nezaposlenosti, pokušava da uspostavi ravnotežu između poslodavaca, sindikata i države, kroz programe jednostavnog otpuštanja i zapošljavanja, sa jedne, i aktivne politike zapošljavanja, sa druge strane. Kao takva, fleksigurnost predstavlja niz integrisanih strategija kojima se, istovremeno, unapređuje fleksibilnost i sigurnost na tržištu rada. To je nova kovanica koja bi, grubo, mogla da se prevede kao sigurna mogućnost za zapošljavanje, ali uz prilagođavanje radne snage.

Ključne reči: fleksigurnost, nezaposlenost, sigurnost, fleksibilnost, konkurenost, tržište rada, socijalni dijalog

Uvod

Značajno opadanje ekonomske aktivnosti u svetu, izazvano ekonomskom krizom, imalo je veliki uticaj i na privredu Republike Srbije, a naročito na

*

** Privredna komora Beograda, Centar za ekonomsku politiku, prestrukturiranje i razvoj.

*** Privredna komora Beograda, Centar za ekonomsku politiku, prestrukturiranje i razvoj.

Privredna komora Beograda, Centar za ekonomsku politiku, prestrukturiranje i razvoj.

tržište rada¹. U dostizanju konkurentnosti privrede, od izuzetnog je značaja i pitanje konkurentnosti ljudskih resursa, koje podrazumeva visok kvalitet, stručnost, ali i fleksibilnost radne snage. Tržišta rada u Srbiji karakteriše: visoka nezaposlenost, neusaglašenost ponude i potražnje radne snage, veliko učešće dugoročno nezaposlenih, nepovoljna starosna i kvalifikaciona struktura nezaposlenih, visoka stopa nezaposlenosti mladih, velike razlike između regionalnih tržišta rada i niska mobilnost radne snage, veliki broj nezaposlenih koji pripadaju teže zapošljivim kategorijama, kao i veliki broj angažovanih u sivoj ekonomiji.

Podaci govore da je u 2009. god. zaposlenost pala dublje nego privredna aktivnost, a taj trend se nastavio i tokom 2010. godine, kada je ukupna zaposlenost stanovništva radnog uzrasta dospila istorijski minimum, a odgovarajuća stopa zaposlenosti je pala na 47 %. Istovremeno, stopa nezaposlenosti je u toj godini prešla 20%, što je već tada Srbiju svrstalo u red evropskih zemalja sa najvišom stopom nezaposlenosti².

Da bi se situacija promenila tokom naredne decenije, potrebno je da se ostvari optimistički scenario postkriznog modela razvoja, kao i da se pronađu uspešni odgovori na izazove pred kojima se nalazi tržište rada. S tim u vezi, institucionalni izazov na tržištu rada ogleda se u potrebi da se smanjivanjem jaza između primarnog i sekundarnog, kao i formalnog i neformalnog tržišta rada, a uz prilagođavanje radnog zakonodavstva, ostvari bolji balans između sigurnosti i fleksibilnosti, čime bi se povećala efikasnost tržišta rada.

Model koji je u velikom broju evropskih ekonomija popravio stanje, kada se posmatra problem visoke nezaposlenosti, je upravo model tzv. fleksigurnosti na tržištu rada, koji se pokazao izuzetno uspešnim u rešavanju problema zapošljavanja, ali uz prilagođavanje i prekvalifikaciju kadrova.

To je pokušaj da se u uslovima recesije odgovori na izazove i pritiske koje nameće tržište rada, pa otuda i ne čudi što su pitanja fleksibilnosti i sigurnosti podelila stručnu javnost i time se našla u središtu interesovanja države, sindikata i poslodavaca.

¹

Zaključak o utvrđivanju Nacionalnog akcionog plana zapošljavanja za 2011. godinu ("Sl. glasnik RS", br. 55/2010 i 4/2011)

²

Kvartalni monitor br. 21, april – jun 2010, Projekcija zaposlenosti i kretanja na tržištu rada Srbije do 2020. godine, u sklopu izrade Postkriznog modela rasta i razvoja Srbije, kao i za potrebe Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade RS

Pojam i opšti pristup konceptu fleksigurnosti

Fleksigurnost predstavlja kombinaciju fleksibilnosti i sigurnosti u radnim odnosima³. Ovaj koncept predstavlja odgovor na potrebe s kojima se suočavaju evropska tržišta radne snage.

Tako shvaćena, fleksigurnost predstavlja niz integrisanih strategija kojima se, istovremeno, unapređuje fleksibilnost i sigurnost na tržištu rada. To je nova kovanica koja bi, grubo, mogla da se prevede kao sigurna mogućnost za zapošljavanje, ali uz prilagođavanje – zaposleni moraju da budu pripremljeni na to da više nemaju doživotno garantovano radno mesto, ali da,

ipak, prilikom promene radnog mesta dobiju perspektivu o trajnom zaposlenju. Cilj kojem se teži primenom ovog modela je stvaranje dinamičnog tržišta rada koje dobro funkcioniše, sa odgovarajućim zakonskim okvirom za obezbeđivanje fleksibilnosti i sigurnosti kompanijama i radnicima, kao i stvaranje novih radnih mesta.

Koncept fleksigurnosti je prvi promovisao danski socijal – demokratski premijer Poul Nyrup Rasmussen, za vreme svog mandata od 1992 – 2001. god. Ovom merom Danska je u samo pet godina smanjila nezaposlenost za 50%, pa je kao zemlja proglašena za najkonkurentniju u EU. Fleksigurnost je postala jedna od najtraženijih mera širom Evrope, a naročito u zemljama koje su suočene sa visokom stopom nezaposlenosti.

Predstavljena kao "zlatni trougao", fleksigurnost se sastoji od tri bitna elementa: 1. fleksibilnosti na tržištu rada, 2. socijalne sigurnosti za zaposlene i 3. aktivne politike zapošljavanja. Četiri komponente, koje su donete konsenzusom između Evropske komisije i država članica, a koje bi trebale da čine okvir za nacionalnu strategiju fleksigurnosti⁴ su:

3

COM 2007 (359) konačni tekst, 27. jun 2007.

4

O četiri komponente fleksigurnosti prvi put je raspravljano na EPSCO Savetu (Savet za zapošljavanje, socijalnu politiku, zdravlje i pitanje potrošača) 1. i 2. jula 2006. god. Tada se još govorilo o četiri komponente "preduslova" za uravnotežen odnos između fleksibilnosti i socijalne sigurnosti na tržištu rada u odluci Ministra rada i socijalnih pitanja.

- Fleksibilni i sigurni ugovorni sporazumi u izbalansiranoj kombinaciji sigurnosti i mera aktiviranja koje podstiču učešće u radu i bore se protiv segmentiranja tržišta rada;
- Sveobuhvatne strategije doživotnog učenja, koje podstiču sposobnost zaposlenja, a time olakšavaju i prilagođavanje na promenu;
- Efikasne aktivne mere politike tržišta rada, koje pružaju podršku prilikom traženja posla, skraćuju vreme trajanja nezaposlenosti i olakšavaju prelaze ka novim radnim odnosima;
- Moderne sisteme i socijalne sigurnosti koji u vremenima nezaposlenosti garantuju pomoć koja obezbeđuje egzistenciju i nude privlačno zaposlenje u uravnoteženom odnosu između prava i obaveza (Evropska komisija 2007:6)

Ovako predstavljena, fleksigurnost predstavlja model koji mora da uvažava individualne ekonomski i privredno - pravne uslove poslovanja koji se razlikuju od zemlje do zemlje. Za fleksibilne zakone o radu potrebna je privredna klima koja će stvoriti nova radna mesta i na taj način omogućiti zapošljavanje otpuštenih radnika. Doživotno učenje i usvaršavanje treba da postane paradigmata ne samo pojedinca u društvu, nego i društva kao takvog.

Tabela 1. Fleksigurnost predstavljena kroz različite vrste fleksibilnosti i sigurnosti⁵

Vrste fleksibilnosti	Vrste sigurnosti
Eksterna brojčana fleksibilnost	Sigurnost radnog mesta
Interna brojčana fleksibilnost	Sigurnost zapošljavanja
Funkcionalna fleksibilnost	Dohodovna sigurnost
Finansijska fleksibilnost	Kombinovana sigurnost

Izvor: EU – Hrvatska Zajednički Savjetodavni Odbor

Fleksigurnost u praksi

Polazeći od četiri komponente koje čine okvir za kreiranje nacionalne strategije fleksigurnosti, Evropska komisija je predstavila osam zajedničkih principa⁶ kojima bi trebalo da se rukovodi u izradi Strategije:

5

Fleksigurnost u EU, 5. sastanak EU – Hrvatska Zajednički Savjetodavni Odbor, 5. svibnja 2009, Prag, www.eesc.europa.eu/.../flexicurity-eesc-_hr.d...

6

Study on flexicurity in the EU, The implementation of flexicurity and the role of social partners (2010 – 2011), <http://www.erc-online.eu/Content/Default.asp?PageID=514>

- Uz pomoć fleksigurnosti moguće je pozitivno uticati na implementaciju Lisabonske strategije, u smislu stvaranja većeg broja boljih radnih mesta, modernizacije tržišta rada, promovisnja dobrog rada kroz nove forme fleksibilnosti i sigurnosti, povećati prilagodljivost, nivo zaposlenosti i socijalnu koheziju.
- Fleksigurnost obuhvata odmerenu kombinaciju fleksibilnih i pouzdanih aranžmana, sveobuhvatne strategije za doživotno učenje, korisne specijalizovane politike vezane za tržište rada, kao i moderne, adekvatne i održive sisteme socijalne zaštite.
- Pristupi fleksigurnosti ne odnose se na jedinstveno tržište rada, jedinstveni model radnog veka, niti jedinstvenu strategiju, već treba da budu krojeni u skladu sa specifičnim uslovima svake države pojedinačno. Fleksigurnost podrazumeva ravnotežu između prava i obaveza svih zainteresovanih strana. Svaka država trebalo bi da razvija sopstvene aranžmane iz oblasti fleksigurnosti, uz efikasno nadgledanje napretka.
- Fleksigurnost treba da promoviše otvorenija, interaktivnija i inkluzivnija tržišta rada, uz prevazilaženje segmentacije. Odnosi se i na one koji rade i na one koji nemaju zaposlenje. Licima koja nisu aktivna, nezaposlenim licama, onima koji rade na crno, osobama s nesigurnim zaposlenjem ili onima sa marginama tržišta rada – svima njima potrebne su bolje mogućnosti, ekonomske inicijative i mere podrške kako bi imali lakši pristup zaposlenju ili potporu na svom putu ka stabilnom i u pravnom smislu sigurnom radnom mestu.
- Interna i eksterna fleksigurnost podjednako su važne i trebalo bi da budu unapređene. Ugovornu fleksibilnost treba da prati i sigurna promena, tj. prelaženje sa posla na posao. Pre svega potrebno je olakšati mobilnost, kao i prelaz između nezaposlenosti (ili neaktivnosti) i zaposlenja. Veoma su važna i visoko kvalitetna i produktivna radna mesta, dobra organizacija rada, kao i kontinuirano unapređivanje veština. Socialna zaštita treba da obezbedi inicijative i podršku u periodu promene posla, kao i pristup novim radnim mestima.
- Fleksigurnost treba da podržava rodnu ravnopravnost, kroz promovisanje ravnopravnog pristupa kvalitetnim radnim mestima ženama i muškarcima, kao i kroz propisivanje mera za usklađivanje radnog, porodičnog i privatnog života.
- Fleksigurnost zahteva klimu poverenja i široko rasprostranjeni dijalog između svih učesnika, gde su svi spremni da preuzmu odgovornost za promene koje se odnose na socijalno uravnotežene politike. Predstavnici vlasti preuzimaju ukupnu odgovornost, dok je učešće socijalnih

partnera u stvaranju i implementaciji politika fleksigurnosti, kroz socijalni dijalog i kolektivno pregovaranje od suštinskog značaja.

- Fleksigurnost zahteva efikasnu raspodelu sredstava i treba da bude u potpunosti kompatibilna sa zdravim i javno održivim javnim budžetom. Treba takođe da bude usmerena na pravičnu raspodelu troškova i dobiti, a naročito među biznisima, vlastima i pojedincima, a posebna pažnja treba da se obrati na specifične potrebe malih i srednjih preduzeća.

Uz poštovanje ovih principa, ipak ne postoji jedinstven recept za primenu fleksibilnosti. Koncept je sam po sebi fleksibilan i predvodnici javnog mišljenja mogu ga koristiti i promovisati na više načina, u zavisnosti od nacionalnih ograničenja i političke volje.

Evropska unija

U skladu sa Lisabonskom agendom, donetom 2000. god. u cilju stvaranja EU najuspešnijom i najkonkurentnijom privrednom zonom do 2010., fleksigurnost se na nivou EU pojavila kao sredstvo politike zapošljavanja koje upravo ulazi u perspektivu nacionalnih strukturalnih reformi sa namenom povećanja dinamike nacionalnih tržišta rada. Veliki broj predstavnika Evropske komisije poput Barrosoa, Špidla⁷ i dr. su promovisali ovaj koncept i preuzeli inicijativu za organizaciju tripartitnog socijalnog sastanka na vrhu na temu fleksigurnosti 2006.-te god., kojim se označilo pokretanje, u saradnji sa socijalnim partnerima, procesa utvrđivanja opštih načela fleksigurnosti kojima se mogu rukovoditi nacionalne politike zapošljavanja. U skladu s time, izveštaj Evropske komisije iz 2006. pod nazivom *Zapošljavanje u Evropi u velikom delu svoje analize bavi se ovim pitanjem i predlaže načine primene koncepta fleksigurnosti.*

U junu 2010. godine Evropski savet je usvojio predlog Komisije o strategiji za rast i zaposlenost „Evropa 2020“, koja je zamena dosadašnje Lisabonske agende⁸. Strategija pod nazivom "Evropa 2020" razvijena je u uslovima svetske ekonomske krize i zasniva se na: pametnom, održivom i inkluzivnom rastu. Smernicom o povećanju stope zaposlenosti i uklanjanju strukturne nezaposlenosti

⁷

‘Ovaj koncept "fleksigurnosti" predstavlja način da se osigura da poslodavci i radnici imaju fleksibilnost ali i sigurnost koja im je potrebna.’ (José Manuel Barroso, predsednik, Bruxelles, 20. februar 2006.)

⁸

Kvartalni monitor br. 21, april – jun 2010, Projekcija zaposlenosti i kretanja na tržištu rada Srbije do 2020. godine

ostи države se pozivaju da primene principe fleksigurnosti u borbi protiv segmentacije tržišta rada i strukturne nezaposlenosti. Kao ciljevi se navode: fleksibilna i sigurna zaposlenost, aktivna politika tržišta rada, doživotno učenje, mobilnost, adekvatni sistemi socijalne sigurnosti, kao i jasna prava i odgovornost nezaposlenih da aktivno traže zaposlenje. Za ostvarenje ciljeva, saglasno smernicama, treba izgraditi servise za zapošljavanje i razviti personalizovane usluge za lica najudaljenija od tržišta rada. Predviđeno je takođe da države izvrše procenu svojih sistema poreza i podsticaja, kao i javnih servisa u pogledu njihovih mogućnosti da pruže podršku koja je odgovarajuća. U tom cilju se uvode mere za promovisanje aktivnog starenja, polne ravnopravnosti i jednakih zarada, integracija mladih, hendikepiranih, legalnih migranata i drugih ranjivih grupa.

Stav Evropske konfederacije sindikata (ETUC) je u početku pozdravio evropske inicijative na tom području, iako je iskazao oprez oko oblika koji su te inicijative trebale dobiti (ETUC 2006.).

Na kraju ETUC poziva Evropsko veće, Evropski parlament i Komisiju da uravnoteže fleksigurnost tako da je učine prihvatljivijom za radnu snagu, kao i da se uzme u obzir zajedničko mišljenje evropskih socijalnih partnera i da se principi zaštite radnih mesta oblikuju tako da se mere za sigurnost zapošljavanja dodaju sigurnosti stabilnih radnih mesta, što podrazumeva i sigurne ugovorne odnose kao glavni oblik zapošljavanja u

Evropi. Prema programu fleksigurnosti kako ga definiše Komisija, poslodavci će dobiti 'fleksibilnost' da otpuštaju radnike uz nizak trošak, istovremeno će dobiti 'sigurnost' raspoloživosti radne snage koja je, disciplinovana politikom 'naknade za rad', prisiljena prihvati bilo kakav posao, pa čak i onaj neizvestan. Takav program fleksigurnosti, sa stanovišta sindikata nije poželjan.

Stav evropskih poslodavaca se može iskazati kroz reakcije dve najveće organizacije evropskih poslodavaca: BusinessEurope(bivši UNICE) i Organizacija evropskih poslodavaca za male preduzetnike UEAPME, koje, takođe, traže fleksigurnost kao ključa za modernizaciju tržišta rada.⁹ "Fleksigurnost znači lakše stvaranje novih radnih mesta nasuprot nastojanju da se očuvaju postojeća, pa predstavlja podršku naporima koje preuzeća i radnici preuzimaju da se prilagode tržišnim promenama. Umesto nametanja ograničenja za mogućnosti otkazivanja pojedinačnih ugovora o radu, uvođenja ograničenja za upotrebu fleksibilnih oblika radnog odnosa, fleksigurnost podrazumeva uklanjanje

janje prepreka za stvaranje novih radnih mesta uz osposobljavanje radnika za prihvatanje novih mogućnosti zapošljavanja i maksimalno povećanje njihovih izgleda na tržištu rada”.

Business Europe¹⁰ nastavlja izjavom da politika fleksigurnosti treba da sadrži sledeće komponente:

- Fleksibilne i pouzdane ugovorne odnose;
- Pristupačno i visokokvalitetno doživotno učenje;
- Efikasne aktivne politike tržišta rada;
- Sisteme socijalnih podsticaja za zapošljavanje.

Upravo iz prethodnih stavova po pitanju primene koncepta fleksigurnosti, vidi se i najveće ograničenje ovog modela. Program jednostavnog otpuštanja i zapošljavanja, kao i aktivna politika zapošljavanja, definitivno zahtevaju postojanje dijaloga između poslodavca, sindikata i države, što ovaj model čini teško primenljivim u većini zemalja, jer je odnos između "rada i kapitala" poslovno antagonističan, zbog čega je problem fleksigurnosti potrebno sagledati kao celokupni sistem fleksibilnije ekonomije, čija realizacija nije moguća bez uspostavljanja adekvatnog socijalnog dijaloga.

Kraljevina Danska

Danska, kao pionir u primeni ovog koncepta, smatra se i zemljom s najrazvijenijim zakonodavstvom na području fleksigurnosti u Evropi. Danski model fleksigurnosti se oslanja na tri stuba i to:

Tabela 3. Tržište rada u Danskoj¹¹

Stanovništvo:	5.4 miliona
Radno sposobno stanovništvo:	2.9 miliona
Zaposleni:	2.8 miliona
Stopa zaposlenosti:	77 %
Stopa nezaposlenosti:	4.2 % (Jan. 10)
Nezaposlenost mladih:	3.3 % (Jan. 10)

¹⁰

Key challenges facing European labour markets: A joint analysis of European social partners, 18. october 2007, www.businesseurope.eu

¹¹

Statistics Denmark, www.statistik.dk.

- fleksibilan standardni radni odnos, što je rezultat niskog nivoa zaštite zaposlenja;
- velike naknade za nezaposlene koje im pružaju dohodovnu sigurnost;
- aktivna politika zapošljavanja sa ciljem povećanja kvalifikovanosti i aktiviranja nezaposlenog, a radno sposobnog stanovništva¹².

Danska je dugo godina, naročito nakon velikih naftnih šokova 70-tih godina prošlog veka, smatrana zemljom promašenih socijalnih programa, naročito u sferi zapošljavanja. Odlikovala je velika nezaposlenost, relativno male razlike u dohotcima u celokupnoj radnoj snazi, ali i velike naknade za nezaposlenost. Ekonomisti su naročito napadali princip isplaćivanja velikih naknada za nezaposlenost, koji je stvarao takozvanu "zamku zapošljavanja". Naknade su bile dovoljno visoke i omogućavale su kvalitetan život, pa nezaposleni koji su ih primali nisu imali potrebu da rade. Međutim, često prečutkivana komponenta ovog fenomena su bile pasivne politike zapošljavanja, koje vrlo često idu uz njega. Radnici nisu obavezni aktivno tražiti drugi posao ili prekvalifikovati se. Kombinacija velikih naknada, ali i pasivnih politika zapošljavanja, prema mišljenju ekonomista dovodila je do visoke nezaposlenosti i velikih državnih izdataka za transferna plaćanja, među koja spadaju i naknade za nezaposlenost. Osim toga, Danska je imala velike probleme sa takozvanom strukturnom nezaposlenošću, proizašlom iz gašenja nekih industrijskih grana koje su uzrokovale visoke stope nezaposlenosti određenih gradova, pa i regija.

Dolaskom na vlast početkom 90-tih godina, socijal-demokratski premijer Poul Nyrup Rasmussen osmislio je program fleksigurnosti. Koristeći gotovo vekovnu tradiciju socijalnog dijaloga između poslodavaca, sindikata i države, Rasmussen je uz pristanak obe strane stvorio program jednostavnog otpuštanja i zapošljavanja, ali i aktivnu politiku zapošljavanja, koja se sastoji od visokih naknada za nezaposlenost (90% od zadnje primljene plate) te visoko diverzifikovanih programa prekvalifikacije zaposlenih. Tako je koncept sigurnosti postala zamenjen sigurnošću zapošljavanja¹³.

Ovom merom Danska je u samo pet godina smanjila nezaposlenost za 50%, pa je kao zemlja proglašena za najkonkurentniju u EU. Fleksigurnost je postala jedna od najtraženijih mera širom Evrope, a naročito u zemljama koje su suočene sa visokom stopom nezaposlenosti.

12

Danish Employment Policy – A flexicurity perspective, Jan Hendeliowitz, Nicolaj Marker, Joachim Boll, mart 2010.

13

www.posao.hr/articles_all.php?ID=102&page=1, Fleksigurnost – budućnost europskog zapošljavanja?

BBC News navodi primer radnice Heidi Lyngsaa, u svetski poznatoj danskoj pivari Carlsberg. Pivara je ugasila pogon u kojem ona radila i premestila proizvodnju na lokaciju udaljenu više od 200 kilometara. Lyngsaa je jedna od 200 radnika koja je dobila otkaz. Međutim, ona nije zabrinuta jer će sledeće četiri godine primati naknadu za nezaposlenost u iznosu 90% svoje plate. Pošto želi promeniti profesiju i postati medicinska sestra za starije i nemoćne, država će joj omogućiti program prekvalifikacija.

Ovo je već četvrti put da gđe Lyngsaa menja svoj posao. Uz prava koja su joj data, ona ima i neke obaveze. Ponuđeni posao sme odbiti samo jedanput, a mora pristati i na poslove koji su do dva sata putovanja od njenog mesta boravka. U roku od 24 sata od otpuštanja mora se javiti u lokalni Zavod za zapošljavanje. Neudovoljavanje ovim obavezama podrazumeva automatski gubitak naknade za nezaposlenost.

Republika Hrvatska

Hrvatsko tržište rada karakteriše konstantno relativno visoka stopa nezaposlenosti i niska stopa zaposlenosti, visoko segmentirano tržište rada (visoka zastupljenost mlađih, starijih, žena, dugotrajno nezaposlenih, značajne regionalne razlike), nesklad ponude i tražnje na tržištu rada, uključujući nizak stepen mobilnosti radne snage i imigracijsku politiku kao koncept koji kombinuje radne dozvole i kvote, uz relativno mala odvajanja za mere aktivne politike zapošljavanja. Opšta ocena je da su prava po osnovu nezaposlenosti relativno velika, dok su rezultati mera aktivne politike zapošljavanja nezadovoljavajući.

Vodeći računa o međunarodnim obvezama Republike Hrvatske proizaslih iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, u smislu harmonizacije pravnog sistema Republike Hrvatske sa pravnim zakonodavstvom Evropske unije, koncept fleksigurnosti - fleksibilnost uz istovremenu sigurnost ugovornih aranžmana, u Republici Hrvatskoj, sindikati i poslodavci posmatraju različito¹⁴. Poslodavci ugovorne aranžmane u okvirima radnog prava u Republici Hrvatskoj kvalifikuju kao nedovoljno fleksibilne. Glavne razloge vide u sadržaju radnog zakonodavstva kojim se osigurava visoka zakonska zaštita radnog mesta, a ne zaposlenja. Sadržaj važećeg zakonodavstva vide tako da su i zapošljavanje i otpuštanje kao merila fleksibilnosti komplikovani, dugotrajni i postupci koji dosta koštaju. Sindikati izražavaju neslaganje s tezom poslodavaca o postojanju visoke zakonske zaštite, već tvrde kako fleksibilnosti ima dovoljno, ali problem slabe primene ne leži u zakonodavstvu, nego u poslodavcima.

¹⁴

Pripremni materijal za 5. sastanak Zajedničkog Savjetodavnog odbora, u Pragu, 05. maj 2009. god., na temu Fleksigurnost u republici Hrvatskoj

Moguće je zaključiti kako u radnom i relevantnom socijalnom pravu Republike Hrvatske, kada se ocenjuje primena koncepta fleksigurnosti, mogu se imati u vidu i određene komponente tog modela, koji se u relevantnim dokumentima Evropske unije ne spominju među glavnim komponentama fleksigurnosti, a koji su u Hrvatskoj naznačeni u smislu prepreka ostvarivanju ovog koncepta. Te prepreke su: socijalni dijalog (nije ostvaren u dovoljnoj meri, kao ni sistem kolektivnog pregovaranja), problemi sprovođenja procedura (sporost sudova, neujednačenost sudske prakse), kao i problem praćenja rada (nepostojanje nezavisnog stručnog tela u Republici Hrvatskoj koje bi se bavilo istraživanjem vezanim za rad, kako u smislu jedinične cene rada, produktivnosti rada, sudske prakse, uslova rada i osećaja zadovoljstva radnika, a čiji bi rezultati istraživanja predstavljeni uverljivu i relevantnu podlogu za pregovore među socijalnim partnerima i državom.)

I u slučaju Hrvatske se nameće zaključak da ne možemo pričati o univerzalnom "receptu za fleksigurnost". Svaka država ima specifičnu situaciju i kulturu tržišta rada, pa je potrebno da se u skladu sa tim i utvrde "puteve" koje treba preći kako bi se dostigao optimalni nivo između fleksibilnosti i sigurnosti.

Mogućnosti primene koncepta fleksigurnosti u Republici Srbiji

U periodu 2005. – 2010. godine (period tokom koga je primenjivana prva Nacionalna strategija zapošljavanja u Republici Srbiji) došlo je do pada zaposlenosti i rasta nezaposlenosti, odnosno negativni trendovi iz devedesetih godina dvadesetog veka nastavljeni su i tokom najvećeg dela ove decenije, čak i u godinama najvećeg privrednog rasta.¹⁵ Koristi ekonomskog rasta prenosili su se na stanovništvo kroz rast zarada, a ne kroz rast zaposlenosti.

Nezaposlenost je delimično ublažavana zapošljavanjem u neformalnoj ekonomiji koja je prema poslednjim podacima iz Ankete o radnoj snazi (ARS)¹⁶, iznosila 17,2% ukupne zaposlenosti, uglavnom apsorbujući nekvalifikovanu radnu snagu. Isti izvor navodi da je stopa nezaposlenosti u Republici

15

Nacionalna Strategija zapošljavanja za period 2011 – 2020. god., Vlada Republike Srbije je 19.5.2011. god. na predlog Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja, usvojila Nacionalnu strategiju zapošljavanja za period 2011 -2020. godine kojom se utvrđuje politika, ciljevi i prioriteti zapošljavanja do 2020. godine.

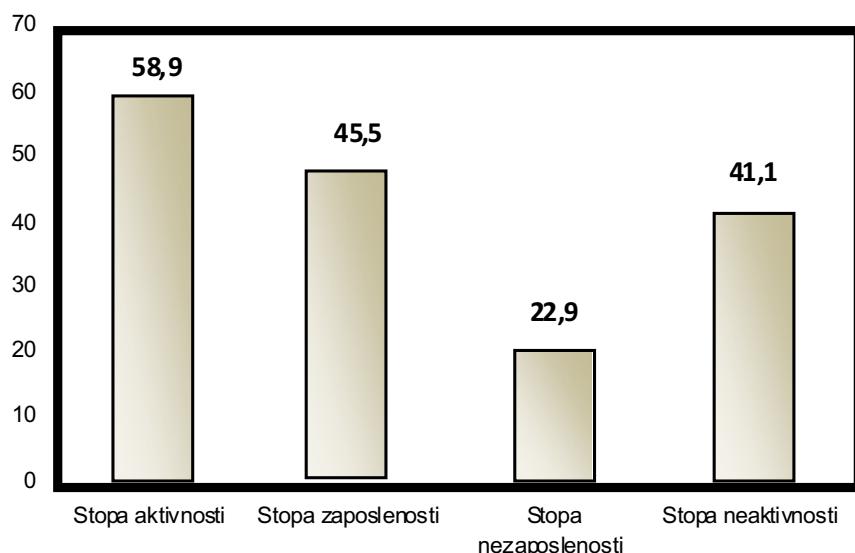
16

Izvor: Republički zavod za statistiku, Saopštenje za javnost, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/37/02/ARS_april_2011.pdf

Srbiji u posmatranom periodu iznosila je 22,2 %, dok je stopa zaposlenosti iznosila 36,2%.

Istraživanja sprovedena u Srbiji pokazuju da je tek svaki treći poslodavac zadovoljan ponudom ovdašnje radne snage. Za razliku od zaposlenih u razvijenim zemljama, u Srbiji mnogi i dalje očekuju da na jednom radnom mestu ostanu do penzije i to, ako je moguće, bez obaveze usavršavanja.

Tabela 4 - Stanovništvo radnog uzrasta prema aktivnosti, april 2011.god.

Izvor: Fond za razvoj ekonomsko nauke (FREN), 2010.

Fleksibilnije radno zakonodavstvo moglo bi da poveća broj poslova koji se nude na tržištu, ali i da smanji broj onih koji rade na određeno ili nisu prijavljeni. U Ministarstvu za rad i socijalnu politiku smatraju da poslodavci nisu zainteresovani da prijavljuju radnike koji rade "na crno", jer im zakon dozvoljava da zaposle radnika na dva sata ili tri dana, pa oni zapošljavaju onoliko radnika koliko im je potrebno u datom trenutku. Ovakvi primeri iz prakse pokazuju da građani Srbije ne mogu da budu sigurni da nakon gubitka posla zaista mogu ponovo da se zaposle, kao i da otkaz shvate samo kao šansu za promenu radnog mesta.

S tim u vezi, neophodno je da se izuzetna pažnja posveti razmatraju metodologije i principa funkcionisanja fleksigurnosti, a sve zasnovano na dobro koncipiranom bipartitnom i tripartitnom dijalogu, upravo usmerenom na strukturnu reformu tržišta rada i na kreiranje novih poslova. Konkretno, posebnu

pažnju treba obratiti na sticanje radnog iskustva i osposobljavanja za samostalno obavljanje poslova, uz omogućavanje različitih oblika prekvalifikacija i dokvalifikacija. U tom smislu, potrebno je uključiti različite forme prakse, zapošljavanja na određeno vreme, kao i podržavanje prvog zapošljavanja uz subvencije države. Ovakve aktivne mere, koje se odnose na programe prekvalifikacija i dokvalifikacija, kao i kurseve, odnosno obuke za usavršavanje, treba da budu osmišljene tako da omoguće i pruže drugu šansu za ulazak na tržište rada.

Izazovi za politike tržišta rada u Republici Srbiji:

- Neophodna je reforma Zakona o radu, u pravcu optimizacije odnosa sigurnosti i fleksibilnosti na tržištu rada, prilagođavajući široko prihvácene koncepcije fleksigurnosti domaćim prilikama.
- Postizanje socijalnog dogovora, koji bi trebalo da obezbedi dodatne uslove za povećanje konkurentnosti srpske privrede, uz regulaciju minimalne plate i nacionalnu koordinaciju kretanja nadnica.
- Neophodno je da se metodologija i funkcionalisanje fleksigurnosti zasniva na dobro koncipiranom bipartitnom i tripartitnom dijalogu.
- Obzirom da postoji velika nesrazmerna između sredstava namenjenih aktivnim merama (programi obuka i subvencije za zapošljavanje) i pasivnim merama (naknade za zaposlenost), u korist pasivnih, potrebno je da politike tržišta rada podrže povećanje sredstava za aktivne programe sa sadašnjih 0.1% BDP-a, na 0.5% do kraja 2013. god.
- Potrebno je uključiti različite forme prakse, zapošljavanja na određeno vreme, kao i podržavanje prvog zapošljavanja uz subvencije države.
- Posebnu pažnju treba obratiti na sticanje radnog iskustva i osposobljavanja za samostalno obavljanje poslova, uz omogućavanje različitih oblika prekvalifikacija i dokvalifikacija. U razvijenim zemljama dodatne obuke su uobičajene. Tokom 2009. godine na prekvalifikaciji u Danskoj bilo je 31 odsto anketiranih radnika, u Holandiji 17, a u Sloveniji 14 odsto.

Suštinski problem u Srbiji je neusklađenost ponude zanimanja i veština na tržištu rada i potreba koje iskazuje privreda. Ne postoji jasna Strategija koja ukazuje na to koja zanimanja su potrebna na tržištu kako bi se privreda zemlje razvijala u željenom pravcu. Fleksibilnije radno zakonodavstvo moglo bi da

poveća broj poslova koji se nude na tržištu, ali i da smanji broj onih koji rade na određeno ili nisu prijavljeni. Sa druge strane, na osnovu načela i indikatora fleksigurnosti, tj. međusobnog odnosa fleksibilnosti i sigurnosti radnog mesta, zapaženo je da stepen sigurnosti radnog mesta je obrnuto proporcionalan stepenu fleksibilnosti, odnosno da fleksibilnost radnog mesta povećava rizik da se izgubi posao, posebno u kriznim vremenima kada se to svodi skoro isključivo na fleksibilnost, bez ikakve garancije sigurnosti radnog mesta.

Kako je to već spomenuto, program jednostavnog otpuštanja i zapošljavanja, kao i aktivna politika zapošljavanja, zahteva postojanje dijaloga između poslodavca, sindikata i države, što ovaj model čini teško primenljivim u većini zemalja, pa je sam problem fleksigurnosti potrebno sagledati kao celokupni sistem fleksibilnije ekonomije, a sve u svetlu ekonomskog rasta, koji je moguće ostvariti jedino kroz socijalni dijalog.

Zaključak

Fleksigurnost se pokazala kao pravi pristup, čak i u vreme krize, u stvaranju konkurentnog i dinamičnog tržišta rada, sa odgovarajućim zakonskim okvirom za obezbeđivanje fleksibilnosti i sigurnosti preduzećima i radnicima, kao i stvaranju novih radnih mesta¹⁷. Odgovarajući skup mera, koje se primenom ovog modela moraju preuzeti, mora biti prilagođen realnostima na tržištu rada i privrede svake zemlje ponaosob, uz potpuno uvažavanje bipartitnog i tripartitnog socijalnog dijaloga. Za to je potrebna makroekonomski politika koordinisana na evropskom nivou, koja ima za cilj da ostvaruje kvalitetan, trajan rast i zaposlenje.¹⁸

Ciljevi Strategije "Evropa 2020" ne znače i dodatne kriterijume za članstvo u EU, ali će se njeni ciljevi odraziti u politikama EU prema zemljama u procesu evropskih integracija. To znači da bi sve zemlje u procesu trebalo da teže usvajanju ciljeva i da razvijaju politike koje bi im omogućile hvatanje koraka sa EU.

U tom smislu, potrebno je sprovesti institucionalno prilagođavanje postojećih Zakona o radu i Zakona o zapošljavanju, kako bi doslednije mogli da primenimo evropski i međunarodno prihvaćeni koncept fleksigurnosti. Politike tržišta rada bi trebalo da podrže unapređivanje i prilagođavanje ponude rada iz-

¹⁷

UEAPME NEWFLASH – br. 134 od 1.4.2011./Projekat fleksigurnosti socijalnih partnera EU

¹⁸

Inge Kaufman, Aleksandar Švan, Fleksigurnost na evropskim tržištima rada – tanka linija između fleksibilnosti i socijalne sigurnosti

menama u tražnji za radom, paralelno radeći na kvalitetnjem praćenju i evaluaciji postojećih programa obuka, prekvalifikacija i dokvalifikacija i njihovom efikasnjem prilagođavanju zahtevima na tržištu radne snage. Kao rezultat primene jednog ovakvog koncepta bilo bi smanjivanje razlike između primarnog i sekundarnog tržišta rada, formalizacija neformalne zaposlenosti i prevaziлаženje otpora poslodavaca prilikom novog zapošljavanja, što pored smanjenja stope nezaposlenosti, dovodi do veće konkurentnosti privrede Srbije, kao i rasta društvenog proizvoda u celini.

Potrebno je istaći da reforma Zakona o radu treba da ide u pravcu optimizacije odnosa sigurnosti i fleksibilnosti na tržištu rada, ali tako da proces bude dvosmeran, odnosno da neke izmene se odnose na povećanje sigurnosti, a druge u rastu fleksibilnosti, kako bi u potpunosti zadovoljili sve tri strane – aktere u socijalnom dijalogu. Upravo je postizanje socijalnog pakta najvažniji preduslov funkcionisanja koncepta fleksigurnosti po uzoru na najbolje prakse evropskih zemalja.

Literatura:

- Jan Hendeliowitz, Nicolaj Marker, Joachim Boll, Danish Employment Policy – A flexicurity perspective, March 2010;
- Mihail Arandarenko, Vukan Vujić, POD LUPOM, Projekcija zaposlenosti i kretanja na tržištu rada Srbije do 2020. godine, Kvartalni monitor br.21, april-jun 2010.;
- UEAPME, UEAPME NEWSFLASH, broj 134, 01.04.2011. god.;
- Inge Kaufman, Aleksandar Švan, Fleksigurnost na evropskim tržištima rada – tanka linija između fleksibilnosti i socijalne sigurnosti; Forum socijalne demokratije, Vizije i opcije za JIE, Fried-rih Ebert Stiftung, 2007.
- Evropska komisija (2007): Saopštenje Komisije Evropskom Parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija, Razrada zajedničkih principa fleksigurnosti: Više radnih mesta i bolja radna mesta uz pomoć fleksibilnosti i sigurnosti, KOM (2007) 359, Brisel;
- Council of the European union, Towards Common Principles of Flexicurity – Council Conclusions, 16201/07, Brussels, 6 December 2007;
- Anketa o radnoj snazi, broj 178, 30.06.2011., SAOPŠTENJE, Republički zavod za statistiku, Republika Srbija;
- Employers Resource Centre, The implementation of flexicurity and the role of social partners (2010-2011), BUSINESSEUROPE, 2011, Brussels;
- Mirjana Vuković, Strategija „Evropa 2020“ – prioriteti i ciljevi, UDC 339.972/.976(4-672EU); Tekst primljen 29. marta 2011;
- Country Report for the OECD, Managing Accountability and Flexibility? in the Danish employment system, 9 February 2011;
- EU–Hrvatska Zajednički Savjetodavni Odbor, Fleksigurnost u Republici Hrvatskoj, Pripremni materijal za 5. sastanak Zajedničkog savjetodavnog odbora, u Pragu, 05. svibnja 2009. godine.

FLEXICURITY
**- Model for solving unemployment and increasing
competitiveness in the labor market**

Abstract

In the changing market environment, the competitiveness of the labour force is a key factor in making long-term sustainable economic growth strategy. Globalization creates new markets business conditions that require fast and efficient adaptation of business entities. Flexicurity, as a model for solving problems in the labor market, especially the problem of unemployment, is trying to strike a balance between employers, trade unions and the state through a program of simple dismissal and employment, on the one hand, and active employment policy, on the other. As such, flexicurity presents a series of integrated strategies that promote flexibility and security in the labor market, at the same time. This is a new combination of the two words which, roughly, could be translated as a safe opportunity for employment, with adaptation of the labourforce.

Key words: flexicurity, unemployment, security, flexibility, competitiveness, labour market

*Prof. dr Slobodan Pokrajac**

*Dr Nikola Dondur, van prof.**

*Sonja Grbić, dipl. ekon.**

*Marko Savanović, dipl. inž. maš.**

PROIZVODNO PREDUZETNIŠTVO KAO MOGUĆI IZLAZ IZ EKONOMSKE KRIZE

Rezime

U radu se ukazuje na značaj razvoja proizvodnog sektora kao puta izlaska iz aktuelne ekonomske krize. Preduzetništvo u oblasti proizvodnje može doprineti ne samo finansijskoj stabilizaciji, nego i socijalnoj, pa i političkoj, jer otvara nova radna mesta, oslobađa kreativnu energiju inovatora, vraća veru u sopstvene mogućnosti i zaustavlja odliv mozgova.

Ključne reči: preduzetništvo, proizvodnja, ekonomska kriza, inovacije, konkurenčnost

1. Uvodna razmatranja

Naša javnost, laička i stručna, već je veoma umorna od svakodnevnih analiza i "analiza" ekonomske realnosti u zemlji i svetu i pomalo rezignirano sluša sve nove i nove ešelone analitičara koji svojim mudroslovljima opslužuju sve radoznalije i razgovorljivije medije. U epicentru stručne i medijske pažnje je, razumljivo, tzv. svetska finansijska i ekonomska kriza o kojoj već skoro četiri godine slušamo uglavnom nerazgovetne, kontroverzne i nedovoljno tačne kako ocene, tako posebno prognoze ishoda krize.

Ne mali doprinos konfuznoj krizološkoj slici sveta daju i ugledni akademski ekonomisti, posebno oni koji svoja razmišljanja temelje na teorijskoj platformi neoklasične ekonomske škole i ekonomske politike zasnovane na idejama tzv. Vašingtonskog konsensusa. Čitaocima ovog časopisa sigurno nije potrebno objašnjavati šta podrazumeva ovakav analitički okvir, ali ih treba podsetiti da medijska i "naučno-estradna" promocija tobože neupitnih conce-

*

Mašinski fakultet Univerziteta u Beogradu

pata tržišnih sloboda, isključivo profitne motivacije, privatizacije, deregulacije, globalizacije i dr. postulata tzv. postmoderne realnosti, ipak nije dovoljan argument kojem se tobože nema šta suprotstaviti. Nažalost, mnogi ugledni ekonomisti, dosledni sledbenici spornih neoklasičnih pretpostavki o homo oeconomicus-u, čistoj konkurenciji zasnovanoj na perfektnim informacijama (svi učesnici na tržištu znaju sve o ponuđenim i traženim dobrima), slobodnom ulasku novih aktera na bazi svima dostupne tehnologije, kao i drugim nerealnim pretpostavkama, još uvek neće da shvate da upravo ništa od ovog ne postoji u stvarnom ekonomskom životu. A to, nadalje, znači i da ne postoje preduslovi za tobožnji automatizam tržišnog uspostavljanja privredne ravnoteže, stabilnog rasta, odsustva inflacije, nezaposlenosti itd. Drugim rečima, neoklasični model i na njemu zasnovana neoliberalna ekonomska politika, ako baš nisu isključivi krivci za postojeću ekonomsku krizu, sigurno ne mogu biti od koristi u pronaalaženju puta izlaska iz nje. Znači, prevashodno istrajavaње na monetarističkim instrumentima i kreditnim i finansijskim merama ne može biti dovoljno. Štaviše, kada je reč o našim uslovima mi smatramo da fokus pažnje treba hitno prebaciti iz područja finansijske ekonomije na svet realne ekonomije, materijalne proizvodnje iznad svega. Neshvatljivo je da se uopšte moramo podsećati na primat proizvodnje.

Takođe, teško je zamisliti bolji trenutak od ovog sadašnjeg, bremenitog raznim vidovoma krize: ekonomske, moralne, političke, kulturne, nacionalne, državne itd., da se iz temelja počne menjati naš generalni odnos - kako zvanične ekonomske politike, tako i svakog privrednog subjekta, pa i svakog građanina i kao proizvođača (robe ili usluge) i kao potrošača - prema suštinskom ekonomskom sadržaju naših života, na pojedinačnom i grupnom nivou, a to je, opet, proizvodnja. Svesni smo da će ova trivijalna činjenica izazvati podsmeh kod nekih postmodernih ekonomista, ali naš odgovor njima biće u vidu sasvim jednostavnog pitanja: da li ste jutros, pre polaska u banku, doručkovali?

2. Nužnost promene ekonomske paradigme

Pomenuta promena ima dva osnovna toka: 1. odvikavanje i napuštanje prakse da trošimo sve što se u svetu proizvodi, a da ne proizvodimo gotovo ništa što bi svet htio/mogao od nas da kupi, 2. navikavanje i podsticanje prakse da se kreativno, inovativno i preduzetnički dokazujemo pred sobom i svetom da znamo, možemo i hoćemo da stvaramo nova bogatstva koja su spremna za razmenu i potrošnju. Bez takve ulaznice u globalizovani svet visokokonkurentnog privređivanja postajaćemo sve veća periferija, nesolventan kupac, nepouz-

dan dužnik, zaboravljen marginalac i na kraju parijskoj kojeg se svi odriču. U stvari, navedene promene treba da doprinesu korenitom zaokretu u našoj ekonomskoj kulturi, a onda i u svim ostalim segmentima naših života. Nužno je promeniti ekonomsku paradigmu od finansijske ekonomije ka proizvodnoj.

Duboko smo uvereni da afirmacija preduzetništva u celini, a proizvodnog pre svega, može biti dobar početak jedne nove napredne, kreativne, izazvane i nesumnjivo pragmatične transformacije i tranzicije našeg društva ka svetu koji se na sličan način već dugo menja ili je to već mnogo ranije učinio (razvijene zemlje, tzv. Prvi svet) i sada kapitalizuje svoju prednost, na ovaj ili onaj način. Sve druge tzv. reforme biće obično traćenje vremena i samozavaravanje da se može izaći iz krize ili postići blagostanje bez vrhunskih dometa u sferi materijalne proizvodnje, intelektualizacije rada, modernog upravljanja, etičnog vođenja itd., a ne volšebsnim trikovima nekakvog finansijskog inženjeringu i monetarističke alhemije i sl. Brzo trežnjenje ošamućenih glava i oslobođanje iluzija o monetarističkim čarobnim štapićima važan su mentalni preduslov da se ozdravi pre nego nastupi potpuni ekonomski krah. Nama je jasno da svako ko slično razmišlja ili pokuša da to saopšti kao svoj credo, rizikuje veliki odijum javnosti koja ponekad više voli da čuje obmane i nerealna, brza i laka obećanja, nego istinu i realistična rešenja. Ipak, kao ekonomisti, profesionalci i edukatori dužni smo da težimo istini, ma kakva ona bila. Pogotovo ako imamo i naučne ambicije.

Zbog toga što duboko verujemo da orijentacija na proizvodnju i proizvodno preduzetništvo svake vrste predstavlja put kojim se mora ići i kojim se izvesno izlazi iz lavirinta krize, spremni smo da argumentovano branimo naš "scenario", ali i da prihvatimo svaku korisnu ideju koja će naš produktivistički koncept dodatno unaprediti. Naravno, mi ničim ne negiramo komplementarni i katalitički doprinos monetarne sfere proizvodnji kojoj novac treba kao "gorivo za rast". Pri tome, odmah odgovaramo na verovatnu primedbu da tog goriva (novca,) nemamo, ili ga barem nemamo dovoljno, tvrdnjom da za početak imamo sasvim dovoljno vlastitog finansijskog kapitala, ali da je on umrtvijen (štedni depoziti), skriven (štednja u "slamaricama"), usutnjen (nepoverenje u finansijsko tržište), uplašen (strah od ulaganja), inertan (neohrabren boljom državnom podrškom za ulaganje) i zbog drugih razloga faktički neprisutan u investicionom krvotoku naše obamrle privrede.

Znači, na stranicama koje slede, mi ćemo braniti već izrečeni stav da traženje izlaska iz krize treba premestiti na drugo mesto od onog na kojem se to sada uglavnom čini: izlaz se nalazi u svetu realne ekonomije, u epicentru stvaranja ekonomskih vrednosti, u sferi istinskog stvaralaštva, proizvodne, a ne spekulativne kreativnosti koja nas svakodnevno zasipa sve većom bedom i

umesto novih vizija i perspektiva donosi sve veće beznađe, zaduženost, nezaposlenost, tehnološko zaostajanje, strah, depresivnost, agresivnost, anomije, kriminal itd.

Već površan pogled unazad pokazuje da je u svakom društvu dugoročan i stabilan prosperitet uvek suštinski zavisio od preduzetništva kao ekonomске funkcije koja generiše ukupan društveni razvoj. Tako je bilo u predindustrijском društvu, a u industrijskom naročito i posebno, a nema razloga da bude drugačije i u tzv. postindustrijskom društvu. Razlike su samo u nosiocima, nivoima, obuhvatu i kvalitetu preduzetničkog ponašanja. Štaviše, i tako popularna neoliberalna mantra da je država najgori od svih preduzetnika, zbog čega je treba proterati iz ekonomskog života, u uslovima tekuće krize ne samo da se sve ređe čuje, nego dobija upravo suprotan echo: državo pomagaj!¹

Ipak, bezosećajna grupica plutokrata ("bezobrazno bogatih ljudi") svuda u svetu (i u Srbiji) drsko i cinično manifestuju svoju blaziranost, a njihovi "intelektualni logističari" daju sve od sebe da uvere javnost kako sve treba da bude baš tako kako sada jeste i da svi treba samo malo više da štedimo i bolje radimo. Načelno, ove poslednje dve poruke su uvek prihvatljive, ali o promeni sopstvenog "modela ponašanja" ovi plutokrati i ne pomišljaju. Takozvani² ekonomisti-nobelovci, osim nekoliko izuzetaka iz reda kejnzijanaca (Stiglic, Krugman), uglavnom čute, što se posebno odnosi na gurue raznih neoliberalnih koncepcija, naročito monetarističkih, kvantitativnih i sl. Naravno, ne želimo da osporavamo njihov teorijski dignitet, ali se logično pitamo zašto se oni u većoj meri (mnogi su, doduše, u dubokim godinama života, što ih, verovatno, sprečava da se više angažuju u traženju odgovora na izazove tekuće krize) ne posvete pitanjima svetske ekonomске krize, ili, se ipak radi o tako apstraktnim teorijama koje se i ne mogu primeniti. Verujemo da ćemo odgovor saznati u dogledno vreme, a time i dobiti nove argumente zašto smo ih nazvali takozvani nobelovci.

1

Svakodnevno možemo čitati o zahuktalom i masivnom državnom intervencionizmu bogatim tržišnim privredama Zapada, koji treba da spasi neodgovorne privatne vlasnike i investitore koji su se isuviše oslonili na spontanu tržišnu regulaciju. Primer operacije spasavanja tri najveće američke automobilske korporacije koju je izvela vlada SAD pre dve godine, uči će u ekonomski anali kao novi krunski dokaz da tržišna privreda ipak ne može bez državne regulacije. Inače, pitanje tzv. optimalnog odnosa ova dva osnovna načina privredne regulacije jeste prastari teorijsko-metodološki problem i tema o kojoj ne možemo diskutovati na ovom mestu.

2

Namerno kažemo takozvani jer želimo da podsetimo da ovi laureati nisu dobili Nobelovo priznanje po volji svog zaveštaoca, već po odluci švedske nacionalne banke koja je obezbedila dodatna sredstva Nobelovoj fondaciji za nagrađivanje ekonomista, počev od 1969. godine.

U odsustvu njihove kompetente reakcije, otvoren je širok prostor za delovanje raznih "estradnih ekonomista" koji jedva stignu da opsluže urednike i novinare raznih medija pomoću kojih nas zatravljaju svojim analitičarskim mudištvom i oksimoronskom frazeologijom koja jedva da nas ponekad podseći gde se zaista stvara društveno bogatstvo, nova (dodatna) vrednost, ko i kako to čini i zašto je sve to kod nas već tako dugo zanemareno. Pri tome, jednakom mislimo na tzv. veliko preduzetništvo (državne investicije), kao i na tzv. malo i srednje. Samo svi zajedno, dobro organizovani i poslovno umreženi mogu da ostvare visoke performanse. Pogrešno je misliti da mogu postojati uspešna mala preduzeća bez jakih i propulsivnih velikih kompanija. Ali, važi i obrnuto: velikim preduzećima su neophodna mala, kao grozdovi (klasteri) prikačeni za njihovo tržište, tehnologiju, istraživanje i razvoj, finansije itd. Zbog toga, naše zalaganje za preduzetništvo kao "katalizator" stvarnih promena ima opšti karakter i ne odnosi se samo na tzv. mala i srednja (SME) preduzeća, radnje, zadruge itd. Reč je o opštoj apologiji preduzetništva kao nove poslovne kulture koja će imati purgativno (koje čisti) dejstvo na celinu ekonomske reprodukcije našeg društva, s tim da se otpočne sa fazom proizvodnje i proizvodnih usluga, bez obzira da li se odvijaju u režimu javne ili privatne svojine. Uopšte, za razliku od protagonistica neoklasičnog pristupa preduzetništvu, mi mislimo da karakter svojine nije presudno važan za uspeh i kvalitet preduzetničkog ponašanja. Preduzetničko ponašanje u ostalim sferama društvenog života, kao što su javne službe (obrazovanje, zdravstvo, kultura i dr.), uprava itd., znači da njih takođe treba obavljati na preduzetnički način.

3. Polivalentan značaj proizvodnog preduzetništva

Polazeći od već istaknutog stava da je svako preduzetništvo, kao ekonomska funkcija, sama suština tržišne privrede i moćan agens promena, ali i specifična mentalna infrastruktura (spremnost da se nešto preduzme, pokuša i rizikuje) koja principijelno svakom čoveku pruža priliku da iskaže svoje najbolje biće, svoj kreativni etos i inovativnost, želju za samostvarenjem, ali i motiv za bogaćenjem koje se mora ostvarivati na legalan i etičan način.

Pri tome, posebno verujemo da proizvodno preduzetništvo može biti ključni činilac poželjnih promena u našem društvu kao što su: porast produktivnosti rada, povećanje kvaliteta proizvoda i usluga, jačanje konkurentnosti, bolje

korišćenje postojećih kapaciteta, porast izvoza, veća zaposlenost, smanjenje javnog i spoljnog duga itd. U stvari, preduzetništvo jedino može doneti tako željenu dinamiku u naš privredni život, povratiti samopuzdanje naših građana, zaustaviti migracije ka inostranstvu, podići kvalitet života svih ljudi i uopšte postaviti nove standarde socijalne stratifikacije zasnovane na znanju i produktivnosti. Učenje i znanje upravo u proizvodnom preduzetništvu može biti najbolje prepoznato kao stvarni kapital koji se brzo i legalno oploduje.

U svemu tome preduzetništvo se javlja i kao važan razvojni resurs čija je glavna funkcija uvođenje svih mogućih inovacija (procesnih, proizvodnih, organizacionih, upravljačkih itd.), što znači da je i ono (preduzetništvo) samo predmet stalnog inoviranja.

Drugim rečima, funkcija preduzetništva objedinjuje sposobnosti: predviđanja (naročito tržišnih i tehnoloških promena), prihvatanja rizika investiranja (pretvaranje kapitala, sopstvenog ili tuđeg, u realne činioce proizvodnje) i inoviranja (čak i kada primenjene inovacije potiču od drugih lica: tzv. kreativna imitacija) i učenja radi prilagođavanja.

Ipak, treba reći da usko ekonomističko, utilitarno, pragmatično i funkcionalističko posmatranje preduzetništva nije dovoljno da bi se sagledala sva kompleksnosti ovog fenomena i razvojnog procesa. Zbog činjenice da se preduzetnički principi sve više primenjuju i u mnogim drugim, neekonomskim, sferama ljudske prakse, neophodno je da se preduzetništvo i kao pojava i kao proces sagledava u više analitičkih ravnih, a pre svega kao intelektualni, poslovni i moralni fenomen u kojem se reflektuje kako naša sposobnost da kreiramo nešto novo (proizvod, proces itd.), odnosno pokušaj ostvarenja nečeg drugačijeg i boljeg, tako i opravdana (legitimna) težnja da postanemo bogatiji u materijalnom pogledu.

Opšte je poznato da u savremenom poslovnom svetu nema pokretanja proizvodnje, ni bilo kakve druge poslovne aktivnosti, bez preduzetništva.³

Već je rečeno da je glavni cilj preduzetništva stvaranje nove vrednosti pokretanjem i razvojem novih preduzeća, ili drugih organizacionih formi poslovanja. Na taj način preduzetništvo otvara mogućnost zapošljavanja, oslobađa sposobnost otkrivanja poslovnih prilika i šansi, inovacije, ulaganja i širenja na nova tržišta, razvoja novih proizvoda i procesa itd. Preduzetništvo je naglašeno

3

M. Kolaković, *Poduzetništvo u ekonomiji znanja*, Sinergija, Zagreb, 2006, str. 1- 36

vezano za prelomna vremena, za uslove neizvesnosti, krize i promene u okruženju.⁴

U savremenom svetu, u kojem ideje pokreću ekonomije, inovacije i preduzetništvo najčešće predstavljaju nerazdvojnu celinu. Pri tome, savremeno preduzetništvo (bazirano na znanju, informacijama, ljudskom i društvenom kapitalu) se sve češće, uz radnu snagu, prirodne resurse i kapital, posmatra kao poseban - četvrti činilac proizvodnje. Jednostavna akumulacija činilaca proizvodnje, kako to posebno naglašava poznati teoretičar William Baumol, sama po sebi, bez obzira o kojem je činiocu reč (znanju, finansijskim resursima, materijalnim resursima, društvenom kapitalu, ljudskom kapitalu i sl.), ne može da doprinese ekonomskom razvoju. Sve navedeno je, razume se, neophodan preduslov ekonomskog rasta, ali ipak nije i dovoljan. Potrebno je "nešto" što će raspoložive resurse (potencijale) pokrenuti, Fizičari bi rekli: potrebno je od potencijalne energije stvoriti kinetičku energiju, dakle, kretanje, promene, rast i razvoj. Istorijsko iskustvo pokazuje da je najbolji "okidač" za pomenutu transformaciju resursa (potencijala) u nešto delatno (kinetičko) uvek bilo – preduzetništvo. To nikako ne znači da je preduzetništvo panacea (lek za sve bolesti), ali je svakako terapija koja ne može izostati. U tom uverenju i pišemo ovaj tekst kao svojevrsni panegirik i podsetnik da se moramo više osloniti na preduzetništvo kao prigušen i zanemaren faktor rasta.

Takođe, iskustvo pokazuje da na preduzetništvu bazirana ekonomija „vapi“ za razvijenom "preduzetnički prijateljskom klimom" - u kojoj preduzetnik deluje pod uticajem manjih rizika, preduzetničke aktivnosti bujaju, a privatne investicije rastu.⁵ Uz pozitivnu preduzetničku klimu, kao bitne odrednice preduzetničkih društava (entrepreneurial society), mogu se spomenuti još i: kulturno prihvatanje preduzetnika, umreženost preduzetničke infrastrukture, uspostavljanje finansijskih tržišta, povećana ulaganja u istraživanje i razvoj, zaštita intelektualnog vlasništva, privrženost edukaciji i obrazovanju, otvorenost društva za nove preduzetničke inicijative i slično. Ove odrednice imaju

4

U svojoj knjizi *Novac: odakle je došao, kuda je otišao*, J.K. Galbraith, poznati američki ekonomista kejnsijanske orientacije, podseća na tezu J. Schumpetera da je "...ekonomskom sistemu zapravo nužna depresija (kriza), jer mu omogućuje da izluči otrove koje sam stvara i koji ga izjedaju" (str. 231, izdanje, Globus, Zagreb, 1975.). Ostaje da se zapitamo koliko će otrova izlučiti sadašnja kriza i koliki stepen zatrovanosti može čovečanstvo da izdrži. Da li smo trajno osuđeni na trovanje?

5

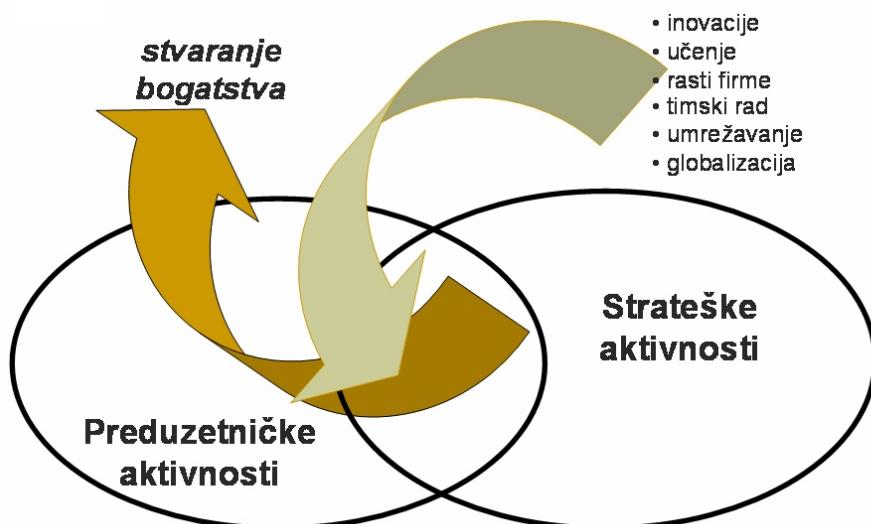
D. Kružić, *Preduzetništvo i ekonomski rast: reaktualiziranje uloge poduzetništva u globalnoj ekonomiji*, Ekomska misao i praksa, 2007, Br. 2. pp. 167-192

poseban ponder kada je reč o proizvodnom preduzetništvu, jer ovde konkuren-cija može biti najžešća zbog rastuće globalizacije trgovine.

Osmisljavanje i izgradnja dinamičnog koncepta nove preduzetničke ekonomije na bazi afirmacije i podsticanja preduzetnika (i onih koji će to tek postati) pre svega prepostavlja sledeće činioce⁶:

- čoveka kao stvaraoca, inovatora i generatora novih ideja,
- slobodu izražavanja kreativnih ljudskih potencijala u tržišnom okruženju,
- reorganizovanje društvenih institucija prema potrebama preduzetništva,
- stvaranje pozitivne preduzetničke klime,
- razvoj edukativnih programa namenjenih preduzetništvu,
- podsticanje preduzetničke inicijative na svim nivoima,
- izgradnju što bogatije preduzetničke infrastrukture,
- afirmaciju nauke i naučno-tehnoloških otkrića, koja imaju kontinuirano delovanje, kako na razvoj preduzetništva, ekonomski razvoj, tako i na kvalitet života svakoga pojedinca.

Zbog svega, nije neobično što ekomska teorija razvijenih zemalja ističe preduzetništvo kao kamen temeljac ekonomskog sistema i ekonomskog razvoja, kao i sticanja bogatstva (slika 1).

Slika 1: Preduzetništvo i kreiranje bogatstva

6

D. Kružić, Isto, str. 171

Nažalost, to kod nas još nije tako, zbog čega i ovim kraćim tekstom pokušavamo da damo doprinos širenju preduzetničke svesti kao mentalne prepostavke za širenje i jačanje preduzetničke prakse.

Fokusiranje proizvodnog preduzetništva uslovljeno je kako činjenicom da je ono kod nas nedovoljno razvijeno i neprivlačno, tako i činjenicom da u njemu nije prepoznat neograničen prostor za kreativno ispoljavanje svih ljudskih talenata. Osim toga, verujemo da aktuelna i teško saglediva nestabilnost finansijskog sektora može dodatno inspirisati potencijalne preduzetnike (individualne, grupne, javni sektor) da šansu za svoj poslovni uspeh potraže upravo u nekoj od proizvodnih delatnosti. I dalje⁷ mislimo da je za to industrija najbolja oblast. Specifičnost tehnološke prirode njenog rada, u kojoj dominiraju činioci znanja, može biti dodatni razlog da se postane uspešan i sa malo finansijskog kapitala (fenomeni Apple-a, Microsoft-a, Google-a, Facebook-a itd.).

Najzad, da li mi u Srbiji imamo uslove za takvu tranziciju ka svetu znanja i proizvodnje, koja nam toliko nedostaje i bez koje zapravo ne može biti stvarnog društvenog razvoja i napretka?

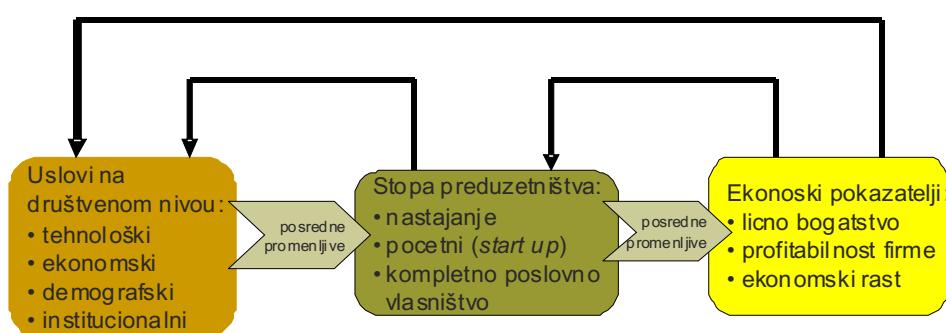
Da, delimično imamo, a ono što nedostaje može se relativno brzo obezbediti. Objektivan i realističan pristup evaluaciji raspoloživih uslova pokazao bi npr. da posedujemo zadovoljavajući obim i kvalitet startnih resursa. Tu pre svega mislimo na prirodne, ljudske, intelektualne i finansijske (domaća štednja) resurse. Zvuči možda paradoksalno da najslabije stojimo sa institucijama pravne države, dugim i skupim administrativnim procedurama prilikom otpočinjanja preduzetničkog poduhvata koje deluju obeshrabrujuće na potencijalne preduzetnike. Poseban problem je pravosuđe i nerazvijeni mehanizmi za suzbijanje i sankcionisanje korupcije i privrednog kriminala. Ipak, optimistički verujemo da se i ti nedostaci mogu ubrzano otkloniti. Iako sadašnji okviri i uslovi za puni razvoj preduzetničkog ponašanja u našoj zemlji nisu optimalni, oni se svakodnevno unapređuju i to nas ispunjava optimizmom da će i proizvodno preduzetništvo dobiti na zamahu. Ključni činilac treba tražiti u idejama i ljudima, i njihovoj motivaciji za rad, a ne samo u nedostatku kapitala. Uvek je lakše obezbediti kapital, ali ideja definitivno nema previše. Postoji realni strah da one zapravo i najviše nedostaju. Naravno, to tek treba ispitati i verifikovati i u zavisnosti od toga tražiti nove modele i okvire za podsticanje preduzetništva. Za

7

Više puta do sada smo u svojim radovima isticali značaj preduzetništva, posebno proizvodnog, i u tom uverenju postajemo sve snažniji. Zaista, još uvek ne vidimo šta bi moglo biti ekomska alternativa kreativnoj moći ljudskog rada opredmećenog u novim proizvodima koji obogaćuju, unapređuju i humanizuju živote svih ljudi na Planeti: i onih koji nemaju dovoljno i onih koji imaju, ali žele i drugačije. Potrebe i prvih i drugih su razumljive i opravdane i one će neprekidno generisati proizvodnju.

početak, neka svako sebi postavi pitanje: šta da radim sa milion evra (dolara). Zamislite da ih stvarno imate. A oni koji nemaju, neka svoju ideju udruže sa novcem ovih koji ga imaju. Lakonski, u ovakvom okviru, svako će imati ono što mu nedostaje. Ali, pravi problem nastaje kada shvatimo da nemamo ni ideje, ni novac.

Ilustraciju jednog od mogućih okvira preduzetničkog ponašanja prikazuje slika 2.

Slika 2: Okvir preduzetničkog ponašanja

U celini, tzv. preduzetnički ambijent još uvek nije dovoljno stimulativan, ali on se može i mora u hodu poboljšavati. Naš je vitalni interes da to stalno i uporno činimo jer ćemo tako ohrabriti mnoge da krenu putem preduzetničkog samodokazivanja u kojem će nastajati nova materijalna bogatstva, novi proizvodi, usluge i procesi, radna mesta, realni javni prihodi (porezi, carine, doprinosi, akcize itd.). Vremenom, takav ambijent postaće privlačan i za strane investitore.

Ove poslednje ne treba privlačiti silnim beneficijama kako se to sada često čini. Mislimo da je korisnije finansijski stimulisati domaće preduzetnike i sve zainteresovane za proizvodnju i razvoj domaćih proizvoda koji inače teško dolaze do početnog kapitala. Potrebno je otvoreno reći da su svi proizvodni preduzetnici favoriti ekonomске, razvojne i kreditne politike, koji će dobijati specijalnu državnu podršku u svakom vidu (finansijskom, kadrovskom, infrastrukturnom, logističkom itd.). Ne samo zbog toga što nikad do sada nismo pokušali da jasno i otvoreno favorizujemo proizvodne preduzetnike, već pre svega zbog toga što mislimo da upravo oni danas zaslužuju da prvi dobiju najveću moguću podršku, jer njihovi eventualni uspesi mogu privući inostrani proizvodni kapital, posebno tehnologiju, ili ih trajno vezati za strane partnerne i

njihova tržišta. Znači, prvi korak moramo učiniti mi i to ne treba skrivati. Na protiv, treba javno pozvati svakog ko ima dobru poslovnu ideju da se javi na stalno otvoren konkurs za dobijanje inicijalnog kapitala za realizaciju svog poslovnog poduhvata. Iz velikog broja takvih ideja i poduhvata, velika je verovatnoća da će se pojaviti i neki koji imaju potencijal da privuku i značajne svetske investitore. Dakle, bitno je da se radi i preduzetnički razmišlja, a to je velika promena u odnosu na sadašnje stanje letargije, bezidejnosti, nemotivisanosti i katastrofičnog razmišljanja najvećeg broja građana naše zemlje. Mladi potencijalni preduzetnici pri tome zaslužuju posebnu pažnju.

Uvereni smo da je ekonomski oporavak naše zemlje moguć samo putem obnove proizvodnje pogotovo što ona, pored ekonomskih efekata, donosi i mnoge druge korisne posledice. Baveći se materijalnom proizvodnjom ljudi, više nego u bilo kojoj drugoj ekonomskoj delatnosti, imaju priliku da razvijaju i primenjuju svoje stvaralačke potencijale na opštu korist (trgovac, ugostitelj, bankar itd. to uglavnom čini za svoje lične ciljeve), jer će proizvesti dobro koje služi svima. Baveći se materijalnom proizvodnjom ljudi izgrađuju i novi mentalitet odgovornosti (poštovanje raznih propisanih standarda), poštovanja sebe i svojih saradnika, potrebu za stalnim učenjem (praćenje struke, inovacija znanja), efikasnim korišćenjem vremena, energije i svih resursa, kao i čitav niz drugih korisnih promena koje nameće konkurentno okruženje. Bavljenje proizvodnjom je najbolji put integracije ne samo u lokalnu, već i u globalnu zajednicu s kojom učesnici proizvodnje komuniciraju posredstvom svojih proizvoda koje stvaraju i izvoze širom sveta. Kvalitet proizvoda jeste izazov, obaveza i inspiracija za nova kreativna dostignuća, ali i izraz poštovanja prema svojim kupcima. Na taj način stiče se ime, "brend", reputacija, široka prepozнатливост, uvažavanje i najbolja identifikacija u svetskim razmerama.⁸ U suprotnom, imaćemo nezaposlenost, siromaštvo, odliv mozgova, izolaciju, samoprezir, frustracije, agresiju, sivu ekonomiju, kriminalizaciju društva i mnoge druge socijalne patologije koje se dugo i skupo leče.

4. Proizvodno preduzetništvo i konkurentnost

Stalno povećavanje konkurentnosti nesporno spada u red najvažnijih, ali i zaista najtežih zadataka svakog preduzetnika. To je sasvim razumljivo imajući

⁸

Žalosna je činjenica da danas nemamo skoro niti jedan proizvod koji je svetski prepozнатлив. Pogotovo kada je reč o proizvodima viših faza prerade, jer u strukturi našeg robnog izvoza preovlađuju sirovine i poluproizvodi.

u vidu da se kvalitet i uspeh svakog preduzetništva treba da meri u odnosu na sadašnje i buduće konkurente, a ne samo prema sebi.

Međunarodni institut za razvoj menadžmenta (IIMD)⁹ navodi deset "zlatnih pravila konkurentnosti", i to:

- stvoriti stabilno i predvidljivo pravno okruženje
- raditi na fleksibilnoj i elastičnoj ekonomskoj strukturi
- investirati u tradicionalnu i tehnološku infrastrukturu
- podsticati privatnu štednju i domaće investicije
- razvijati agresivnost na svetskom tržištu, kao i atraktivnost za direktne inostrane investicije
- osigurati kvalitet, brzinu i transparentnost vlade i administracije
- održavati ravnotežu između nivoa plata, produktivnosti i poreza
- sačuvati društvenu strukturu tako da se smanje razlike u platama i ojača "srednji sloj" društva
- značajno investirati u obrazovanje, posebno na nivou srednjih škola, i u doživotno obrazovanje radne snage
- uspostaviti ravnotežu nacionalne i globalne ekonomije kako bi se osiguralo održivo stvaranje bogatstva, uz održavanje vrednosnog sistema po meri građana.

Iz ovog jasno proizlazi da se poslovni život mora sagledavati kao globalni proces koji je determinisan sa najmanje četiri ključne varijable: tehnologijom, individualnim razvojem, znanjem (obrazovanjem) i globalizacijom.

U tom smislu, konkurenčku okolinu ne čini samo splet već postojećih konkurenata, nego i druge okolnosti kao što su navike, želje, prohtevi, motivacije i rastuće potrebe kupaca, tako da je izvesno da će se brzo pojaviti novi konkurenți uvek kada se na tržištu pojavi neki uspešan biznis. Znači, ukoliko nam posao ide dobro, biće to signal drugima (konkurențima) da pokušaju da urade slično, zapravo još i bolje.¹⁰ Brzina odziva novih konkurenata, koji dolaze sa svih strana, dramatično se uvećava zahvaljujući narasloj sposobnosti mnogih da brzo imitiraju, ako već ne mogu da otkrivaju (invencije) i inoviraju. Ovaj fe-

9

International Institute for Management Development: *World Competitiveness Yearbook 2003*, IMD, 2003, <http://www01.imd.ch/wcy/fundamentals/> (05.09.2004.), str. 1

10

Ovaj opšti *algoritam konkurenčnosti* je verovatno ono najbolje što model tržišnog privređivanja uopšte može da ponudi. Faktički, prema ovom modelu, niko ne sme da miruje i zanemari rad na svom proizvodu koji uvek može biti bolji, jeftiniji, lepsi, dakle konkurenčniji. Znači, inovativnost je ugrađena (in built) sistemska varijabla tržišne konkurenčije i preduzetničkog ponašanja. Nažalost, ova svojevrsna histerija traganja za drugačijim i konkurenčnjim ponekad može da poprimi i krajnje neracionalne dimenzije.

nomen u literaturi je uočen odavno (T. Levitt govori o tzv. kreativnoj imitaciji), ali u protekle tri-četiri decenije on je naprsto eksplodirao, zahvaljujući pre svega hiperagilnim azijskim preduzetnicima.

Ono što moramo uočiti jeste činjenica da oni to čine pre svega u oblasti proizvodnje, počev od proizvodnje raznih manjevrednih gadžeta ("drangulija") sve do visokosofisticiranih proizvoda. Mnogi od njih dostigli su već zavidan nivo kvaliteta što im uz jeftin rad i malu profitnu maržu obezbeđuje visok nivo konkurentnosti i akumulativnosti. Oni relativno brzo dolaze do potrebne kritične mase investicija za značajnije projekte. Budući da najčešće imaju organizovanu podršku svoje države oni postaju sve važniji zamajac ukupne privredne dinamike svojih zemalja. U svakom slučaju, oni čine važnu kariku u lancu stvaranja nove vrednosti i naročito nove zaposlenosti, a uz relativno male finansijske napore društva. Velike investicije za velike projekte su namenjeni drugim akterima, čime se zgušnjava mreža privrednog krvotoka u kojem i ove "kapilarne" imaju veoma važnu funkciju. Stoga mislimo da primer azijskih zemalja koje praktikuju veoma kreativnu "koreografiju" ekonomskog razvoja zasnovanog na igri sa kombinacijom puno malih i sitnih koraka sa dugim i velikim koracima, može biti veoma poučan. Naravno, svesni smo da nikakva direktna preslikavanja nisu izvodljiva, posebno zbog razlika u kulturama, tradiciji, mentalitetu, strukturi "mape uma" (budistička i taoistička smernost, skromnost i strpljenje) i dr. Ali, zar se isto tako ne razlikujemo i od tzv. zapadnog sveta (protestantska radoholičnost i štedljivost), a toliko ga želimo preslikati, mada ne baš u pomenutom "protestantizmu". Čini se, ipak, da nam sledi neki "treći put", verovatno neka "kreativna eklektika" Istoka i Zapada. Nesumnjivo da će i ekonomisti morati u sve većoj meri uvažavati saznanja kulturne antropologije. Globalizacija, srećom, još nije postala dovoljno užaren melting pot i kulturne razlike su još dobro očuvane.

U savremenoj literaturi se s razlogom posebna pažnja usmerava na pojavu tzv. ekstremne konkurenčije (extreme competition) kao najnovijeg obeležja savremenog međunarodnog poslovnog okruženja. To je pre svega posledica umrežavanja nove armije od oko tri milijarde novih preduzetnika iz Kine, Indije, bivšeg Sovjetskog Saveza (posebno Rusije) i tranzicijskih zemalja Istočne Evrope. Mnogi od njih imaju originalne i jasne ideje, značajan kapital, ali i visoku motivaciju da se dokažu u nekom svom kreativnom i poslovno izazovnom angažmanu. Neki od njih su, istovremeno, veoma mobilni i spremni da rade sa malom marginom zarade, zbog čega su cenovno veoma konkurentni. Mada još uvek proizvode pomoću relativno skromne tehnologije, zbog čega im kvalitet još uvek nije jača strana, ne treba sumnjati da će, vremenom, i to podići na daleko viši nivo. Setimo se, uostalom, da su i mnogi japanski proizvodi pre samo

pola veka bili veoma niskog kvaliteta, da bi danas predstavljali meru kvaliteta (npr. automobili, optički i elektronski proizvodi itd.). Zato ne treba sumnjati u buduću snagu ovog azijskog konkurentskog "cunamija" kada će do punog izražaja doći ono njihovo najjače oružje: predanost poslu, kreativnost/imitativnost, strpljenje i umerenost ciljeva (npr. profita). Ovo poslednje smatramo veoma važnim atributim tzv. istočnačkog preduzetništa, koje se za razliku od zapadnjačkog, zadovoljava nižim stopama profitabilnosti i jednostavno je lišeno opsesije bogaćenja preko noći sa svim pratećim iskušenjima da se ode u kriminal, neetičnost, špekulacije, socijalnu neosetljivost itd.

5. Zaključak

Polazeći od toga da je preduzetništvo na prvom i osnovnom mestu način razmišljanja, a onda i delovanja, što se posebno odnosi na proizvodno preduzetništvo, možemo zaključiti da ono može biti suštinski činilac ekonomске i šire društvene transformacije (tranzicije) našeg društva. I to na način koji možemo relativno autonomno sprovoditi, a ne pod rigidnim monitoringom spoljašnjih dizajnera reformi kako se to sada uglavnom dešava. Oslobođena preduzetnička energija velikog broja naših građana, oslonjena na njihov inovativni i inovativni potencijal, kvalitetan obrazovni sistem i usađenu potrebu za samodokazivanjem, mogu postati snažni agensi dubokih preobražaja celine našeg društva u smeru njegove racionalizacije, ne samo u ekonomskoj sferi, nego i u društvenoj superstrukturi.

Mada, principijelno, u slobodnom društvu svako može da bude preduzetnik, više ili manje uspešan, to ipak ne znači da svako želi i treba da postane preduzetnik. Preduzetništvo je, u krajnjem, stvar ličnog izbora, pitanje unutrašnjeg nemira, mašte, intuicije, talenta, hrabrosti, upornosti, borbenosti, a to, mora se priznati, nije prisutno baš kod svih ljudi, a možda čak niti kod većine. Takođe, u svakom društvenom i kulturnom prostoru još uvek postoje ljudi koji ne pokazuju dovoljan interes da probude svoj talent za preduzetništvo, kao što postoje i oni ljudi koji se bave preduzetništvom, a da za to nemaju dovoljne pa čak minimalne prepostavke. Oni nemaju niti ideju, niti kapital, niti potrebnu motivaciju i upornost, već možda jedino i samo – sklonost ka riziku, zapravo hazardersku potrebu da nešto pokušaju da urade. Takvim kvazi preduzetnicima, treba smanjivati prostor za svoje nekorisno delovanje i vremenom ih potisnuti sa tržišne scene na kojoj treba da ostanu samo oni preduzetnici koji stvaraju istinske vrednosti i pozitivne efekte kako za sebe, tako i za čitavo društvo. Mi mislimo da proizvodnja za to pruža najbolje mogućnosti; kako za početnike (start-up), tako

i za korporativne spill-over preduzetnike, porodične, žene, omladince – sve koji maju dobru ideju, visoku motivaciju, hrabrost da rizikuju, a za novac (kapital), ako ga nemaju, ne bi trebali da brinu. U preduzetništvo nikako ne treba ulaziti obrnutim smerom, jer postoje i lepsi načini da se potroši novac.

Literatura

- Bygrave, W., Zacharakis, A., Entrepreneurship, John Wiley & Sons, Inc., 2008
Fagerberg, J., Srholec, M., Verspagen, B., Innovation and Economic Development, UNU-MERIT, 2009
Kolaković, M., Poduzetništvo u ekonomiji znanja, Sinergija, Zagreb, 2006,
Kovač, O. (red.), Svetska finansijska kriza: izazovi i strategija, Naučno društvo Srbije, Beograd, 2011.
Kružić, D., "Poduzetništvo i ekonomski rast: reaktualiziranje uloge poduzetništva u globalnoj ekonomiji", Ekomska misao i praksa, Br. 2, 2007.
Pokrajac, S., "Innovation & Entrepreneurship As a Possible Way-Out From Global Economic Crisis", Scientific Review, Number 38, 2009
Pokrajac, S., Preduzetništvo: izazovi i putevi "kreativne destrukcije" privrede Srbije, monografija, Mašinski fakultet, Beograd, 2010.
Rejnert, E., Spontani haos: ekonomija u doba vukova, Čigoja štampa, Beograd, 2010.

PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP AS POSSIBLE WAY-OUT FROM ECONOMIC CRISIS

Abstract

In this paper the importance of development of production sector as a way-out from actual economic crisis is pointed. Entrepreneurship in the field of production can help not only to financial stabilization, than also to contribute social, as well as political one, because it opens new working places, it free creative energy of innovators and it returns hope in own possibilites and stops brain-drain.

Key words: entrepreneurship, production, economic crisis, innovation, competitiveness.

*Vladimir Zakić**
*Zorica Vasiljević***
*Vlade Zarić****

TRŽIŠTE HARTIJA OD VREDNOSTI KAO FAKTOR RAZVOJA KORPORATIVNIH PREDUZEĆA U SRBIJI

Rezime

Pored priliva stranih investicija, dugoročni privredni razvoj svih zemalja u tranziciji je u značajnoj meri determinisan i razvojem tržišta hartija od vrednosti, a naročito tržišta akcija. Polazeći od prednosti korporativnih preduzeća u vezi sa mogućnostima prikupljanja sopstvenog kapitala, može se zaključiti da je njihov rast i razvoj izraženo povezan sa razvojem primarnog tržišta akcija. Pored tržišta akcija, u radu će biti razmatran i razvoj tržišta obveznica u Srbiji, kao izuzetno značajne forme zaduživanja koja ima brojne prednosti u odnosu na zaduživanje kod komercijalnih banaka i drugih finansijskih institucija.

Ključne reči: Beogradska berza, korporativna preduzeća, akcije, obveznice.

1. Uvod

Na osnovu iskustava najuspešnijih zemalja u procesu tranzicije, dolazi se do zaključka da ključni faktor uspeha u ovom procesu predstavlja prлив stranih investicija. Privlačenje stranih investitora zahteva sigurne uslove poslovanja, što u ekonomskom smislu podrazumeva pre svega adekvatnu fiskalnu politiku i održavanje relativno niske stope inflacije. Još važnije pitanje (to se posebno

*

Dr Vladimir Zakić, docent Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: zakicv@ikomline.net

**

Prof. dr Zorica Vasiljević, redovni profesor Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: vazor@agrif.bg.ac.rs

Prof. dr Vlade Zarić, vanredni profesor Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: vzaric@agrif.bg.ac.rs

odnosi na Srbiju), predstavlja politička i institucionalna sigurnost, što podrazumeva donošenje i doslednu primenu odgovarajućih zakona i propisa, koji se neće menjati sa promenama Vlade.

Pored priliva stranih investicija, privredni razvoj svih zemalja u tranziciji je u velikoj meri determinisan i razvojem finansijskih tržišta, a naročito tržišta akcija. U početnim fazama tranzicije, uobičajeno se primenjivao model promene pravne forme nekadašnjih državnih preduzeća u akcionarska preduzeća. Forma otvorenog akcionarskog preduzeća je najpovoljnija za distribuciju državne imovine širokim slojevima stanovništva. Posledično, došlo je do započinjanja berzanskog poslovanja. Nakon početnog rasta trgovine na berzama, koji je nastao kao posledica privatizacije, u gotovo svim državama u tranziciji došlo je do stagnacije početkom 21. veka. Ključni uticaj su imali okončanje privatizacije velikih preduzeća i skidanja sa listinga berzi preduzeća koja nisu ispunjavala sve strožije uslove, kao što su transparentnost u poslovanju, kontinuirana trgovina njihovim akcijama itd. Pored toga, bila je prisutna i praksa pojedinih stranih investitora da kupe celokupan paket akcija preduzeća i da ga skidnu sa listinga berze, što se može objasniti sledećim razlozima: nastojanje novih investitora da izbegnu nepovoljne tržišne performanse, usled malog obima trgovanja na nedovoljno razvijenim berzama; nerazvijenost primarnog tržišta akcija, usled čega se ne može iskoristi ključna prednost akcionarskih preduzeća – privlačenje velikog broja sitnih investitora; obaveza transparentnosti poslovanja i troškovi listinga.

Mali akcionari su često imali loša iskustva trgovine akcijama koje su dobili ili kupili u procesu privatizacije. Takvi primeri su bili prisutni čak i u pojedinim zemljama koje se svrstavaju u lidere u tranziciji. Neuspех Praške berze i razvoja akcionarstva u Češkoj u početnim fazama tranzicije u velikoj meri je upravo posledica nedovoljne zaštite i zloupotreba na račun malih akcionara. Sa druge strane, Mađarska i Slovenija, a posebno Poljska, imale su znatno veći stepen transparentnosti i zaštite malih akcionara. Nakon perioda stagnacije berzanskog poslovanja u ovim državama tokom prvih godina 21. veka, došlo je do napretka berzanskog poslovanja. To se u velikoj meri objašnjava povećanim ulaganjima stranih i domaćih institucionalnih investitora, kao i povećanim interesovanjem malih akcionara. Potreba privlačenja novih manjinskih akcionara nametnula je prihvatanje kulture generisanja vrednosti za akcionare.

Vraćanjem poverenja malih akcionara, uz dodatno privlačenje institucionalnih investitora, uspešna preduzeća u zemljama u tranziciji mogu stvoriti odgovarajuću tražnju za svojim akcijama, koja će im omogućiti uspešnu inicijalnu ponudu akcija. Prikupljanjem kapitala od širokog kruga malih investitora koji su prvenstveno zainteresovani za ostvarenje zarade preko kapitalne dobiti

i/ili isplata dividendi, preduzeća mogu prikupiti kapital pod znatno povoljnijim uslovima u odnosu na bankarske kredite.

2. Razvoj Beogradske berze i akcionarstva u Srbiji

Proces tranzicije u Srbiji tokom 1990-tih u velikoj meri se razlikovao od iskustava zemalja koje se mogu označiti kao lideri u tranziciji - Slovenije, Češke, Poljske i Mađarske. Usled raspada SFRJ, ratova i višegodišnjih sankcija tranzicija je bila potisnuta u drugi plan. Model privatizacije iz 1997. godine se oslanjao prvenstveno na besplatnu podelu akcija građanima, ali usled odsustva značajnijih ulaganja domaćih i stranih investitora takva privatizacija nije imala suštinski značaj.

Početkom 21. veka, nakon političkih promena, u Srbiji je došlo do početka stvarne tranzicije, ali su rezultati bili znatno slabiji od očekivanih. Tokom 2001. godine doneti su potrebni zakoni i uredbe kojima se reguliše privatizacija i formirana je Agencija za privatizaciju. Beogradska berza, u tehničkom smislu, dobila je direktnu ulogu u privatizaciji najvećeg broja preduzeća.

Suštinska razlika novog koncepta privatizacije jeste u tome da je favorizovao prodaju većinskog paketa novom vlasniku, dok se koncept iz 1990-tih zasnivao na značajnom favorizovanju zaposlenih. Novi koncept privatizacije je uključivao odredbe koje treba da spreče ili otežaju mogućnosti korupcije: kriterijumi za kupovinu kapitala su bili unapred poznati, procedura je bila javna i nisu bili dozvoljeni direktni pregovori sa kupcima. Kao dve osnovne metode privatizacije, bilo je predviđeno da se koriste isključivo aukcije (za manja i srednja preduzeća) i tenderi (za velika preduzeća). Takođe, bila je predviđena mogućnost restrukturiranja preduzeća, koja bi se nakon toga privatizovala putem neka od dva navedena metoda.

Konačni rezultati privatizacije u Srbiji tokom prve decenije 21. veka su znatno slabiji od očekivanih. U pojedinim slučajevima, država je odustala od ustanovljenog pravila privatizacije „aukcija ili tender“, odlučujući se za direktnu pogodbu sa kupcem. Izbegavano je „politički osetljivo“ pitanje rešavanja problema velikog broja preduzeća koja nisu privatizovana, iz razloga jer bi značajan deo morao biti zatvoren. Tek krajem 2007. godine donete su izmene Zakona o privatizaciji, prema kojima je kao rok za okončanje privatizacije društvenih preduzeća utvrđen 31. decembar 2008. godine, do kada mora da se objavi poziv za tendersku ili aukcijsku prodaju. Početkom 2008. godine stupio je na snagu Zakon o besplatnoj podeli akcija građanima nekoliko javnih preduzeća („Jat Ervezja“, „Telekoma“, „Galenike“, „Naftne industrije Srbije“,

„Elektroprivrede Srbije“ i aerodroma „Nikola Tesla“), koji to pravo nisu iskoristili u prethodnom periodu. Već tokom 2008. godine, međutim, pojedina preduzeća su delimično ili u potpunosti izuzeta iz buduće podele akcija.

Pored određenih pozitivnih rezultata tranzicije srpskog društva tokom prve decenije 21. veka, očekivani napredak nije ostvaren usled faktora koji su bili prisutni u manjoj ili većoj meri i u drugim zemljama u tranziciji, kao što su: korupcija, nedovoljna efikasnost zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, nespremnost za „politički osetljive“ reforme itd. Pored toga, Srbija je bila izložena kriznim političkim i regionalnim situacijama, što je u izuzetno velikoj meri uticalo na procese tranzicije.

Trgovina akcija u Srbiji se obavlja preko Beogradske berze, koja je osnovana još krajem 19. veka. Nakon drugog svetskog rata i promene političkog sistema, berza nije radila skoro pet decenija. Usvajanjem Zakona o tržištu novca i tržištu kapitala, 1989. godine osniva se Jugoslovensko tržište kapitala, koje 1992. godine menja ime i postaje Beogradska berza. Godišnji promet na Beogradskoj berzi tokom 1990-tih bio je skroman, a tek početkom 21. veka je došlo do značajnog povećanja trgovine, kao posledica prodaje akcija privatizovanih preduzeća.¹ U prvim godinama razvoja Berze smatralo se da postoji opasnost značajnog pada trgovine akcijama nakon privatizacije najuspešnijih preduzeća. Ipak, obim trgovine akcijama je pokazao iznenađujuće pozitivne tendencije, sve do političkih nestabilnosti u vezi sa izborima u Srbiji i početka svetske ekonomske krize (tokom 2008. godine). U periodu od 2004. do kraja 2007. godine ostvaren je značajan rast prometa i tržišne kapitalizacije preduzeća, što je prikazano na Grafikonima 1 i 2.

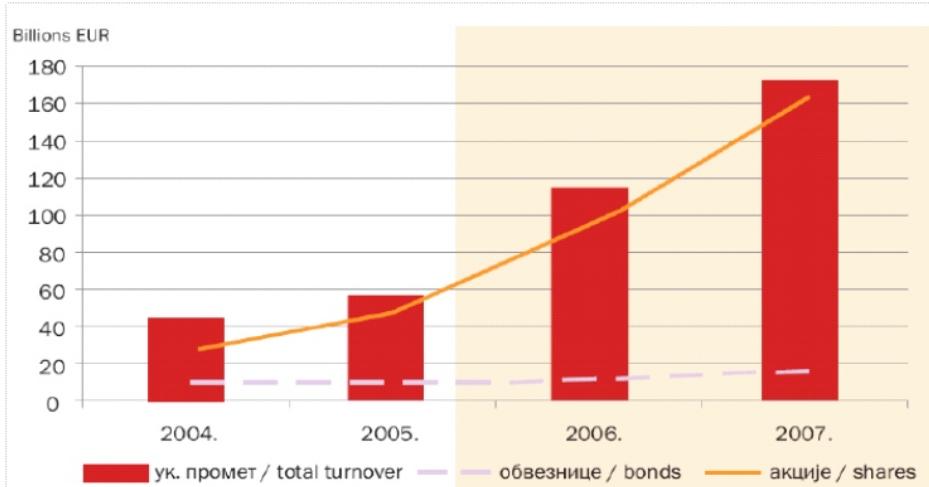
Na Beogradskoj berzi je u 2007. godini ostvaren promet u vrednosti od 165 milijardi dinara, odnosno nešto više od 2 milijarde evra, što je povećanje od 64% u odnosu na prethodnu godinu.² U 2007. godini akcije su, kao i prethodnih godina, imale dominantan udeo u ukupnom prometu na Beogradskoj berzi. Tržište obveznica nije bilo razvijeno i odnosilo se prvenstveno na državne obveznice Republike Srbije. Učešće prometa akcijama je iznosilo 90%, što je za tri procentna poena više u odnosu na prethodnu godinu.

1

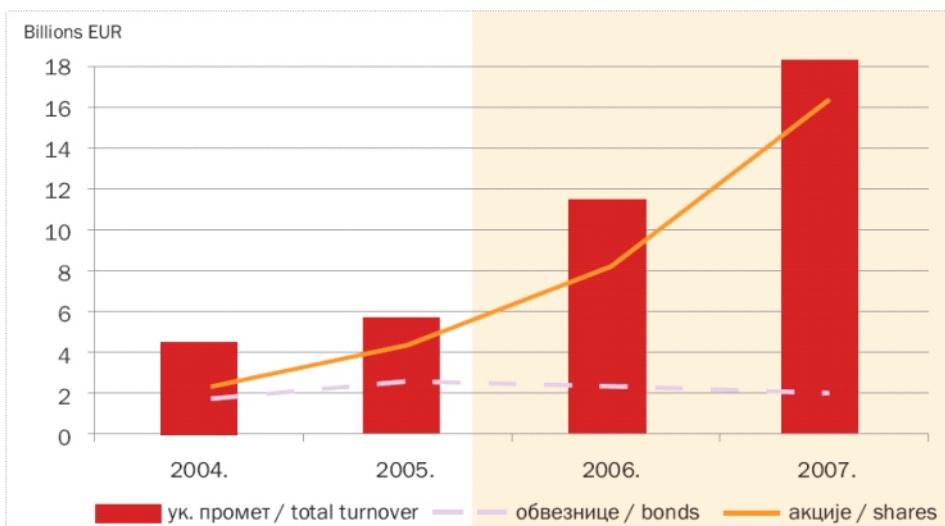
Videti više o istorijatu razvoja Beogradske berze na njenom zvaničnom internet sajtu:
http://www.belex.rs/srp/oberzi/istorijat/tekstualni_prikaz.php

2

Svi statistički podaci o trgovovanju na finansijskom tržištu preuzeti su iz godišnjeg izveštaja Beogradske berze za 2007. godinu (belex.rs).

Grafikon 1. Ukupan promet na Beogradskoj berzi u periodu 2004-2007 (u mlrd. din.)
Izvor: Godišnji izveštaj Beogradske berze za 2007. godinu, str. 5.

Grafikon 2. Tržišna kapitalizacija akcija i vrednost obveznica na Beogradskoj berzi u periodu 2004-2007 (u milijardama evra)
Izvor: Godišnji izveštaj Beogradske berze za 2007. godinu, str. 5.

Vrednost prometa akcijama je u odnosu na 2006. godinu povećana za 70%, na nivo od 148 milijardi dinara, odnosno više od 1,85 milijardi evra. Broj transakcija u trgovaju akcijama je iznosio 285.566, što je za oko 170.000, odnosno 146% više u odnosu na 2006. godinu. Ako se uporedi odnos transakcija u

trgovaju akcijama i obveznicama, učešće akcija je dominantnije nego u ukupnom prometu i iznosi čak 95%.

Ukoliko se analizira ukupan promet na Beogradskoj berzi u 2007. godini sa aspekta izdavalaca, uočljiva je značajna promena u učešću izdavalaca. Dok je 2006. godinu obeležilo dominantno trgovanje akcijama iz bankarskog sektora, sa čak 54% ukupnog prometa, u 2007. godini su sa gotovo istim procentom (53%) ukupnom prometu doprinele akcije preduzeća. Banke su smanjile učešće za 17 procenatnih poena na nivo od 37% učešća u ukupnom prometu. Obveznice Republike Srbije su svoju participaciju u prometu smanjile sa 13% u 2006. na 10% u 2007. godini.

Ukupan promet ostvaren u trgovaju u 2007. godini je za 10,8% nadmašio obim prometa ostvarenog u 2006. i 2005. godini zajedno. Sličan odnos pokazao je i promet u 2006. godini u poređenju sa godinama koje su prethodile, što dodatno ilustruje nastavak progresivnog rasta prometa na Beogradskoj berzi.

Najveći doprinos rastu prometa i broja transakcija u 2007. godini imali su mali investitori, koji su se prvi put u većoj meri uključili u trgovanje na domaćem tržištu kapitala, kao i novi investicioni i penzijski fondovi koji su u tom periodu počeli sa radom.

Učešće stranih investitora u trgovaju akcijama na godišnjem nivou je na prosečnom dnevnom nivou iznosilo 42%. Posmatrano u apsolutnim vrednostima, došlo je do povećanja trgovanja stranaca u odnosu na 2006. godinu za 89%. Neto priliv stranih investicija (ukupne kupovine umanjene za ukupne prodaje) na Beogradskoj berzi u 2007. godini iznosio je oko 37 milijardi dinara ili oko 500 miliona evra.

Značaj fizičkih lica na tržištima kapitala ogleda se u velikom broju sitnih transakcija, koje doprinose poboljšanju likvidnosti pojedinačnih hartija od vrednosti, a posledično i likvidnosti tržišta. Tokom 2007. godine fizička lica su se u velikoj meri uključila u trgovanje na Berzi. Trend sa kraja 2006. godine dobio je pun zamah u prvim mesecima 2007. godine, kada dolazi do velikog interesovanja za trgovanje na Berzi.

Osim novih investitora, izuzetno visoke stope rasta u periodu između 2006. i 2007. godine privukle su i pažnju medija koji su široj javnosti, kao alternativnu formu ulaganja, predstavili i tržište kapitala. Početak rada investicionih i penzijskih fondova posebno je uvećao trgovanje, što je dodatno privuklo veći broj novih učesnika, naročito domaćih profesionalnih i malih investitora. U periodu kada je berzansko tržište doživelo svoj najveći rast, mali domaći investitori su povećali svoje učešće u prometu čak 10 puta u odnosu na isti period prethodne godine (2006), a u kupovini akcija su učestvovali na nivou od 25% od ukupnih transakcija.

Krajem 2007. godine i posebno početkom 2008. godine došlo je do značajnog pada prometa i tržišne kapitalizacije na Beogradskoj berzi, delimično kao posledica širenja krize na gotovo svim berzama u svetu. U Srbiji je taj uticaj bio multipliciran političkom nestabilnošću. Sredinom 2008. godine došlo je do kratkoročnog oporavka Beogradske berze, ali je već na jesen pod uticajem globalne recesije došlo do velikog pada u obimu trgovanja i ceni akcija. Čak su se i akcije većine najuspešnijih srpskih preduzeća tokom 2009. godine prodavale po ceni koja je približna ili ispod knjigovodstvene vrednosti, a slične tendencije su nastavljene i tokom 2010. godine.

Najznačajniji ekonomsko-politički događaji domaće i svetske scene, koji su činili poslovno okruženje u 2010. godini bili su:³

- Nastavak krize svetskog finansijskog sistema i ekonomske recesije koji je doveo do povećanja budžetskog deficit-a i zaduženosti zemlje pod ne-povoljnim uslovima, porasta nezaposlenosti, pad investicionih aktivnosti, porast inflacije, ali i procena da će kriza i njene posledice potresati srpsku ekonomiju i u 2011. godini;
- Nastavak pada privredne aktivnosti u mnogim privrednim sektorima, izazvana opštim padom potrošnje;
- Odlaganje privatizacije javnih preduzeća inicijalnom javnom ponudom;
- Besplatna podela 15% akcija NIS-a građanima Srbije i uključenje ove kompanije na Prime market Beogradske berze;
- Značajne promene kursa domaće valute tokom 2010. godine.

Efekti delimičnog oporavka tržišta kapitala u razvijenim državama tokom 2009. godine nisu imali odgovarajući efekat u Srbiji, ali ni u zemljama u okruženju. U praksi je evidentno da veliki inostrani investitori oklevaju sa ulaskom na manja i granična tržišta kapitala, ali se ubrzano povlače sa ovih tržišta u slučaju krize. U tom smislu, kriza u Grčkoj je posebno uticala na opredeljenje investitora da izbegavaju region Jugoistočne Evrope.

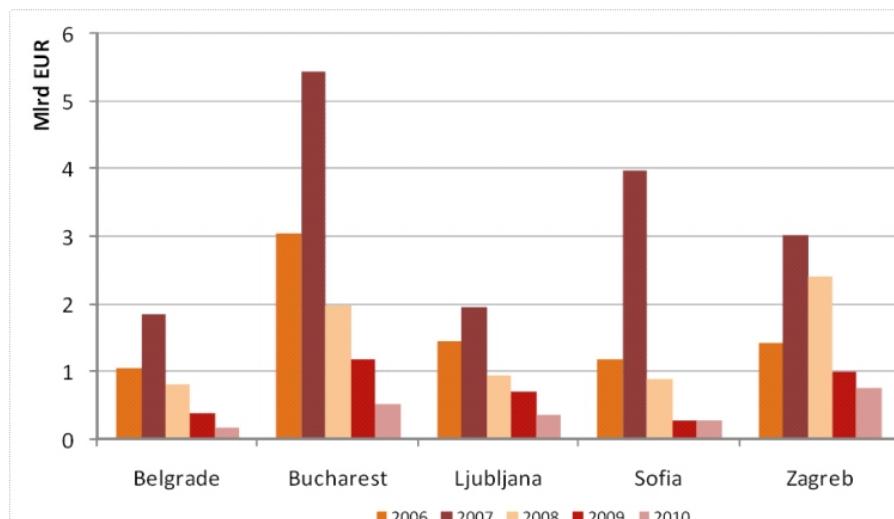
U takvom okruženju, indeksi Beogradske berze ipak su uspeli da zabeleže jedan od manjih procentualnih padova u poređenju sa indeksima pojedinih drugih berzi u regionu (Grafikon 3). Na Beogradskoj berzi je u 2010. godini ostvaren ukupan promet u vrednosti od 23 milijarde dinara, odnosno nešto više od 222 miliona evra, što predstavlja smanjenje od 44,9% u odnosu na prethodnu godinu. Trgovanje akcijama na Beogradskoj berzi je zadržalo dominantno učešće i u 2010. godini, ali je smanjeno sa 87,8% u prethodnoj godini na 79,5% ukupnog prometa u 2010. godini. Vrednost prometa akcijama iznosila je 18,3

3

Godišnji izveštaj Beogradske berze za 2010. godinu, belex.rs, str. 1.

miliarde dinara, odnosno 177 miliona evra, što predstavlja smanjenje od 50,1% u odnosu na prethodnu godinu.⁴

Učešće stranih investitora u trgovanju akcijama prosečno je iznosiло 38,2% u 2010. g., što je za 18,5% manja vrednost od vrednosti u prethodnoj godini. Učešće stranaca na kupovnoj strani akcija na kraju godine iznosiло je 48,7% što je za 93,2% veća vrednost u odnosu na prethodnu godinu, dok je učešće na prodajnoj strani zabeležilo pad na godišnjem nivou od 59,5% i na kraju godine iznosiло 27,8%. Posmatrajući učešće stranaca u trgovanju može se primetiti značajan pomak u odnosu na prethodnu godinu kada su stranci više prodavali nego što su kupovali akcije. Veliki disparitet između ova dva pokazatelja u korist kupovne strane, poslednji put je zabeležen 2007. godine i može predstavljati značajan pokazatelj povećanog interesovanja stranih investitora za dešavanja na srpskom tržištu kapitala i njihovog postepenog povratka na pozicije koje su ranije zauzimali. I pored ovih umereno optimističkih signala, značajniji oporavak Beogradske berze može se očekivati tek nakon okončanja globalne ekonomske krize.

Grafikon 3. Promet akcija po godinama (2006-2010) – berze u regionu JIE⁷

⁴

Svi statistički podaci o trgovanju na finansijskom tržištu preuzeti su iz godišnjeg izveštaja Beogradske berze za 2010. godinu.

⁵

Op. cit, str. 2.

3. Značaj obveznica kao izvora finansiranja korporativnih preduzeća

U dosadašnjim razmatranjima je prvenstveno analiziran značaj tržišta akcija kao faktora razvoja korporativnih preduzeća u Srbiji. Neophodno je, međutim, ukazati na izuzetan potencijal emitovanja obveznica, kao forme dugoročnog zaduživanja. Prodajom obveznica korporativno preduzeće može da skupi mnogo veće iznose novca (od velikog broja kreditora) nego samo iz jednog kredita, što obveznice čini veoma značajnim oblikom dugoročnog duga.

U dosadašnjoj praksi Beogradske berze, trgovina obveznicama se prvenstveno odnosila na hartije od vrednosti koje je emitovala država po osnovu duga za staru deviznu štednju. Tokom 2011. godine država je prikupila značajna novčana sredstva emisijom obveznica, što se donekle može tumačiti potrebom pokrivanja budžetskog deficit-a.⁶ Takođe, pojedine lokalne samouprave u Srbiji su najavile emitovanje obveznica u cilju finansiranja značajnih infrastrukturnih projekata.

Za razliku od države i organa lokalne samouprave, koji preuzimaju aktivnosti u cilju emitovanja i prodaje obveznica, u praksi korporativnih preduzeća još uvek ne postoji značajno interesovanje za ovaj vid finansiranja. Kao retki izuzeci, mogu se navesti „NLB Banka“ a.d. Beograd i „Tigar“ Pirot.

U toku 2010. godine, „NLB Banka“ je emitovala dugoročne obveznice sa fiksnom kamatnom stopom denominirane u EUR. To je prva serija ovakvih obveznica u Srbiji. Na ovaj način je prikupljeno gotovo 500 miliona dinara i promovisan novi instrument na jednom segmentu finansijskog tržišta. Hartije su emitovane putem zatvorene emisije unapred poznatim kupcima – profesionalnim investitorima, među kojima su najznačajniji osiguravajuća društva i pensioni fondovi. Nominalna vrednost jedne obveznice iznosi 100.000 dinara, sa rokom dospeća od 5 godina i fiksnom kamatnom stopom od 5%. Obračun i isplata kamate se vrše šestomesečno, dok se nominalna vrednost obveznice ispla-

6

Reotvaranjem druge emisije državnih obveznica Republike Srbije, emitovane 30. marta 2011. godine, a ponovo otvorene 11. oktobra 2011. godine, ponuđeno je 7.615.090.000, a prodato 84.115 državnih obveznica, ukupne nominalne vrednosti 841.150.000 dinara. To predstavlja 11,05 odsto obima aukcije. Državne obveznice su prodorate po diskontnoj stopi od 14,89 odsto na godišnjem nivou, a na naplatu dospevaju 01. aprila 2014. godine. Izvor: sajt Ministarstva finansija Republike Srbije, <http://www.mfin.gov.rs/newsitem.php?id=7837>

ćuje po dospeću obveznice. Hartije od vrednosti su izdate sa evro valutno klauzulom i listirane su na Beogradskoj berzi.⁷

Početkom avgusta 2009. godine kompanija „Tigar“ donela je odluku o emisiji kratkoročnih korporativnih obveznica u ukupnoj vrednosti emisije od 95 miliona dinara za unapred poznatog investitora - “Dunav osiguranje”. Prema navodima njihovog menadžmenta „odlučili su da učestvuju u kupovini ovih obveznica sa ciljem plasiranja slobodnih sredstava u profitabilne projekte, kakav je ovaj projekat „Tigra“, pružanja podrške daljem razvoju kompanije “Tigar”, uz istovremenu podršku razvoju ukupne privrede u Pirotском regionu..... Dalji razvoj tržišta kapitala treba da stvori uslove onim kompanijama koje imaju projekte za koje investitori pokazuju interesovanje a onda će kroz analizu uslova bankarskih kredita ili emitovanja hartija od vrednosti emitenti tražiti najbolja rešenja. Što se tiče „Tigra“ i ranije smo bili zainteresovani da tržište kapitala koristimo u punom kapacitetu, tako da kad se investiciona klima bude popravila stvorice se uslovi i za emitovanje obveznica na duži rok ili konvertibilnih hartija.“⁸

U avgustu 2010. godine, „Tigar“ je realizovao dugoročnu emisiju korporativnih obveznica u nominalnom iznosu od 167.500.000 dinara i sa rokom do speća od 5 godina. Kupci prve emisije dugoročnih obveznica „Tigra“ su bili domaći profesionalni investitori – „Komercijalna banka“, kao i osiguravajuće kuće „Wiener osiguranje“ i „Takovo osiguranje“. U formi zatvorene emisije za poznate kupce izdato je 16.750 obveznica, pojedinačne nominalne vrednosti 10.000 dinara. Karakteristike obveznice su kamatni prinos od 7,75 odsto na godišnjem nivou, kvartalna otplata anuiteta koji podrazumevaju kamatu i pripadajući deo glavnice, kao i put klauzula nakon isteka prve godine.

Tokom oktobra 2010. g. kompanija „Tigar“ je realizovala i drugu emisiju dugoročnih obveznica na domaćem tržištu kapitala, takođe za poznate, profesionalne investitore. Kupci druge emisije dužničkih hartija „Tigra“ su: „KBC banka“, „DDOR osiguranje“, „Wiener osiguranje“, „Wiener Re osiguranje“ i „Takovo osiguranje“. Ukupan obim emisije iznosi 83 miliona dinara čime je „Tigar“ kroz dve emisije obveznica prikupio 2,5 miliona evra. Uslovi druge emisije dugoročnih obveznica su identični uslovima iz emisije koja je realizo-

7

Izvor: sajt „NLB banke“: http://www.nlb.rs/news_02.php

8

Izvor: sajt „ Dunav osiguranja“: <http://www.dunav.com/Dynamic/News,intLang-ID,10,intCategoryID,3,intItemID,717.html>

vana dva meseca pre ove emisije, i podrazumevaju kamatnu stopu od 7,75 odsto, period dospeća od pet godina, kao i kvartalnu otplatu koja obuhvata kamatu i deo glavnice.⁹

Zaključak

Na osnovu izloženog, može se zaključiti da tržište dugoročnih hartija od vrednosti ima izuzetan značaj za razvoj korporativnih preduzeća u Srbiji. Emitovanjem akcija i obveznica se obezbeđuju dugoročna sredstva za investicije, koja mogu biti prikupljena pod znatno povoljnijim uslovima u odnosu na uobičajene bankarske kredite.

U praksi, međutim, primetno je odsustvo značajnijeg trgovanja na Beogradskoj berzi, što u velikoj meri otežava primarnu emisiju dugoročnih hartija od vrednosti. Čak i do 2007. godine, kada je trgovanje na berzi bilo u usponu, bilo je malo značajnijih emisija novih akcija. Sa druge strane, tek 2010. godine su emitovane prve dugoročne korporativne obveznice (NLB banka), listirane na Beogradskoj berzi.

U uslovima svetske i regionalne ekonomske krize, većina domaćih korporativnih preduzeća je orijentisana na preživljavanje, a značajne investicije „čekaju bolja vremena“. Ipak, čak i u navedenim uslovima, postoje preduzeća koja nastoje da iskoriste sve prednosti finansiranja putem emisije dugoročnih hartija od vrednosti. Kao lider u ovoj oblasti, može se navesti „Tigar“ iz Pirotića, koji je emitovao nove akcije u periodu uspona berze i naknadno prikupio značajna novčana sredstva putem emisije obveznica unapred poznatim institucionalnim investitorima. Javnim i detaljnim prezentovanjem svojih poslovnih i razvojnih planova (ostvarili su veliki rast prodaje i izvoza), uspeli su da tokom 2010. godine privuku značajne institucionalne investitore i da uspešno plasiraju prvu emisiju dugoročnih obveznica. Upravo primer „Tigra“ ukazuje da čak i uslovima recesije, ekonomske krize i pada interesovanja sitnih investitora, uspešna korporativna preduzeća mogu da prikupe značajna novčana sredstva na tržištu dugoročnih hartija od vrednosti, ukoliko njihovo poslovanje i investicioni planovi pružaju kredibilne garancije institucionalnim investitorima.

9

Svi podaci o emitovanju obveznica „Tigra“ su preuzeti sa njihovog sajta:

Literatura

- Andrić Jovan, Vasiljević Zorica, Sredojević Zorica, (2005): Investicije – osnove planiranja i analize, Poljoprivredni fakultet Beograd
- Brealey Richard A.; Myers, Stewart C.; Marcus Alan J.; (2010): Osnovi korporativnih finansija (izdanje na srpskom jeziku), McGraw-Hill Irwin, Mate d.o.o.
- Momir Marjanović, (2004): Proces privatizacije i tržišta kapitala u Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj i Sloveniji, Beogradska berza
- Rappaport, Alfred, (2006): 10 Ways to Create Shareholder Value, Harvard Business Review, Reprint R0609C
- Uzelac Vida, (2008): Pojam i razvoj tržišta kapitala u zemljama u tranziciji, Tranzicija, dostizanje EU i povezane teme – Uloga investitora iz Slovenije, Ruske federacije i Austrije, Kopaonik biznis forum 2008, str. 315-324.
- Zakić Vladimir, (2005): Raspodela dobiti i politika dividendi (monografija), Viša poslovna škola Novi Sad.
- Živković Boško, (2004): Kvalitet korporativnog upravljanja i tržišne korporativne kontrole u uslovi ma tranzicije, 3. Međunarodna konferencija Beogradske berze, zbornik izlaganja, II panel, str. 74-94.
- Internet sajt Beogradske berze, <http://www.belex.rs>
- Internet sajt preduzeća „Tigar“, <http://www.tigar.com>
- Internet sajt „NLB banke“, <http://www.nlb.rs>
- Internet sajt „Dunav osiguranja“, <http://www.dunav.com>
- Internet sajt Ministarstva finansija Republike Srbije, <http://www.minfin.gov.rs>

SECURITIES MARKET AS A DEVELOPMENT FACTOR OF CORPORATE ENTERPRISES IN SERBIA

Abstract

In addition to foreign investments inflow, the long-term economic development of all countries in transition is also determined to a great extent by development of securities' markets, particularly stock markets. Taking advantage of corporate enterprises in connection with the raising of equity, it can be concluded that their growth and development is associated with the development in the primary stock market. In addition to stock market, in this paper it will be also discussed the development of the bond market in Serbia, as an extremely important form of borrowing, that has many advantages over borrowing from commercial banks and other financial institutions.

Keywords: Belgrade stock exchange, corporations, stocks, bonds.

*Dr Slaviša Đukanović**

OSUNČAVANJE ENERGETIKE SRBIJE - PUT KA ODRŽIVOJ POTROŠNJI

Rezime

Stvaranje uslova za razvoj tržišta primene sunčeve energije od velike je važnosti za ekonomiju i zaštitu životne sredine. Sunčeva energija u Srbiji najviše se koristi za grejanje vode u domaćinstvima, hotelima i sportskim centrima. Poslednjih godina, naglo je povećavana primena silicijumskih solarnih ćelija, najviše za saobraćajnu signalizaciju kao i za osvetljenje nekih strategijskih objekata. Jedan od njih jeste i srpski manastir Hilandar, koji se nalazi na Svetoj Gori u Grčkoj. Nadalje, razborit način primene jeste instalisanje fotonaponskih (PV) sistema na školama. U tom smislu, tri srednje škole (Kula, Beograd, Varvarin) odabrane su 2009. godine od strane Agencije za energetsku efikasnost Srbije kao partner u projektu postavke solarnih ćelija na škole, finansiranog od vlade Španije. Tokom nadnih 12 godina, prema odluci vlade, Elektroprivreda Srbije (EPS) će subvencionisati proizvodnju električne struje iz ovih školskih elektrana po ceni od 23 evro centa za kWh. Sledeći odličan primer jeste fotonaponski javni punjač mobilnih telefona nazvan „Jagodino drvo“. Reč je o izumu grupe studenata tehnike Univerziteta u Beogradu. Pronalazak je prvi put postavljen oktobra 2010. u centru Obrenovca i ima važnu edukativnu ulogu u promociji primene obnovljivih izvora energije. Najnovije vesti iz ove oblasti jesu najave investitora o postavci velikih solarnih elektrana, snage reda megavata. Planirane su elektrane na Zlatiboru (5 MW), kod Kuršumlije (2 MW), Leskovca (1 MW) i Vranja (150 MW).

Ključne reči: sunčeva energija, zagrevanje vode, solarne ćelije, održiva potrošnja, Srbija

U место увода

Spasonosna reč – „održivost“, u medijima se poslednjih godina (zlo)upotrebljava pod različitim značenjima. Političari na vlasti održivost poistovećuju sa zaduživanjem bez granica, radi ličnog bogaćenja. Političari koji nameravaju *

Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad

da preotmu vlast, održivost posmatraju istim očima, uprtim u druge zajmodavce. Nasuprot ovih srebroljubivih pogleda, obzorje iskrenih mislilaca na ovu temu je čovekoljubivije i razgranatije. Tako, na primer, jedni tvrde da održivost znači očuvanje zdrave prirodne sredine a time i ljudske vrste na dugi rok. Drugi očinski vele da održivost u osnovi predstavlja nesebičan odnos sadašnjih prema budućim naraštajima. Treći sarkastično upozoravaju da održivost treba razumeti kao produženje postojećeg stanja, koje odgovara trenutnom odnosu globalnih snaga u svetu. Četvrti jednostavno kažu da održivost nije ništa drugo do „prostiranje prema guberu“...

Ne odbacujući ni jedno od prethodnih stanovišta, postavljam čitaocima jednostavno pitanje: Postoji li išta materijalno u ljudskom životu, za koje bez dvoumljenja možemo reći – „Da, to je održivo!“? Jesu li to „kule i gradovi“ po gorama i morima; „tri tovara blaga“ u bankama i sefovima; „ergele“ jahti i džipova, „haremi“ poslovnih pratilica....? Nisam siguran da jesu. Pre bi se moglo reći da su to „sigračke, koje narod, kako raste, više ište“, što bi rekao predobri Knez Mihajlo Obrenović (Velmar-Janković, 1995).

Možda bi me Neša „Galija“ ispravio stihom iz jedne od njegovih kompozicija: „Samo snovi! Samo snovi, koji žive umesto tebe!“ (Milosavljević, 1982). Ovo jeste blizu istine, jer: „kako i snevani cvet miriše, tako se i isanjani kamen može odroniti“ (Petrović, 2009). No, bojim se da su i snovi danas pretvoreni u prodajne oglase. Prema rečima Justina Popovića: „Zaljubljen u stvari, evropski čovek je najzad i sam postao – stvar“ (Popović, 2005). Zaista, odviše je sličnosti naših života sa robotskim.

Ipak, ne bi trebalo zaboraviti na plamičak energije koji čas tinja, čas bukti u svim ljudskim srcima. Ta tanka nit „luče životvorne“ razdvaja ljude od mehaničkih naprava, darujući im nemerljivu sposobnost pod imenom ljubav. „Ljubavlju i jedinstvom – spašćemo se!“ – poruka je prepodobnog Sergeja Radoješkog, uklesana na spomeniku koji dominira Dunavskim parkom u Novom Sadu. Prevedena na jezik ekonomije, ova poruka znači da ljudi mogu spasiti Planetu i sami sebe drugaćijim ponašanjem u proizvodnji, potrošnji i restrukturiranjem ključnih proizvodnih faktora u skladu sa rezultatima nauke, tehnološkim inovacijama i ekološkim načelima (Đukić, 2011). Za početak, dovoljno je pratiti sunce u svome srcu.

1. Održiva potrošnja – ključ održive energetike

Osnovni zahtevi koji se postavljaju pred zemlju u reformi jesu ekonomska efikasnost i održivost ekonomskih sektora. Ako je reč o energetici, mislimo

na energetski efikasne i održive proizvodnju i potrošnju energije. No, proizvodnja energije u Srbiji, najvećim delom zasnovana na nekvalitetnom domaćem uglju - daleko je od održivosti. Slično je i sa prenosom energije. Srbija je poslednjih godina po gubicima u distribuciji električne energije bila među prvima u Evropi. Jedan od načina za poboljšanje energetske efikasnosti sigurno jeste šira primena obnovljivih izvora energije. (Djukic, Djukanovic, 2011.).

Dolazimo tako do potrošnje, koja se najefikasnije reguliše putem cena: viša cena jednako manja potrošnja. Drugim rečima: manja potrošnja (fosilne) energije znači niže troškove života i zdraviju životnu sredinu. Saglasno tome, nameravamo li da potrošnju energije izvedemo na put dugoročne održivosti, bilo bi neophodno da naše napore usmerimo u tri pravca:

- **Optimiziranje dosadašnje potrošnje.** Prvo treba odmah prestati sa rasipničkim ponašanjem. Od gašenja sijalica i zatvaranja vrata kada napuštamo prostoriju, do nošenja prikladnije odeće i ranijeg odlaska na počinak. Preporučuje se promena dosadašnjeg načina ishrane u smislu povećanja udela presne i sirove hrane. Zamena preterane upotrebe privatnih automobila javnim prevozom i biciklima se podrazumeva.
- **Smanjenje budućih potreba za energijom.** Ovaj najvažniji oblik održive energetike podrazumeva znatno poboljšanje toplotne izolacije, ventilacije i zastakljenosti, kao i razborito korišćenje zaštitne vegetacije, koja tokom leta pravi hlad a zimi štiti od ledenih vetrova. Solarni stambeni kvartovi su više nego dobrodošli.
- **Primena različitih enerengetika.** Valjalo bi u svako doba imati spremnu kombinaciju ogrevnog drveta sa prirodnim gasom, lož uljem ili električnom energijom za grejanje. Ugalj i mazut, zbog ekoloških nedostataka, trebalo bi izbacivati iz upotrebe. Naravno da se preporučuje što veće korišćenje raspoloživih obnovljivih izvora, poput peleta i briketa biomase, sunčevog zračenja, energije zemljine toplote, vodonika, vetra, malih vodenih tokova, životinjske, i zašto ne, ljudske snage!

Prelazak na sistem obnovljive energije od velike je važnosti iz više razloga. Prvo, smanjenje potrošnje fosilnih goriva ima značajne ekološke i zdravstvene koristi. Drugo, ublažava se energetska zavisnost i konflikti skopčani sa energetskim izvorima na globalnoj ravni i treće, razvoj tržišta obnovljivih izvora energije i nastanak novih industrija stvaraju izgledne prilike za ekonomski razvoj (Luehi, 2010), naročito u seoskim i zabačenim oblastima.

Tehnički iskoristiv potencijal obnovljivih izvora energije u Srbiji je procenjen na oko 4,3 miliona tona ekvivalentne nafte godišnje. Od te vrednosti, 63% pripada biomasi, 14% neiskorišćenom hidroenergetskom potencijalu, 14% sunčevoj energiji, 5% energiji veta i 4% do sada otkrivenim resursima

geotermalne energije. (www.mre.gov.rs). Naredni tekst je posvećen pregledu novijih primera primene sunčeve energije u Srbiji.

2. Primena sunčeve energije za grejanje vode

Razborito korišćenje sunčeve energije smanjuje potrošnju uglja i naftnih derivata. Time se redukuju količine emitovnih štetnih materija i ublažava lokalna aerozagađenost. Od savremenih vidova topotne primene sunčeve energije, kod nas je uglavnom primenjivano solarno grejanje vode i prostora.

Solarno grejanje vode u Srbiji praktikuje se tri decenije unazad. Zahvaljujući idealnom podudaranju visoke osunčanosti i sezonskih potreba za topлом vodom, investicija se isplati u razdoblju od 3 do 6 godina. Prema procenama, samo u okviru individualnih domaćinstava, u Srbiji se godišnje može realno uštedeti oko 0,8 miliona tona ekvivalentnog uglja. Dodamo li tome doprinos solarnog grejanja vode kod većih kolektivnih potrošača (hotela, sportskih centara, bolnica, studentskih domova, dečijih obdaništa, staračkih domova), navedene uštede bi se najmanje udvostručile (Đukanović, Slavić, 1999). Novije primere instalisanih većih sistema za grejanje vode sunčevom energijom predstavljaju bazeni za plivanje u Obrenovcu, bolnice u Zrenjaninu i Požarevcu, starački dom u Mladenovcu, obdanište u Smederevu, eko-kamp u Zasavici, sportska hala u Boljevcima.

Primer Obrenovca, grada koji osunčava svoje lice

Počev od 2009. godine, kada je na južnim terasama Hale sportsko-kulturnog centra postavljeno prvih 27 prijemnika sunčeve energije namenjenih grejanju vode za potrebe tuširanja sportista, kao i javne kuhinje, čelnici opštine Obrenovac su najavili svoju čvrstu rešenost ka primeni čistijih izvora energije. Nastavilo se u 2010. godini, kada je novi sistem solarnih kolektora postavljen na zgradji Centra za mentalno nedovoljno razvijene osobe. Potom je neočekivano došao na red sada već širom sveta poznati javni solarni punjač mobilnih telefona na centralnom gradskom trgu (o tome detaljno u delu rada posvećenom solarnoj električnoj energiji), da bi sredinom 2011. godine bio instalisan sistem solarnih kolektora na plivačkim bazenima. Ovaj sistem zagrevanja vode pomoću sunčeve energije, sastavljen od 32 ravna pločasta solarna kolektora, prikuplja dovoljno toplotne za grejanje vode na tuševima otvorenog i zatvorenog bazena, kao i za kuhinju restorana na bazenima. Investicija od 3,5 miliona dina-

ra (35.000 evra), pri godišnjoj uštedi električne energije od 50 do 70%, trebalo bi da se isplati u roku od 3 do 5 godina. Kao naredna investicija ovog tipa, planirana je postavka solarnih kolektora na objektu Gerontološkog centra. (<http://vesti.kombib.rs>)

Važnost ovih vesti leži u činjenici da se u neposrednoj blizini Obrenovca nalaze najveće termoelektrane na ugalj u Srbiji sa svojim deponijama pepela. Zbog njihovog dugogodišnjeg rada i velikog zagađenja zemljišta, vode i vazduha, stanovnici okolnih naselja danas trpe ozbiljne negativne zdravstvene posledice. Broj respiratornih i malignih obolenja beleži stalан porast (Marković, Pavlović, 2004). Svesna svoje odgovornosti, rukovodstva obrenovačkih termoelektrana su najpre, nekoliko godina unazad, počela uplaćivati visoke fiksne iznose u opštinski budžet na ime obeštećenja (upravo iz tih izvora finansirane su prethodno navedene investicije za primenu sunčeve energije). Nedugo potom, učinjen je pokušaj sistemskog rešavanja tog problema, imanentnog ne samo Obrenovcu, već i Ubu, Lajkovcu, Lazarevcu, Kostolcu i Svilajncu, u obliku zakonom propisanih fiksnih ekoloških taksi koje su zagađivači plaćali navedenim opštinama. No, to je ipak bilo samo izbacivanje vode iz šupljeg čamca. Uzrok nevolja – prljava elektroenergetika od uglja - ostao je netaknut.

Napokon, početkom 2011. godine, važnom posetom višečlane japanske poslovne delegacije Srbiji, dogovorena je tehnička saradnja u vezi odsumporavanja izlaznih gasova iz dimnjaka obrenovačkih termoelektrana. Međutim, iznenadni strahoviti ekološki udarac, koji je zadesio Japan oštećenjem nuklearne elektrane Fukušima, omeo je brzu realizaciju pomenutog dogovora sa Srbijom. Tada se dogodilo nešto što нико nije mogao prepostaviti: Beograd i Srbija, uključujući i najboljeg tenisera sveta Novaka Đokovića, stali su uz bok narodu Japana, šaljući, duduše simboličnu, ali ipak važnu vrstu materijalne i, osobito, moralne pomoći. Sve je to uticalo da Japanci, zalečivši svoje nuklearne rane, održe reč datu Srbima, i krajem novembra ove, 2011, godine, potpišu ugovor o kreditu za ostvarenje ekološkog projekta nad obrenovačkim termoelektranama. To je prvi kredit koji vlada Japana odobrava Srbiji preko JICA (Japan International Cooperation Agency). Ukupna vrednost projekta iznosi 300 miliona evra, od čega bi srpska strana (Elektroprivreda Srbije) trebalo da obezbedi 15%. Pritom je važno naglasiti da je ovaj japanski kredit, sa godišnjom kamatnom stopom od 0,6%, grejs periodom od 5 godina, i rokom otplate od deset godina, znatno povoljniji u odnosu na standardne kredite koje je Srbiji poslednjih godina odobravao Međunarodni monetarni fond. Realizacija ovog projekta odsumporavanja izlaznih gasova termoelektrana Nikola Tesla A i B u Obrenovcu, kao i dovršetak započetog sličnog projekta u termoelektrani „Drmno“ kod

Kostolca, omogućiće našoj zemlji dobrano približavanje ekološkim standardima Evropske Unije (Privredni Pregled, 2011).

Ovde treba stati i naglasiti da je Obrenovac izdvojen kao najosobeniji primer kontrasta stare i nove energetike. Inače, najveći solarni sistem za grejanje vode u Srbiji postavljen je u Zrenjaninu. Na opštoj bolnici u ovom gradu, tokom 2009. Godine instalisan je solarni toplovodni sistem od čak 200 solarnih kolektora, koji prosečno godišnje uštedi električne energije u vrednosti od oko 45.000 € (www.oobnovljiviziizvorenergije.rs). Na kraju ovog dela rada napominjemo da se trenutno u Srbiji postavljaju desetine novih sličnih sistema za grejanje vode, koji su dokazano isplativi.

3. Primena sunčeve energije za proizvodnju električne struje

„Ovoj zemlji je potrebna mladost“

Odeljak koji sledi naslovljen je rečima čuvenog beogradskog grafita, čije značenje, iz dana u dan postaje sve istinitije. Naime, ekonomsko bogaćenje, kao i očuvanje zdrave životne sredine, predstavljaju samo sredstvo, dok pravi cilj održivog razvoja jeste ljudsko blagostanje. Ako nameravaju da razvoj naše zemlje, umesto zaduživanja i nemilosrdne pljačke njenih prirodnih izvora (odnosno unuka tuđih unuka), zaista otpočnu zasnovati na znanju, pažnja čelnika mora biti okrenuta najvećem potencijalu – a to su mlađi ljudi. Pre svih, naučni podmladak! Žalosna činjenica da je pametna mladež Srbije prepuštena „vetrovima“, izvor je većine nevolja.

Mlađi ljudi su prepuni pozitivne energije. Ta energija može biti usmerena u pravcu održivog razvoja, koji je, na kraju krajeva, mladima i namenjen. Rečju, umesto krvavih obračuna mafijaških i navijačkih klanova, nezaposlenim mladićima treba pružiti priliku da pronadju svoje mesto pod suncem na korisnim oblicima javnih radova... Nadalje, umesto sumnjivih parada i pompeznih dočeka proslavljenih sportista, (čime se u suštini sporedne vrednosti u očima mlađih uzdižu u nebo), treba stvoriti uslove za svrsishodno zapošljavanje studenata i srednjoškolaca na sezonskim ekološkim radovima, poput ulepšavanja svojih delova grada, kontrole bacanja otpada po ulicama, praćenje intenziteta UV zračenja, uređenja javnih cvetnjaka, travnjaka, izletišta, sadnji drveća, branja sezonskog voća, lekovitog bilja ili jestivih pečuraka... Mlađi ljudi bi se družili na konstruktivan način (umesto sadašnjeg destruktivnog), zavoleli bi mesta u kojima žive, poveli bi računa o njihovoј čistoći, bilo bi manje bolesti, kriminala i bele kuge a više zdravlja, svadbi, para, ... To je možda najvažnije za

omladinu koja živi na selu i koja je definitivni nosilac zdrave budućnosti.¹ Evo jednog blistavog primera kako mladost može sve.

„Jagodino drvo“ – zrela mudrost sanjalačke mladosti

Miloš Milisavljević, Bojana Borković, Uroš Uljarević, Kristina Nikolić, Miroslav Ribarić, Bojan Vasiljević, Tamara Turšijan, Strahinja Janković i Mihailo Vasić, imena su studenata tehnike Univerziteta u Beogradu, dobitnika prve nagrade na smotri Održive Evrope, sredinom aprila 2011. u Briselu. Tri devojke i šest mladića čine tim Strawberry Energy, koji su svojim izumom javnog solarnog punjača mobilnih telefona, nazvanog „Jagodino drvo“ (Strawberry tree), u oblasti smanjenja javne potrošnje energije, između 309 prijavljenih studentskih projekata iz cele Evrope, osvojili prvo mesto.

Javni punjač mobilnih telefona, oblikovan u vidu aluminijumskog drveta sa nadstrešnicama koje štite od sunca i kiše, prikuplja sunčevu energiju putem dva panela solarnih ćelija od polikristalnog silicijuma, nemačke proizvodnje, vršne snage od oko 500 Wp. Proizvedena električna energije se skladišti u akumulatorskim baterijama smeštenim u stablu drveta. U podnožju stabla nalaze se četiri klupe za sedenje (na svakoj strani sveta po jedna), iznad kojih poput granečica iz drveta izviruju priključni kablovi za punjenje različitih tipova mobilnih telefona. Ovaj uređaj bio je izložen nekoliko dana ispred zgrade Evropskog parlamenta u Briselu, pruživši priliku svim zainteresovanim da se neposredno uvere u njegove mogućnosti (www.senergy.rs).

Prototip Jagodinog drveta, bez mnogo medijske pažnje i po kišovitom danu, bio je postavljen oktobra 2010. u centru Obrenovca, rodnom mestu jednog od nagrađenih studenata i začetnika ovog projekta. Međutim, trebalo je da protekne cela godina, kao i da se osvoji vredno međunarodno priznanje, pa da ova jedinstvena biljka pusti korenje u ispolitizovanoj i korumpiranoj Srbiji. Tokom jeseni 2011, Jagodino drvo je „zasađeno“ najpre u Beogradu (na trgu ispred zgrade opštine Zvezdara), a nedugo zatim u Novom Sadu (na platou ispred Sportsko-tržnog centra SPENS). Igrom slučaja, imao sam zadovoljstvo da na svečanost otvaranja i promocije Jagodinog drveta u Novom Sadu, doveđem nekolicinu svojih studenata Visoke poslovne škole. Ispostavilo se da ni-

1

Iskoristiću zato priliku da pohvalim mlađe istraživače iz sela Čučuge kod Uba, koji su tokom proteklog leta organizovali uspešnu istraživačku akciju iz oblasti ekologije i etnologije. Razotkrivajući divlje deponije i ostale zagađivače vodenih tokova u svom kraju, kao i uredjujući prostor oko manastira Dokmir, dvadeset četvoro učenika je za pet dana trajanja akcije steklo više nego dragocena znanja i iskustva...

Slika 1: Javni solarni punjač mobilnih telefona u Beogradu

sam pogrešio. Novosadski studenti su bili veoma zainteresovani i iskoristili su priliku da postavljaju pitanja svojim drugovima iz Beograda, dobitnicima evropskog priznanja. Tako su otkrili da je naziv Jagodino drvo nastao po jagodi, prvoj prolećnoj voćki, koja simbolizuje njihovu mladost. Takođe su doznali da će Jagodino drvo u svojoj novoj generaciji imati sposobnost brzog povezivanja na Internet i prateće društvene virtualne mreže. Ono što ih je iznenadilo jeste humana zamisao autora Jagodinog drveta da tinejdžere odvoji od usijanih kompjutera, „izvuče“ iz mračnih soba i izvede na trbove svojih varoši, kako bi se više družili na otvorenom i razmenjivali pozitivnu mladalačku energiju upravo ispod sunčane „Jagodice“. Saglasno tome, evo još jednog sjajnog primera održive energetike namenjene mladima.

Solarne elektrana na školama

Postavka fotovoltačnih (PV) sistema na školama višestruko je korisna. Srednja tehnička škola „Mihajlo Pupin“ iz Kule, Srednja elektrotehnička škola „Rade Končar“ iz Beograda i Gimnazija iz Varvarina su tri reprezentativne

škole, izabrane od strane Agencije za energetsku efikasnost Srbije za partnere u projektu fotovoltaičnog sistema koji finansira vlada Španije. Ukupni troškovi projekta iznose 120.000 evra, ne uključujući vrednost solarnih panela, vršne električne snage 16 kilovata. Ovde je prikazana jedna od tih solarnih elektrana, postavljena na krovu škole u Kuli.

Elektrana se sastoji od 22 fotonaponska panela, španske proizvodnje, svaki snage od 230 Wp. To znači da vršna električna snaga (tj. električna snaga koju sistem spregnutih solarnih čelija ostvaruje kada je sunce u zenitu) iznosi 5,06 KWp. Orientacija elektrane je prema jugu sa ciljem što boljeg prihvatanja sunčevog zračenja. Fotonaponske panele nosi aluminijumska konstrukcija učvršćena u krov pod uglom od 35° u odnosu na horizont.

Slika 2: Solarna elektrana na krovu Srednje tehničke škole u Kuli

Kao što se može videti sa slike, sistem solarnih čelija je fiksiran i ne može pratiti sunce poput suncokreta, čime se unekoliko smanjuje efikasnost. Nasuprot tome, dobra strana solarne elektrane jeste jednostavna postavka. Samo instalisanje trajalo je par meseci. Elektrana je kompletirana krajem novembra 2010, kada je izvršen tehnički prijem, a puštena je u pogon 19. maja 2011 godine. Tome je prethodilo potpisivanje ugovora između Škole i nadležne Elektro-distribucije Vrbas. Prema Uredbi Republike Srbije o podsticanju primene obnovljivih izvora energije, nadležna Elektro-distribucija je obavezna da solarnu elektranu poveže na javnu elektro-mrežu. Za prvih dvadeset dana rada (od 19. maja pa do 10. juna 2011. godine) elektrana je ukupno proizvela 561 kWh električne struje. Nakon sticanja statusa povlašćenog proizvođača električne energije, Škola je krajem septembra 2011. godine sklopila Ugovor za Elektroprivredom Srbije o otkupu isporučene električne struje, čime je stekla zakonsko

pravo da naplati svu dosada isporučenu proizvodnju. Saglasno Uredbi Republike Srbije o podsticanju primene obnovljivih izvora energije, za svaki isporučeni kilovat-sat električne energije, Škola će od Elektroprivrede dobiti po 23 evro centa. Imajući u vidu da je osnovni cilj ove elektrane edukativne prirode, iznad glavnog ulaza u Školu postavljena je informaciona tabla na kojoj se u svakom trenutku mogu videti sledeći podaci: trenutna proizvodnja struje; isporučena električna energija u toku dana; isporučena električna energija od dana instalacije kao i procena uštede emisije CO₂ od dana instalacije. (www.stsmi-hajlopupin.edu.rs)

Na pomolu je procvat solarnih elektrana u Srbiji

Poslednjih nekoliko godina u Srbiji se naglo povećava primena silicijumskih solarnih celija, najviše za saobraćajnu signalizaciju, ali i za osvetljenje nekih strateških objekata (Djukanovic, 2004). Jedan od tih objekata jeste manastir Hilandar, koji, iako se nalazi na teritoriji Grčke, pripada Srpskoj pravoslavnoj crkvi, tj. državi Srbiji. Posle katastrofalnog požara, koji je 2004. godine zadesio Hilandar, usled povećanog broja hodočasnika, pokrovitelja i radnika na obnovi, energetske potrebe manastira su gotovo udvostručene (sa 210 na 360 kWh dnevno). Zbog toga se razmatra novo rešenje koja bi postojeći sistem dizel agregata dopunila sistemom solarnih celija snage 40 kW. Optimalnim korišćenjem fotonaponskog sistema i odgovarajućih akumulatorskih baterija, maksimalno bi se štedeli skupi naftini derivati (Nikolic, et al. 2011.).

Osim Hilandara, tokom 2011. godine, najavljena je postavka nekoliko solarnih elektrana u Srbiji većih snaga (reda megavata). Prva je solarna elektrana Zlatibor. Biće postavljena na brdu Smiljanica Zakos (u podnožju vrha Čigota). Raspolažeće ukupnom električnom snagom solarnih celija od 5 MW i koštaće oko 15 miliona €. Investitor su Elektroprivreda Srbije i Dunav osiguranje. (www.zlatibor.rs). Zlatibor je odabran zbog velikog broja sunčanih dana tokom zime i visokog udela odbijene sunčeve svetlosti sa livada prekrivenih snegom. Naravno da i blizina većih potrošača predstavlja pogodnost u smislu smanjenja troškova prenosa i distribucije.

Ostale solarne elektrane biće postavljene u Južnoj Srbiji. Prva se već dovršava u selu Matarova kod Kuršumlije. Imaće snagu od 2 MW i koštaće oko 5 miliona €. Investitor je italijanska firma Multy Energy. (www.energoinfo.com). Druga bi trebalo da bude instalisana u selu Velika Biljarica kod Leskovca. Raspolažeće električnom snagom od 1 MW i koštala bi oko 3 miliona €. Projekt za ovu leskovačku fotonaponsku elektranu radi Fakultet tehničkih nauka iz Novog Sada, dok je izvođač radova američko-špansko preduzeće

Grandsolar (www.bizlife.rs). Konačno, najveća solarna elektrana u Srbiji (snage 150 MW) trebalo bi da bude postavljena u blizini Vranja. Ulaganje će iznositi oko 300 miliona evra. Investitor je kinesko preduzeće Euro Solar Park (www.juznevesti.com). Trenutno se čeka dobijanje energetske dozvole, kako bi postavka elektrane mogla započeti u aprilu 2012. godine.

Naredno proleće možemo slobodno nazvati „solarno“ jer ćemo biti svedoci širokog procvata neobičnih „biljaka“ kadrih da sunčeve zrake neposredno pretvaraju u korisnu električnu struju.

4. Neki primeri održive potrošnje u Srbiji

Indijska književnica Arundati Roj je napisala: „Sve što možemo da učinimo jeste da promenimo pravac tako što ćemo podsticati ono što volimo, umesto da uništavamo ono što nam je mrsko“ (Roj, 2002). Verujući tim rečima, približavam čitaocima neke primere održive potrošnje iz naše zemlje.

Primer 1 - „Solarac“ naspram „jugića“

Primer se odnosi na poređenje dve suprotstavljene investicione opcije održive (solarni sistem za grejanje vode u domaćinstvu) i neodržive (putnički automobil YUGO 55). Obe su realizovane 1991. godine, u istom domaćinstvu (selo Rajkovač kod Mladenovca) i još uvek su u funkciji. Naredna tabela pojednostavljeni prikazuje ekonomske efekte ovih investicija na kućni budžet, po isteku 20 godina korišćenja:

Tabela 1: Solarni sistem za grejanje vode, nasuprot malolitražnog putničkog automobila

Oblik investicije	Početno ulaganje	Varijabilni troškovi za 20 godina	Ukupni troškovi za 20 godina
	1	2	1+2
Automobil benzинac (1.100 cm ³ , 8 litara na 100 km)	oko 5.000 €	oko 20.000 € *)	oko 25.000 €
Solarni sistem (3 kolektora, 6 m ² , bojler od 300 litara)	oko 1.700 €	oko – 3.800 € **)	oko – 2.100 €

*) automobil je prešao 190.000 km; gume su menjane pet puta; svake godine se događao par krupnijih kvarova; na pređenih 120.000 km urađena je generalna popravka motora;

takođe su uračunati troškovi zamene svih vrsta mazivih i rashladnih tečnosti, godišnje registracije, drumarine i parkinga.

**) solarni sistem je godišnje štedeo u proseku po 3.800 kWh električne struje; pet puta je menjana nesmrzavajuća tečnost; po jednom su zamenjeni cirkulaciona pumpa termoizolacija prenosnih cevi; takođe, u 14-oj godini rada, bojler je zamenjen novim.

Izvor: originalni podaci autora

Predznak minus kod iznosa varijabilnih i ukupnih troškova za solarni sistem znači da taj iznos u stvari predstavlja negativan trošak tj. neto uštedu. Ako se računa sa prosečnom cenom motornog benzina od 1 evro za litar, kao i prosečnom cenom električne energije od 0,05 € po kilovat satu, može se zaključiti da je malolitražni automobil, za dvadeset godina korišćenja, prouzrokovao preko 50 (pedeset) puta veće ukupne konvencionalne troškove od solarnog sistema za grejanje vode. Misli se na one troškove koji se mogu neposredno izraziti u novcu, budući da je reč o dve, sa stanovišta načina upotrebe, neuporedive opcije. Da smo u predhodnu računicu uključili nekonvencionalne troškove (aerozagađenje, istrošeno ulje, saobraćajno zagušenje, buku, stresove prilikom iznenadnih kvarova, policijskih kazni ili manjih „saobraćajki“), uočena korist od primene solarnog zagrevanja vode, bila bi neuporedivo veća.

Primer 2 - Javni gradski bicikli u Novom Sadu:

Jedan od oblika održive potrošnje sigurno jeste intenzivna upotreba bicikala. Sa stanovišta održivog razvoja, korišćenje tihih dvotočkaša predstavlja višestruku korist. Ne samo što su neuporedivo zdraviji i jeftiniji od automobila, već što indirektno doprinose povećanju zaposlenosti razvojem proizvodnje bicikala kao i porastom tražnje za uslugama iznajmljivanja, održavanja, vulkaniziranja i krupnijih popravki.

Za podsticanje intenzivne primene bicikala nije potrebno uzimati kredite od MMF-a. Dovoljno je postaviti veći broj prepoznatljivih parkirališta za bicikle, proširiti mrežu biciklističkih staza i uskladiti je sa sistemom autobuskih i železničkih stajališta. Poučan primer Novog Sada zaslužuje posebne reči hvale. Naime Parking servis vojvođanske prestonice, od sredine proteklog leta, svojim žiteljima i posetiocima omogućio je korišćenje javnih gradskih bicikala.

Od 8 do 20 sati, svakog dana, po simboličnoj ceni od svega 20 dinara za sat vremena vožnje, zainteresovani pojedinci, na stanicama kod plaže „Štrand“, SPENS-a, Srpskog narodnog pozorišta ili Železničke stanice mogu iznajmiti ili vratiti prepoznatljive gradske „kontraše sa korpicom“. Proširenje stanica za izdavanje javnih gradskih bicikala na Univerzitetetski kampus i Novo naselje, učiniće da se ionako retke saobraćajne gužve u Novom Sadu još više razrede.

Slika 3: Punkt za iznajmljivanje javnih gradskih bicikala kod železničke stanice u Novom Sadu

Primer 3 - Sakupljači borovnica na Željinu

Razmišljajući na temu održive potrošnje, iskrsnu mi živa slika dve devojice i jednog dečaka koji ispod samih vrhova Željina (1.780 metara) pomažu svojim roditeljima u branju borovnica. Nisu bili stariji od deset-dvanaest godina. Preplanuli od avgustovskog sunca, uborovničenih usana i ruku, ljubopitljivo su posmatrali nas, planinare, kako sa rančevima na leđima, lagano prolazimo pored njih. Nešto kasnije, dok smo, osmatrajući sa stenovitog vrha predivnu prirodu središnje Srbije, prepoznавали masive od Jastrepca do Golije, dečak prikupi hrabrost i približi nam se. Reč po reč - zapodenusmo prijateljski razgovor. Mališan se pohvali da je ranom zorom pošavši, sa sestrama i roditeljima, iz jednog sela pored Brusa, najpre kolima (dok je bilo puta), a potom pešice, došao na sam vrh Željina. Nameravaju da naberi što više borovnica, od kojih njegova baka gotovi pitu koju on obožava...Na moje pitanje da li se umorio, nasmehnu se odgovorivši kako voli planinu i kako mu nije prvi put da za vreme letnjeg raspusta bere borovnice po livadama Željina. Potom mi pokaza njemu znano mesto još neobranih borovičnjaka ispod samog planinskog vrha. Počesmo zajedno brati tamnoplave bobice koje su puštale sok na svaki neoprezan do-

dir. Više smo jeli no što smo stavljali u kese. Najzad, njegova majka ga dozva i on hitro pođe ka svojima. Odlazeći, upozori me da izbegavam odlomljeno kamene, obrasio visokom travom, koje isklizava ispod nogu...

Sećajući se tog razgovora, sada shvatam da izlet na visoku planinu Željin, (i pita od borovnica), za ovog otresitog dečaka i njegovu porodicu (kao i za nas planinare) predstavljaju bitan deo održive potrošnje.

Zaključak

Rad je posvećen pregledu dostignuća u primeni sunčeve energije, a posebno brzom razvoju primene solarnih ćelija u Srbiji. Istovremeno je naznačena važnost održive potrošnje, kao neophodnog uslova održive energetike.

Konstatovano je širenje broja većih sistema za grejanje vode pomoću sunčeve energije koji zadovoljavaju potrebe kolektivnih potrošača (Obrenovac, Zrenjanin, Pozarevac, Mladenovac, Smederevo). Iskazano je divljenje mladim studentima tehnike za njihov pronalazak solarnog punjača mobilnih telefona (Obrenovac, Beograd, Novi Sad). Pohvaljena je inicijativa Agencije za energetsku efikasnost u vezi postavke solarnih elektrana na tri srednje škole (Kula, Beograd i Varvarin). Istovremeno je pozdravljena najava instalisanja velikih solarnih elektrana, snage reda megavata (Zlatibor, Kuršumlija, Leskovac, Vranje).

Osnovna poruka ovog rada jeste da širenjem primene sunčeve energije, smanjujemo potrebu za preteranim iskopom nezdravog uglja, kao i bespotrebnom sećom preko korisnog drveća. Usput je dobro podsetiti se da bogatstvo naše zemlje ne čine samo materijalna, nego i duhovna dobra. Električna struja iz solarnih ćelija merljiv je dokaz njihove neraskidive veze.

Literatura

- Luethi, S. 2010. Effective deployment of photovoltaic in the Mediterranean countries: Balancing policy risk and return, Solar Energy, Elsevier Ltd, Vol.84, Issue 6, June 2010, 1059-1071
- Đukanović, S., Slavić, S. (1999) Neki primeri instalisanih sistema za zagrevanje vode sunčevom energijom u Jugoslaviji, „Ecologica“, Br. 21, Beograd, str. 41-46
- Djukanovic, S. (2004) Assessment of Market Possibilities for Solar Cells, EuroSun2004, 14. Intern.Sonnenforum, Freiburg, Germany, Proceedings, Vol. 3, pp. 508-515
- Đukić, P. (2011) Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju, Tehnološko metalurški fakultet, Beograd, str. 17
- Djukic, P. Djukanovic, S. (2011): The Challenges of Sustainable Energy in Serbia, ISES Solar World Congress, 2011, Proceedings, August 28 - September 2, 2011, Kassel, Germany. Theme: Renewable Energies and Society, pp. 261-270

- Marković, G., Pavlović, M. (2006) Rizik kao posledica emisije polutanata iz mega termoenergetskih objekata, „Energetske tehnologije“, Naučno-stručni časopis Društva za sunčevu energiju „Srbija Solar“, Zrenjanin, 4/2006, str. 51-54
- Milosavljević, P. (1982) „Da li postoji put?“, LP „Još uvek sanjam!“, VIS Galija, PGP RTB, 1982.
- Nikolić, Z., Nikolić, D., Šiljkut, V., 2011. Ostrvsko napajanje manastira Hilandara korišćenjem dizel agregata i fotonaponskih panela, ENERGETIKA 2011. Zbornik radova sa Međunarodnog savetovanja Energija, Ekonomija, Ekologija, No.2, mart 2011, str. 42-48
- Petrović, G. (2009) Atlas opisan nebom, Plato, Beograd, str. 24
- Popović, J. (2005) O duhu vremena, Narodna knjiga, Beograd, str. 54
- Privredni Pregled (2011) Japanci daju zajam za TENT, „Privredni Pregled“, sreda, 23. novembar, 2011, str. 1 i 3
- Roj, A. (2002) Cena življenja, Književna opština Vršac, 2002.
- Solarna elektrana, <http://www.stsmihajlopupin.edu.rs> (datum pregleda 28.10.2011.)
- Solarni kolektori na krovu obrenovačkih bazena, <http://vesti.kombib.rs> (datum pregleda 28.10.2011.)
- Velmar-Janković, S. (1995) Bezno, Vreme knjige, Beograd, 1995, str. 47
<http://www.senergy.rs>, (datum pregleda 24.10.2011.).
- <http://www.mre.gov.rs>, (datum pregleda, 12.11.2011.)
- <http://www.zlatibor.rs>, (datum pregleda 26.10.2011.)
- <http://www.energoinfo.com> (datum pregleda, 26.10.2011.)
- <http://www.bizlife.rs> (datum pregleda, 26.10.2011.)
- <http://www.juznevesti.com> (datum pregleda 26.10.2011.)
- <http://www.obnovljiviizvorenergije.rs> (datum pregleda 24.10.2011.)

EXPOSING TO THE SUN OF SERBIAN ENERGETIC - THE WAY TO SUSTAINABLE CONSUMPTION

Abstract

Creating conditions for the development of the solar energy utilisation market is of great importance for the economy and environmental protection. In Serbia, solar energy is mostly used for water heating in homes, hotels and sports centres. In recent years, the use of silicon solar cells is rapidly increasing in Serbia, mostly for traffic signalization, but also for lighting some strategic facilities. One of them is Serbian Monastery Hilandar, located on Holly Mount in Greece. Further, the clever way is installing PV systems on the schools. In this sense, the three representative high schools (Kula, Beograd and Varavarin) are chosen in June 2009 by the Energy Efficiency Agency of Serbia to partner in the photovoltaic system project, financed by the Spanish Government. During the next 12 years, according to the government decision, Electric Power Industry of Serbia (EPS) will redeem electricity from the renewable source, generating solar energy at the price of 23 euro cents per kWh. Next excellent case is a Public Solar Charger for Mobil Devices, called „Strawberry Tree“. The Strawberry Tree is invented by of group of

students from the University of Belgrade. The invention is for the first time represented to the world in the October 2010, when it was installed in the City Square in the centre of Obrenovac. At the same time, the solar charger could have the educational role in the promotion of renewable sources of energy. The latest news are announced projects of the first photovoltaic power plants: on Zlatibor (5 MW), Kurs umlija (2 MW), Leskovac (1 MW) and Vranje (150 MW).

Key words: solar energy, water heating, solar cells, sustainable consumption, Serbia

*Dr Radmila Grozdanić**

*Radojka Savić***

*Jevtić Boris****

SWOT ANALIZA IZAZOVA I ŠANSI METALSKOG SEKTORA

Rezime

Predmet razmatranja u ovom radu jesu izazovi sa kojima se susreće metalski kompleks Srbije u oblasti: strukture industrije, uticaja brzog tehnološkog razvoja kao i klimatskih promena i demografskih trendova. U smislu prilagođavanja ovim izazovima sagledane su i šanse pojedinih sektora metalaske industrije u odnosu na tržišne trendove i pozitivne performanse razvoja.

Ključne reči: izazovi industrijskog razvoja, šanse, lanci snabdevanja, inovacije

1. Osnovni izazovi sa kojima se suočava Industrija Srbije

Izazovi sa kojima se suočava metalska industrija Srbije su mnogostruke, među kojima su prevnstveno:

1.1. Izazovi strukturalnih promena

Prema prepostavkama novog modela rasta i razvoja, prosečni godišnji porast srpske industrijske proizvodnje u periodu 2011-2020. projektovan je na 6,9%, a, u okviru ukupne industrije, prerađivačka industrija treba da se uvećava godišnje po prosečnoj stopi od 7,3%. Ovakva kretanja dovela bi do povećanja učešća industrijske proizvodnje u BDP sa 17,6% u 2011. godini na 19,1% u *

** Dr Radmila Grozdanić, redovni profesor VSAS: Poslovna ekonomija i preduzetništvo, Beograd. Email:sme_rada@hotmail.com

*** Radojka Savić, dipl.ek, Direktor Regionalne razvojne agencije, Kraljevo. Email:radojka.savic@kv-rda.org.rs

Boris Jevtić, dipl.mat Banka Intesa Beograd, razvojni centar, Email: bora_bgd@gmail.com

2020. godini, a prerađivačke industrije sa 13,0% na 14,7%. Na osnovu ugrađene modelske projekcije prosečnog realnog godišnjeg rasta BDP u periodu 2011-2020. od 5,8% povećalo bi se učešće razmenjivih proizvoda u BDP sa 30,7% u 2009. na 33,1% u 2020. godini. Industrija i građevinarstvo, uzeti zajedno, povećali bi svoje učešće sa 21,1% na 25,5% (u čemu industrije sa 17,4% na 18,5% i građevinarstva sa 3,7% na 6,9%); dok bi, paralelno, učešće usluga opalo sa 55,3% na 52,9%. Prerađivačka industrija bi 2020. godine učestvovala sa 15% u BDP. Izazov jesu finansije, privlačenje kumulativnog neto priliva SDI od 22,7 mlrd. EUR (tj. 5,8% BDP prosečno godišnje), s tim da se udeo prerađivačke industrije u ukupnom prilivu SDI podigne na preko 40%. U pregledu oblasti koje su do sada bile atraktivne za strane investitore mogu se uočiti oblasti koje su važne u procesu reindustrializacije (prehrambena industrija, hemijska industrija, motorna vozila), ali se takođe primećuje izostajanje investicija u proizvodnju mašina i uređaja i u elektronsku industriju. Uspešni pred-krizni primeri priliva SDI koje su značajnije uticale i na porast izvoza su: privatizacija u proizvodnji gvožđa i čelika i obojenih metala, u industriji pića i duvana, proizvodnji opreme za domaćinstva, ali i proizvodnja vagona i brodogradnja. Aktuelno investiranje Fijata i pratećih kompanija iz proizvodnje autodelova približiće nas izvoznoj strukturi razvijenih evropskih zemalja u pogledu značajnosti autoindustrije u segmentu izvoza i proizvodnje. Međutim, zadovoljavajuću sličnost sa ovim zemljama Srbija će postići tek kada privuče i nekoliko velikih inostranih kompanija iz elektronske industrije koja bi proizvodnjom opsluživala druga inostrana tržišta. Poput Fijata, ovakvi investitori privukli bi nekoliko pratećih kompanija u proizvodnji komponenata. Privlačenje ciljnih investicija u oblasti elektronske industrije kao i drugim oblastima više srednje tehnologije zahtevaće takođe i snažnu poresku stimulaciju i finansijsko učešće države, pre svega, kroz prihvatanje troškova obuke radnika i izgradnju saobraćajne i ostale infrastrukture. Uprkos tome, praksa je pokazala da investitorii između podsticaja i okruženja u koje ulazu, u većini slučajeva se pre opredeljuju za stabilno okruženje koje pruža sigurnost da će se investicija sama isplatiti.

1.2. Izazovi brzog tehnološkog razvoja

Izazovi tehnološkog razvoja i uvođenja informaciono komunikacionih tehnologija, novih materijala, novih industrija, proizvodnja zasnovan na znanju i inovacijama, uz sve veće prisustvo ekonomija u razvoju u sektoru "visoke tehnologije" (koje prati brz napredak informacionih i komunikacionih tehnologija). Kao rezultat, usavršavanje proizvodnje i proizvod sa dodatnom vrednošću obezbeđuje sve manju zaštitu od konkurencije. Geografski udaljeni vrednosni lanaci, značaj mreža dobavljača, kompleksne funkcije proizvođača i njegovih usluga, jačanje domaćih preudzeća unutar lanca, „tercijarizacija“ industrije, izazov integracije industrije Centralne i Istočne Evrope u Zapadno

evropsku ekonomsku strukturu , ali istovremeno i jačanje discipline zemalja kandidata za člansvo u EU u odnosu na Nova ekomska arhitektura EU u jačanju finansijskog sektora da služi realnoj industriji.

1.3. Klimatske promene i izazov održivog razvoja

Klimatske promene i izazov održivog razvoja podstiču industriju da se kreće u pravcu proizvodnje bez ugljendioksida i u skladu sa efikasnom upotrebom resursa. Treća industrijska revolucija kao pokretač za izgradnju zelene ekonomije će ubuduće biti dugoročan izazov za industrijsku politiku Srbije u smislu načina- kako transformsati ekološke izazove u ekonomске prilike i kako stvoriti sinergije između ekonomskog rasta i zaštite životne sredine. Kombinovanjem politike o klimatskim promenama sa razvojem održive proizvodnje i strukturama potrošnje, novim radnim mestima, tržištima i aktivnostima podstakao bi se ekonomski rast.

1.4. Demografski izazovi

Starenje našeg stanovništva podstiče pojavu specifičnih izazova: novi proizvodi i usluge za pomoć starijim ljudima, izazov aktivnog i zdravog starenja, rast prosečne godine starosti potrebne za penzionisanje, mogućnost zapošljavanja starijih radnika, nedostatak kvalifikacija.

2. Šanse metalske industrije

Sagledane šanse metalskog sektora detaljnije se daju kroz SWOT glavnih delova sektora:

2.1. Osnovni metali /obuhvata: 27 proizvodnja osnovnih metala, Industrija čelika, 28 proizvodnja standardnih metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja

ŠANSE

- Pokrivenost domaće tražnje metalnih proizvoda i osnovnih metala iz domaćih izvora raste
- Plan Srbije 2011-2020.
- 5,58% planirna prosečna stopa rasta
- 8,20% projektovana stopa rasta izvoza

14,7% projektovano učešće u izvozu prerađ.ind

SDI: 867 mil EUR, 9,4% učešće u SDI PI

Zaposlenost: 11,7% /6.602/, 12,6% u strukturi PI

BDP. Projektovana prosečna stopa rasta za period 2011-2020. godine iznosi 5,58%. Projektovano učešće u BDV prerađivačke industrije 2020. godini iznosi 7,24%.

- Plan EU 2011-2020
- 5,6% projektovana stopa rasta 2011-2020.
- 8,2% projektovana stopa rasta izvoza 2011-2020.
- 15% projektovano učešće pređivačkoj industriji 2020

2.2. Industrija čelika

ŠANSE

- Potražnja za proizvodima visokog kvaliteta će nastaviti da raste
- Još uvek veliki potencijal za nove proizvode koji mogu naći svoju primenu u građevinarstvu, energetici i transportu
- Ciljevi u vezi klimatskih promena će podstići inovaciju i podršku dugoročne održivosti sektora
- Efikasnije korišćenje sirovina kako bi se izborili sa porastom cena sirovina
- Nastaviti sa izgradnjom strateških odnosa sa klijentima
- Investicije u čiste tehnologije, unapređenu energetsku efikasnost, smanjenu emisiju i troškove energenata
- Platforma tehnologije čelika (ESTEP) sa svojim ULCOS programom (ultra niskim CO₂ čelikom), koji ima za cilj da smanji emisiju CO₂ za 50%
- Sposobnost proizvodnje po porudžbini
- Mogućnosti Izuzetne tehnološki intenzivn ostii i inovativnosti (samo 30% proizvoda od čelika koji su danas zastupljeni na tržištu postojalo je i pre deset godina)
- Mogućnost saradnje sa MSP za proizvodnju proizvoda visokih dodatnih vrednosti, mogućnost povezivanja u repro lancu na domaćem tržištu
- Potreba za povećanim recikliranjem (sada cifre dostižu 40%)
- Sprovodenje novih ETS i rizik od curenja ugljenika u sektoru sa intenzivnom potrošnjom energije (koji će nastaviti da dobija besplatne dozvole ali ograničeni u stepenu primene najboljih tehnologija koje su dostupne)
- Legure metala će morati da budu registrovane po Reach propisima

- Potreba da se uklone postojeće prepreke u pristupu tržištima ili sirovinama trećeg sveta (npr. izvozna carina za staro gvožđe iz Rusije i Ukrajine i za koks iz Kine)
- Potreba da se razvije neprekidna obuka
- Unaprediti imidž "stare" industrije

2.3. Mašine i uređaji /30 Proizvodnja kancelarijskih i računskih mašina, 31 Proizvodnja električnih mašina i aparata, na drugom mestu nepomenuta, 32 Proizvodnja radio, televizijske i komunikacione opreme i aparata, 33 Proizvodnja medicinskih, preciznih i optičkih instrumenata, satova i časovnika, 29, obrambena industrijia

ŠANSE

- Pokrivenost domaće tražnje iz domaćih izvora blago raste
- Stalna i rastuća tražnja u zemljama u razvoju
- stalni tehnološki napredak proizvoda ovog sektora u pogledu performansi (kapacitet, automatizacija) i pouzdanosti rada
- niska cena radne snage
- Izvoz namenske industrije je relativno mali, ali ima pozitivne efekte na druge delatnosti proizvodnje. Na primer, u 2009. godini je izvoz u Irak vredeo 144 miliona evra i bio je posledica dobre saradnje naših i američkih vlasti. Ali je u ovu vrednost nejvecim delom uključena hrana i odeća za iracku vojsku, a ne oružje. U izvozu oružja i municije Srbija je bila rangirana kao 27. zemlja u svetu u 2008. godini sa skromnom vrednošću izvoza od 21 miliona evra (27 miliona u 2009. godini). Na 25. mestu je bila Hrvatska sa izvozom u vrednosti od 30 miliona evra, a na 30. Slovenija sa 15 miliona evra. Obnavljanje zajednickih procesa proizvodnje i zajednicki nastup na trećim tržištima mogli bi da uticu na znacajan rast izvoza namenske industrije

Električni i optički uređaji

- 19,64% planirana prosečna stopa rasta
- 15,31% projektovana stopa rasta izvoza
- Projektovano učešće u izvozu prerađ.ind 2020. godini je 13,5%
- U periodu 2011-2020. godine u podsektor se planira priliv 857 mil. EUR (učešće u SDI prerađivačke industrije 9,4%).
- U periodu 2010-2020. godine planira se rast zaposlenih od 22,7% (7.440).
- U strukturi prerađivačke industrije u 2020. godini planira se učešće zaposlenosti od 8,1%.

Mašine

- U periodu 2010-2020. godine planira se rast zaposlenih od 14,0% (5.181).
- U strukturi prerađivačke industrije u 2020. godini planira se 8,4%.
- SDI. U periodu 2011-2020. godine u podsektor se planira priliv 365 mil. EUR (učešće u SDI prerađivačke industrije 4%).
- Izvoz. Projektovana prosečna stopa rasta izvoza u 2011-2020. godini iznosi 15,31%, Projektovano učešće u izvozu prerađivačke industrije u 2020. godini 8,0%
- BDV. Projektovana prosečna stopa rasta za period 2011-2020. godine iznosi 8,75%. Projektovano učešće u BDV prerađivačke industrije u 2020. godine iznosi 5,82%.

2.4. Vozila/točkaši /34 Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica, 35 Proizvodnja ostalih saobraćajnih sretstava

ŠANSE

- Snažan tržišni rast na domaćem tržištu i globalnom nivou (masovna motorizacija u ekonomijama u razvoju)
- Dobro pozicionirana za suočavanje sa sve strožijim ekološkim i bezbednosnim standardima
- Efikasnost goriva kao glavni pokretač tržišta automobila
- Novi propisi o emisiji CO₂, bezbednosti i efikasnosti goriva verovatno će dovesti do rasta kod komponenti i tehnologija na koje se odnose (novi koncepti pogonskih agregata)
- Uvođenje IKT (kao zamena mehaničkih delova) i nove tehnologije pogonskih agregata (elektrifikacija)
- Povezivanje vozila (internet, gps,...)
- Razvoj usluga vezanih za: ugovore održavanja, lizing, finansije
- CARS 21 kao platforma za redovno praćenje i procenu razvoja
- Tehnološka platforma Ertrac o Evropskom drumskom saobraćaju
- Zajednička tehnološka inicijativa o ciljama goriva
- povezivanje sa strateškim partnerima i proizvodnja novih proizvoda na bazi tehnologija stranih investitora,

2.5. Industrija obojenih metala/metalurgija

ŠANSE

- Evropa je neto uvoznik metala
- Moguće uz tehnološko unapređenje, povezivanje efikasno sa preradom metala, obradom i recikliranjem
- Postepeno povećanje potražnje za metalima
- Sektor može brže da se razvija od osnovnog industrijskog sektora do sofisticiranog visoko tehnološkog sektora koji proizvodi nove tehnološke materijale velike dodatne vrednosti
- Spektar primene ovih novih materijala je heterogen i pokriva skoro sve ekonomске sektore
- Takođe postoji veliki potencijal za razvojni proces
- Glavni komponent bilo koje strategije održive proizvodnje (doprinosi uštedi energije, uštedi materijala i sposoban je da zatvori proizvodni proces kroz recikliranje)
- Povećanje potražnje za obojenim metalima, naročito za proizvodima visokog kvaliteta
- Zamena drugih materijala aluminijumom ili drugim obojenim metalima (npr. lakša prevozna sredstva)
- Mogućnost povezivanja u repro lancu za domaće tržište i proizvode dodate vrednosti
- Ogroman potencijal za razvoj novih procesa, kvaliteta i novih tržišta (magnezijum za tretiranje vode, čelije goriva, punjive baterije, efektivno elektrosnabdevanje, katalizatori, filteri čestica dizela, obnovljivi izvori)
- Potreban je veći stepen razvoja i istraživanja kako bi se razvili efikasniji (i čistiji) proizvodni procesi i kako bi se razvili novi materijali
- Pristup sirovinama i energentima po konkurentnim cenama
- Razvoj koncepta učenja tokom čitavog života
- Efikasno recikliranje otpadaka metala je odlučujući faktor za konkurenčnost u sektoru. Stoga kriterijumi za "kraj otpada" se moraju postaviti kako bi se odredilo kada određeni materijali koji se mogu reciklirati prestaju da budu otpad i legalno se mogu smatrati sirovinama
- Implementacija REACH
- Pema prerađenoj direktivi ETS sektor obojenih metala obuhvataće nova emisiona trgovinska šema EU (zasnovana na aukcijama)
- Kao sektor u kome postoji intenzivna potrošnja energije i sa rizikom od curenja ugljenika, sektor će biti oslobođen obaveze kupovine dozvola ali samo dokle koriste najbolje tehnologije koje su dostupne

- U periodu 2011-2020. godine u ovaj podsektor se planira priliv 1,4 mlrd. EUR (učešće u SDI prerađivačke industrije 15,3%).
- U periodu 2010-2020. godine planira se rast zaposlenih od 29,4% (8.409).
- U strukturi prerađivačke industrije planira se 7,4%. učešće u 2020. godini
- Saobraćaj 2030: Evropski plan Jedinstvene evropske saobraćajne zone
- Dramatičan prelazak proizvodnje i prodaje na teritoriju Azije
- Tehnološka konkurenca će se intenzivirati sa pojmom različitih koncepata goriva i energije, kao i sa razvojem koncepta inteligentnog transporta
- Brz tehnološki razvoj i dugo vreme otplate za istraživanje i razvoj pogonskih mehanizama i tehnologije goriva primorava kompanije da pojačaju istraživanje i razvoj, bez direktnih pozitivnih uticaja na rezultate. To čini zajednička istraživanja industrije i javnog sektora neophodnim
- Dalje smanjenje emisije CO₂ i unapređenje efikasnosti goriva
- Razvoj aktivnih bezbednosnih sistema (odnosno sistema za izbegavanje sudara)
- Pravedan pristup tržištu zemljama trećeg sveta
- Potreba da se usklade porezi na vozila kako bi se stvorilo pravo interno tržište
- Potreba da se izvrši međunarodna tehnička harmonizacija u okviru UN/ECE kako bi se smanjili troškovi i povećao obim ekonomije
- Potreba za daljim jačanjem regionalnih klastera automobilske industrije (i promovisanje njihove internacionalizacije)

2.6. Informaciono komunikacioni sektor

ŠANSE

- Srbija nudi Evropi i stranim kompanijama najniže stope poreza na dobit (10%) najniži korporativni porez dobit u Evropi (10%) i činjenicu da ne postoji PDV na uvoz IT tehnologije. Pored toga stvoren je i dalje se razvija povoljan pravni ambijent u oblasti zaštite intelektualne svojine koja je od ključnog značaja za bezbednost i uspeh IKT kompanija i njihovih klijenata.
- Domaće zakonodavstvo u oblasti intelektualne svojine je usaglašeno sa pravilima EU i STO, odnosno trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS Sporazuma). Zakon o autorskom i srodnim pravima iz 2004. nudi softverske proizvode u Srbiji sa punom zaštitom intelektualne svojine. Za podsticaj razvoja IKT sektora važni su sledeći usvojeni zakoni o: elektronskom potpisu, o patentima, o žigu, o pravnoj zaštiti dizajna, o topografiji, zaštiti integrisanih kola, zaštiti ličnih podataka, zaštiti potrošača, pristupu informacijama, Izmeni Krivičnog zakonika, autorskom i srodnim pravima. U martu 2005, Vlada Srbije započela kampanju pod nazivom "Nulta tolerancija za pirateriju", kao i potpisala međunarodnu konvenciju o visokotehnološkom kriminalu kojim je unapređena saradnja sa državama članicama EU.

- Takođe sve saradničke kompanije IKT kroz rad u Srbiji is a srpskim preudzećima imaju obezbeđen pristup velikom tržištu od 60 miliona potrošača jugoistočne Evrope, po čemu je Srbija je u dobroj poziciji i geografski i strukturno da se obezbedi ekonomična i pouzdana alternativa na druga, već uspostavljena tržišta, kao i da se pružaju usluge klijentima na mnogo različitih jezika.
- Vlada, finansije i telekomunikacije će i ostati najvažniji izvor zahteva za softverskim aplikacijama na srpskom tržištu u srednjoročnom periodu
- Svi provajderi mobilne telefonije u Srbiji planiraju dalje infrastrukturne investicije koje će omogućiti širokopojasne usluge. Ovim će se potražnja za internetom povećati, posebno dodatnim korišćenjem 3G veza za pristup Internetu.
- IKT obrazovanje je popularno među mladim ljudima što može da obezbedi stabilno snabdevanje industrije IKT ljudskim kapitalom. Microsoft će sigurno nastaviti da ulaže u svoj razvojni centar u Srbiji i povećati broja zaposlenih IT profesionalaca. Ovo će dalje uticati na zaustavljanje "odliva mozgova" u inostranstvo.
- Porast brzine tehnološkog razvoja i tehnološke difuzije
- sve veće prisustvo ekonomija u razvoju u sektoru "visoke tehnologije" (koje prati brz napredak informacionih i komunikacionih tehnologija)
- Kao rezultat, usavršavanje proizvodnje i proizvod sa dodatnom vrednošću obezbeđuje sve manju zaštitu od konkurenциje
- U Srbiji je razvijen bogat spektar usluga: prilagođavanje aplikacija, rešenja obezbeđenja, softverska podršku i instalacije, konsalting usluge i usluge autsorsinga, kao i integracije sistema, te su za srpske kompanije IT-a izazovi inostrana tržišta. Vreme izlaska na tržište, period i cene inženjeringu utiču na opredelenje IKT kompanija da nude razvoj proizvoda najvišeg kvaliteta i dizajna koji nalazi svoje mesto u sledećoj generaciji proizvoda u celom svetu utiču na izazove da se Srbija pozicionira visoko na svetskoj mapi visokih IKT tehnologija.
- Razvoj softvera i IT usluga su najveći izvozni potencijal u IKT sektoru. Srpske kompanije IT već sarađuju sa kompanijama iz SAD, Engleske, Irske, Nemačke, Rusije, Holandije, Kanade, Francuske, Hrvatske, Slovenije, Finske, Švedska i drugih zemalja. U tom smislu izazov jeste promovisanje politika koje imaju za cilj šire i efikasnije shvatanje IKT (npr. promovisanje shvatanja IKT u tradicionalnom poslovanju), održavanje kratkoročnih i dugoročnih investicija u razvoj i istraživanje i inovacije, Razvoj e-potražnje (ePoslovanje, eZdravstvo, eObuka, eMobilnost, eUprava...).
- Dalji izazovi se prvenstveno odnose na:
 - Razvoj tehnologija sa digitalnim sadržajem
 - IKT tehnologije ključne za održivi razvoj (energetska efikasnost)
 - Približavanje drugim tehnologijama (bio i nanotehnologije) i približavanje platformi (VoIP, televizija i kompjuter)
 - Razvoj širokopojasnih mreža kao osnove za komunikaciju velike brzine i korišćenje IT i doprinosi bavljenju „digitalnim jazom“ (npr. Između ruralne i urbane ekonomije, između bogatih i siromašnih regiona)
 - Promovisanje e-veština
 - Efikasnu zaštitu prava intelektualne svojine
 - Razvoj centara izvrsnosti za istraživanje i razvoj svetske klase, koji su zasnovani na jakim klasterima preduzeća, univerziteta, istraživačkih centara

Ovome treba dodati u detaljnijoj razradi i šanse za: Električni i elektronski inženjering, Povezane industrije, agroindustriju, industriju metalnog i elektro otpada / Reciklaža. Država gradi objekte za sekundarnu separaciju otpada u 30 opština, prikupljanje, sortiranje, presovanje, transport. U reciklažnim centrima potencijalni posao posao za 10.000 radnika. Ovim poslovima se već bavi 350 firmi koje zapošljavaju 2.000 ljudi –tehnolozi I hemičari za proizvodnju, 50% reciklažnog materijala se izvozi kao gotov proizvod, folija, granulat, izvoz od reciklažne plastike doneće do 3 mil.evra, od svih vrsta otpada se prihoduje oko 10 miliona evra/, takođe su izazovi I druge vrste transporta, železnička oprema, brodogradnja, avioindustrija.

Zaključak

Inicijative za unapređenje sektorskih industrijskih politika u Srbiji bi trebale da se kreću u pravcu izrade strateških i akcionalih planova za metalski sektor u oblastima:

- Izgradnje lanaca dobavljača sa specifičnim sektorskim intervencijama, kao vrednosnih lanaca koji su jako fragmentirani kako unutar tako i po sektorima. Sektorske politike koje bi bile više usmerene ka specifičnim elementima, jačanju veza i stvaranju sinergije među elementima vrednosnog lanca
- Uvođenja novih tehnologija, razvoj tehnoloških platformi koje bi okupljale veći broj preduzeća i istraživačkih centara uključenih u datu tehnologiju u cilju podsticanja sinergije, zajedničke tehnološke inicijative, platforme kao izvora novih standarda, ideja, proizvoda, o čemu pozitivno govore primeri: ERTRAC transporta, pametnih mreža, Manufuture, čelika, solarnih izvora toplote, održive hemije, solarnih celija
- Nephodna je unakrsna politika razvoja: Informacionih tehnologija, obrane, energetske efikasnosti, energetski intenzivnih sektora
- Razvoj aktivnosti za industriju sa niskom emisijom ugljenioksiada i otvaranje novih radnih mesta u oblasti “zelenog metalkog sketora”
- Inovativne politiku klastera

Litaratura

- 1.Bajec, J.M, Jakopin, E. National Strategy for Economic Development of Serbia 2006
- 2.Commission of the European Communities (2008) European Competitiveness Report 2008. Brussels
- 3.Grozdanić R, Metalworkers unions initiatives on sustainable industrial policy of Serbia, 2011, Friedrich Ebert Foundation
- 4.Milanovic, B. (2006) Two faces of globalization. New York: Archipelago
- 5.World Bank (2011) Western Balkan integration and the EU: An agenda for trade and growth.

SWOT ANALYSIS OF CHALLANGES AND OPPORTUNITIES IN THE METAL SECTOR

Abstract

The subject of this paper are the challenges facing the metal complex in Serbia: the structure of industry, the impact of rapid technological development, climate change and demographic trends. In terms of adapting to these challenges opportunities of various sectors of metal industry are analyzed in relation to market trends and the positive growth performance.

Keywords: industrial development challenges, opportunities, supply chains, innovation

*Dr Siniša Miletić**

*Dr Radmila Grozdanić***

*Boris Jevtić****

RAZVOJ METALSKE INDUSTRije, PROCENE I REALNOST

Rezime

Industrija Srbije nalazi se na raskršću strukturnih promena. Za održivi ekonomski rast i stabilnost zemlje je neopodna jaka proizvodnja. Uprkos snažnom procesu deindustrializacije u Srbiji, industrija ima važnu ulogu u: stvaranju srpskog društvenog proizvoda, zapošljavanju, produktivnosti, izvozu, pokretanju brojnih uluga i rešavanju problema životne sredine, zdravstva, kvaliteta života. Predmet istraživanja u radu jeste kritičko sagledavanje novog koncepta industrijskog razvoja s aspekta usmerenosti na rast i inovacije neophodne preduzećima, radnicima i potrošačima u vreme ekonomske nestabilnosti i izazova održivog razvoja.

Ključne reči: deindustrijalizacija, strukturno prilagođavanje, tehnološki nivo razvoja

Uvod

Makroekonomski model privrednog rasta i razvoja Srbije oslanja se na pretpostavke koje su i međusobno u znatnoj meri uslovljene: strukturno prilagođavanje privrede, pre svega, industrije, novom konceptu privrednog rasta zasnovanom na investicijama i izvozu. Stepen realizacije novog modela privrednog rasta zavisiće od eksternih pretpostavki, dinamike procesa približavan-

*

Dr Miletić Siniša ,docent VSAS: Poslovna ekonomija i preduzetništvo, Beograd,
Email: sikimil72@gmail.com

**

Dr Radmila Grozdanić, redovni profesor VSAS: Poslovna ekonomija i preduzetništvo,
Beograd. Email:sme_rada@hotmail.com

Dipl. mat. Boris Jevtić, Banka Intesa Beograd, razvojni centar, Email: bora_bgd@
gmail.com

ja EU, tempa oporavka svetske privrede, strukturnim promenama u celoj Jugoističnoj Evropi.

1. Projekcije Srbije 2020 u metalском sektoru

Ukupna industrijska zaposlenost će se povećati za blizu 170.000 osoba odnosno za skoro četvrtinu, a učešće zaposlenosti u industriji u ukupnoj zaposlenosti će porasti sa 24,2% u 2010. na 26,4% u 2020. Relativno usporen rast učešća zaposlenosti u uslugama u ukupnoj zaposlenosti je rezultat očekivane stagnacije zaposlenosti u javnom sektoru.

Tabela 1. Projekcija broja zaposlenih u podsektoru prerađivačke industrije, metalском kompleksu

NACE Rev. 1.1 klasifikacija	2009	2020	Bazni indeksi	Struktura	
			2020/2009	2009	2020
Ukupno prerađivačka	441472	499356	113,1	100,0	100,0
27 Osnovni metali	20677	25845	125	4,7	5,2
28 Metalni proizvodi	35856	37290	104	8,1	7,5
29 Mašine i uređaji	37009	42190	114	8,4	8,4
30 Kanc.i računske mašine	5509	6554	119,0	1,2	1,3
31 Elekt.mašine i aparati	18386	23386	127,2	4,2	4,7
32 Radio, TV oprema	2734	3115	114	0,6	0,6
33 Precizni i optički inst.	6138	7152	116,5	1,4	1,4
34 Motorna vozila i prik.	20296	26000	128	4,6	5,2
35 Saobraćajna sredstava	8295	11000	132,6	1,9	2,2
37 Reciklaža	3574	4925	137,8	0,8	1,0
Metalski sektor ukupno	158.474	186.457		35,9	37,5
Razlika		+27.983		+ 1,6	

Izvor: SZS

Na osnovu pretpostavki o odgovarajućim stopama rasta prerađivačke industrije do 2020. i o radnom intenzitetu njenog rasta od 0,25 (tj. za svakih 4% rasta BDV zaposlenost se povećava za 1%), projektovani broj zaposlenih u prerađivačkoj industriji 2020. iznosi blizu 500.000, što je povećanje od 13% u odnosu na stanje 2009. U strukturi prerađivačke očekuje se povećanje učešća u proizvodnji motornih vozila, električnih mašina i aparata, saobraćajnim sred-

stvima, reciklaži, sa 35,9 na 37,5%, tj. za 1,6% učešća sekotra metalske industrije u prerađivčkoj industirji.

Očekivani rezultati industrijskog razvoja u periodu 2011-2020:

- Udvоstručena industrijska proizvodnje u 2020. u odnosu na nivo 2010.
- Povećanje produktivnosti rada u industriji do 2020. za najmanje 50%
- Povećano učešće robnog izvoza na 50% BDP u 2020.
- Prosečan godišnji rast investicija 10%
- Očekivani prosečni godišnji priliv SDI 2,35 mlrd EUR
- Rast zaposlenosti u prerađivačkoj industriji za 75.000 radnika od čega u metalskoj industriji za 27.983 novozaposlena radnika.

Strategija industrijskog razvoja je prvenstveno usmerena na ostvarivanje dinamičnog industrijskog rasta sa prosečnom stopom rasta prerađivačke industrije od 7,3% u cilju povećanja standarda građana, smanjenja nezaposlenosti i siromaštva da bi se ostvario rast BDP od 5,8% prosečno godišnje, odnosno, od oko 8.000 EUR BDP po stanovniku 2020., i time smanjio jaz u nivou razvijenosti u odnosu na evropske zemlje. Istovremeno, Srbija mora svoj industrijski razvoj da gradi na principima održivog razvoja - na ispunjavanju današnjih potreba bez ugrožavanja kapaciteta za zadovoljenje potreba budućih generacija, sa obezbeđenjem socijalne, regionalne i ekološke komponente

Projektovan prosečan godišnji rast industrije od 6,9% trebalo bi da stvari uslove za promenu privredne strukture. Udeo razmenjivih proizvoda u BDP-u bi se prema projekcijama povećao sa 30,7% u 2009, na 33,1% u 2020. Godini, tako da bi se udeo industrije povećao sa 17,4% na 18,5% .

Postavljeni cilj je najizazovniji u domenu povećanja izvozne konkurentnosti. podizanje udela izvoza robe i usluga u BDP-u, sa 27,6% u 2009. na 65% u 2020.

Međunarodna iskustva pokazuju da bi ostvarenje ciljanog prirasta udela robnog izvoza u BDP-u Srbiju dovelo na sam vrh najuspešnijih zemalja u tranziciji. Međutim, čak i uz ovako brz oporavak, udeo robnog izvoza Srbije u BDP-u krajem 2020. dostigao bi, zbog niske polazne osnove, tek 47%, što je trenutno prosek zemalja u tranziciji.

Tabela 2. Projektovani Bruto domaći proizvod Srbije, 2011-2020., proizvodna struktura za industriju

BDP	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Industrija	5,3	5,7	6,5	6,9	7,0	7,4	7,4	7,4	7,6	7,6
Ruda i kamen	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Prerađivačka	5,5	6,0	7,0	7,5	7,5	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Bruto dodata vrednost (BDV)	3,7	4,7	5,5	5,7	5,8	6,1	6,2	6,8	6,8	6,9

Učešće u BDP, u %	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Industrija	17,6	17,7	17,9	18,1	18,3	18,5	18,7	18,8	19,0	19,1
Ruda i kamen	1,3	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6	1,7	1,7	1,8	1,8
Prerađiv. ind.	13,0	13,1	13,3	13,5	13,8	14,0	14,2	14,4	14,6	14,7
Bruto dod. vredn. (BDV)	83,8	83,8	83,8	83,8	83,8	83,8	83,8	83,8	83,8	83,8
BRUTO dom. proizv. (BDV)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije, 2011-2020., www.bep.org.rs

Tabela 3. Projektovano povećanje učešća industrije višeg tehnološkog nivoa u BDV

Podsektori	Učešće u BDV		Stopa rasta 2008-2020.
	2008.	2020.	
Low-tech	20,7	43	6%
Medium low tech	25,4	22	6%
Osnovni metali	13,1	10,5	5%
Medium high tech	16,4	23	10%
Mašine I uređaji	5,0	7	8%
Saobraćajna sredstva	3,8	6	11%
High tech	7,5	12	12%
Elektronika	7,5	12	12%

Izvor: Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije, 2011-2020., www.bep.org.rs

Tabela 4. Realizovane i projektovane vrednosti izvoza, u hiljadama evra i stopa rasta u %

	2008	2020	Stopa rasta 2008/2020, %	Stopa rasta 2020/2008\$ Ukupno
Ukupno	7,428,355	24,821,000	26,2	10,6
Proiz. svrstani po materijalu	2,422,957	6,332,888	24,3	8,3
Mašine i transportni uređaji	1,293,547	7,990,501	31,3	16,4
Razni gotovi proizvodi	1,048,306	3,158,084	24,3	9,6
Struktura na resursima	30,6	45,2	37,1	27,7
Niske tehnologije	29,0	27,8	30,1	24,7
Srednje tehnologije	29,2	16,2	20,6	33,1
Visoke tehnologije	7,3	5,6	7,0	7,6

Izvor: Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije, 2011-2020., www.bep.org.rs

2. Stanje metalske industrije

Održivost prikazanog modela razvoja industrije valja posmatrati u odnosu na rezultate dosadašnjeg procesa deindustrializacije i dalje pretnje po nastavak toga procesa.

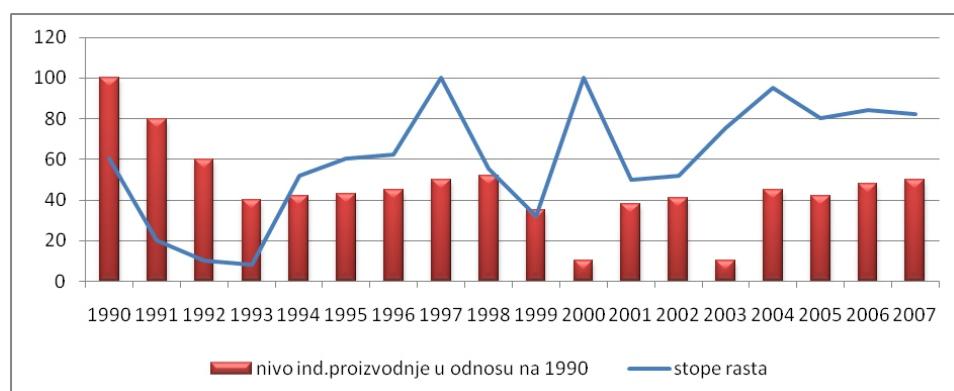
2.1. Promena sektorske strukture BDP

Sektorska struktura BDV –2001-2009, veće učešće sektora usluga (62,3%) u odnosu na sektor razmenjivih dobara (37,7%)¹. Sa stopom rasta od samo 0,4% u tranzicionom periodu, što govori da je gotovo celokupan rast BDV privrede generisan od strane BDV sektora usluga. Istovremeno je sektor industrije zabeležio najveći pad dodate vrednosti u 2008 -2010. Industrijsku proizvodnju Srbije u tranzicionom periodu 2001-2010. karakteriše: tehnološko-ekonomsko zaostajanje većine kapaciteta, nezadovoljavajući nivo kvaliteta proizvoda i usluga po svetskim standardima, visok uvoz, nizak nivo marketing menadžmenta i upravljanja proizvodnjom, viškovi radne snage, iščekivanja u vezi sa privatizacijom, nedostatak direktnih stranih investicija itd. Takođe, tranziciono razdoblje karakteriše dvostruko brži rast uvoza od izvoza, što znači da je kontinuirano bila prisutna znatna supstitucija domaće proizvodnje inostranom. Snažan rast vrednosti uvoza je bio posledica visoke javne potrošnje, rasta lične potrošnje, ali istovremeno i u manjoj meri rasta proizvodnje namenjene izvozu roba. Pri tome, rast javne i lične potrošnje se zasni-

1

Posmatrajući zemlje u okruženju odnos izvoza prerađivačke industrije u ukupnom robnom izvozu, dostiže oko 90%. Sve posmatrane zemlje, osim Bugarske i Hrvatske u 2009, imaju značajno učešće izvoza motornih vozila i opreme u izvozu prerađivačke industrije (Češka, Slovačka, Mađarska, i Rumunija). U strukturi izvoza prerađivačke industrije Bugarske, značajno je učešće izvoza osnovnih metala, koksa i derivata nafte, odevnih predmeta i krvna kao i prehrambenih proizvoda. Bugarska je najveći neto izvoznik obojenih metala u regionu (neto izvoz u 2009. iznosio je 1,1 mlrd. EUR). Takođe ima značajno učešće izvoza osnovnih metala u izvozu prerađivačke industrije (20%). Strukturu izvoza Češke karakteriše značajno učešće izvoza motornih vozila i ostalih mašina i uređaja (30% u 2009). Veliki je neto izvoznik motornih vozila (7,5 mlrd. EUR u 2009). Mađarska u strukturi izvoza prerađivačke industrije ima značajno učešće radio, TV i komunikacione opreme (24,9%) i izvoza motornih vozila (16,9%). Izvoz motornih vozila, telekomunikacionih aparata i uređaja čini 40% izvoza prerađivačke industrije Slovačke. Takođe, Slovačka je jedina zemlja u regionu pored Srbije koja je u 2009. ostvarila neto izvoz gvožđa i čelika. Nosioci izvoza prerađivačke industrije Rumunije su motorna vozila i telekomunikacioni aparati i uređaji koji čine četvrtinu izvoza. Hrvatsku strukturu izvoza prerađivačke industrije karakteriše učešće transportne opreme, prehrambenih proizvoda, koksa i derivata nafte, električne opreme kao i osnovnih metala. Strukturu izvoza prerađivačke industrije EU-27 odlikuje učešće hemije i hemijskih proizvoda, ostalih mašina i uređaja kao i motornih vozila i prikolica.

vao na zaduživanju u inostranstvu i domaćem tržištu. Uz takav rast došlo je do povećanja pokrivenosti ukupne domaće i inostrane tražnje uvoznim robama i uslugama (rast uvoza u 2008. u odnosu na 2001. iznosi preko 2 puta). Takva kretanja potvrđuju činjenicu da snažan rast ukupne tražnje nije bio iskorišćen za povećanje domaće proizvodnje, ova kretanja zaustavljena su 2009. godine u kojoj je svetska finansijska i ekonomski kriza prouzrokovala pad domaće i ino-tražnje. U tom kontekstu kretanja u industriji Srbije, su slična kretanjima u Evropskoj uniji. Međutim, situacija je kod nas specifična s obzirom da u prethodnom razdoblju (dobre konjunkture na svetskom tržištu 2004-2007.) nije dovršeno restrukturiranje privrede. Tako je industrija, posebno metalska, dočekala krizu uglavnom s niskim nivom konkurentnosti i efikasnosti poslovanja, povećanom nelikvidnošću, uz kontinuiran pad zaposlenosti i sve manjim brojem proizvoda za izvoz.

Grafikon 1: Stope rasta industrijske proizvodnje 1990-2007.

Dugogodišnja nekonkurentnost industrije (prosečna stopa rasta fizičkog obima industrijske proizvodnje u periodu 2001-2008. godine iznosi 2,2% za ukupnu industriju i 2,0% za prerađivačku industriju), uz nepovoljnije uslove poslovanja izazvanih globalnim recesijskim kretanjima, dovelo je industriju Srbije u 2009. godini na nivo 44,6% proizvodnje iz 1990. godine. To je značajno naglasiti zato što je industrija, uprkos nepovoljnim kretanjima, još uvek najznačajnija delatnost ukupne privrede. U 2009. godini u ukupnoj bruto dodatoj vrednosti učestvuje sa 19%, u bruto domaćem proizvodu sa 15,9%, a oko 95% spoljnotrgovinske razmene odnosi se na industriju.

U strukturi vrednosti ukupne privrede industrija u 2008. učestvuje 35,6%. Najveće učešće u strukturi vrednosti proizvodnje prerađivačke industrije imaju podsektori: proizvodnja prehrabbenih proizvoda, pića i duvana 30%, proizvoda osnovnih metala i standardnih metalnih proizvoda 16,3% i proizvoda hemi-

kalija i hemijskih proizvoda 8,9%, a najmanje učešće imaju podsektori: proizvodnja kože 0,9%, prerada drveta i proizvodi od drveta 2,1% i proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava 3,0%.

Tabela 5. Tranzicioni bilans poslovanja prerađivačke industrije, mil. EUR

	Broj preduz.	Broj zaposl.	Prihod	Dobit	BDV	Gubitak	Kumul. gubitak
2003.							
Prerađivačka industrija	15.261	527.532	10.852,4	391,2	2.189,9	931,3	3.684,1
2008.							
Prerađivačka industrija	18.509	393.475	22.081,7	1.283,8	4.455,1	1.251,6	5.706,3
2009.							
Prerađivačka industrija	18.642	354.178	16.899,5	961,5	3.691,6	1.370,8	5.615,5
BILANS (2003-2009)							
Prerađivačka industrija	3.381	-173.354	6.047,1	570,3	1.501,7	439,5	1.931,4
BILANS (2008-2009)							
Prerađivačka industrija	133	-39.297	-5.182,2	-322,3	-763,5	119,2	-90,8

Izvor: SZS

2.2. Postojeća tehnološka struktura industrije

Posmatrano, po tehnološkim grupama u strukturi prerađivačke industrije najveće učešće imaju grupe niske tehnološke (49,9%) i srednje-niske (25,6%) tehnološke intenzivnosti. Pojedini segmenti, posebno u delu visokih tehnologija i srednje-visokih tehnologija su u potpunosti nestali. Tako na primer, industrija Srbije više ne proizvodi maštne alatke, industrijske robote i transfer linije za automobilsku i druge industrije prerade metala, a upravo ovaj sektor je kroz svoja generička svojstva u periodu pre 1990. godine predstavljao motor razvoja industrije, bitnu komponentu tehnološke nezavisnosti i dugoročne stabilnosti. Istovremeno, proizvodnja ove vrste proizvoda je značajno doprinosila izvozu i ugledu industrije u svetskim razmerama. Kao posebno ilustrativan primer može se izdvojiti masovna proizvodnja i izvoz 'cnc' obradnih centara na tržište SAD, koji je svojevremeno bio kolevka ove visokovredne i vrlo kompleksne tehnologije (ovaj program je bio realizovan krajem 80-tih prošlog veka kao zajednički strateški projekat domaće industrije i domaće nauke).

Tabela 6. Tehnološki profil strukture industrije Srbije 2008.

OECD indikator ulaganja u I i R	Podsektori	Broj preduzeća	Zaposlenost	BDV
< 1 %	Low-tech (LT)	64,0	51,2	50,7
1 % - 2%	Medium-low-tech (MLT)	25,4	23,1	25,4
	Koks i derivati nafte	0,1	0,2	0,3
	Metalna industrija	14,8	12,8	13,1
2% - 5%	Medium-high-tech (MHT))	5,4	18,8	16,4
	Mašine i uređaji	2,4	7,0	5,0
	Saobraćajna sredstva	0,9	6,4	3,8
> 5%	High-tech (HT)	5,1	6,9	7,5
	Elektronska industrija	5,1	6,9	7,5

Izvor: OECD

2.3. Proces privatizacije u metalском kompleksu, 2000-2011.

Privatizacioni model u Srbiji nije neposredno produkovao izrazite pozitivne efekte na razvoj industrije. Osnovni razlog je što se neprivatizovana društvena preduzeća koja su poslovala u tom periodu nisu restrukturirala i razvijala zbog same činjenice da su očekivala privatizaciju. Ona su investirala i prilagođavala se tržištu samo u meri koja je bila nužna da opstanu, odnosno da budu u stanju da isplaćuju zarade zaposlenima. Slično ponašanje je bilo svojstveno društvenim preduzećima i pre započinjanja privatizacije u Srbiji, odnosno u okviru čistog, globalnog društveno-svojinskog modela privređivanja (zaposleni kao upravljači nisu imali interes da finansiraju razvoj preduzeća nauštrb zarada, a država i privatni investitori su bili isključeni kao investitori po prirodi samog svojinskog), tako da je započeta, a nedovršena privatizacija društvenih preduzeća samo još više pojačala njima i inače inherentnu razvojnu inertnost. menjana, i to ne putem korekcija i nadogradnje jednog odabranog modela privatizacije što bi bilo logički opravdano, već se radilo o radikalnoj zameni jednog modela privatizacije drugim.

Uz navedeno negativno dejstvo samog predugog trajanja procesa privatizacije društvenih preduzeća, uključujući i industrijska, na razvoj preduzeća tokom prve decenije privatizacije u Srbiji krajnje negativno delovao je i ambijent u kome su ona poslovala, jer se raspalo jugoslovensko tržište, a privreda Srbije je bila pod spoljnim sankcijama. Svi ovi faktori imali su za posledicu da su preduzeća u industriji Srbije tokom dugotrajnog procesa privatizacije ne samo zastajala u razvoju, nego su poslovno i resursno devastirana. Zakonska regulativa je nekoliko puta

Tabela 7. Metalski kompleks, Privatizacija 2002-2009.

	Ukupno preduzeća	Broj zaposlenih
Tenderi	13	13.700
Aukcije	231	35.000
Tenderi i aukcije ukupno	244	48.700
Tenderi –raskidi ugovora	4	6.167
Aukcije – raskidi ugovora	44	5.170
Ukupno raskidi ugovora	48	11.337

Izvor: Agencija za privatizaciju

Problemi restrukturiranja. Nakon dugotrajne specifične političko-ekonomske krize tokom devedesetih godina prošlog veka, sva preduzeća u Srbiji, uključujući pre svega industrijska i građevinska, bila su u takvom stanju da im bilo potrebo i (a) upravljačko, i (b) proizvodno-poslovno i finansijsko restrukturiranje. Od 2402 ukupno privatizovanih preduzeća, poništeno je 586 privatizacija, ili 24,4%. Kad se na broj neprivatizovanih preduzeća doda broj onih koja bi trebalo ponovo da budu privatizovana nakon raskida ugovora, onda od ukupnog broja preduzeća koja podležu privatizaciji treba da se privatizuje njih oko 33%. U slučaju prerađivačke industrije, raskinuto je 29,4% ugovora, u građevinarstvu 28,6%, tako da u industriji preostaje da se (po prvi put i ponovljeno) privatizuje oko 32%, a u građevinarstvu oko 33% od ukupnog broja preduzeća koja su podlegala privatizaciji društvenog kapitala. Ispostavilo se da je privatizacija svakako potreban, ali ne i dovoljan uslov za dobro korporativno upravljanje. U slučaju Srbije je očit nedostatak dovoljnog broja kvalitetnih i kompetentnih kupaca preduzeća, na šta najneposrednije ukazuje veliki broj poništenih privatizacija. Stanje korporativnog upravljanja ni u privatizovanim preduzećima u Srbiji nije zadovoljavajuće. Na to pre svega ukazuju slabe poslovne i razvojne performanse celokupne industrije Srbije.

Tabela 8. Preduzeća metalskog sektora u restrukturiranju, 2011.

R.b.	Preduzeće	Broj zaposlenih	Status
1.	SZP Zavarivač Vranje	450	R
2.	PPT Holding Trstenik	330	R
3.	Petar Drapšin ad Novi Sad	70	R
4.	MIN AD Vagonka Niš	310	P
5.	MIN Lokomotiva Niš	320	P
6.	IMR Beograd	830	R
7.	FVK Kraljevo	915	R

R.b.	Preduzeće	Broj zaposlenih	Status
8.	FAP Korporacija	1.143	R
9.	21 Oktobar Kragujevac	298	
10.	Zorka Obojena metalurgija Šabac	120	R
11.	Teleoptik Žiroskopi Zemun	165	R
12.	IMK 14 Oktobar Kruševac	1.670	R
13.	Zastava kamioni Kragujevac	740	R
14.	IMT Beograd	820	R
15.	EI Niš	170	R
16.	Majevica Holding B. Palanka	250	R
17.	Goša HK S. Palanka	14	R
18.	Goša Solko	114	R
19.	Trepča Zvečan	3.840	R
20.	Kablovi Jagodina	2.100	R
21.	Ikarbus Zemun	305	R
22.	Rudnik bakra Majdanpek	961	R
23.	RTB Bor doo (matično)	119	R
24.	RBB Bor doo	1.972	R
25.	RTB TIR Bor	1.700	R
26.	FRA Čačak	560	R
28.	PPT Zaptivke Trstenik	320	R
29.	PPT TMO Trstenik	178	R
30.	PPT Armature Aleksandrovac	410	R
31.	PPT Kočna tehnika Trstenik	585	R
32.	PPT Servoupravljači Trstenik	257	R
33.	PPT Delovi Novi Pazar	56	R
34.	LIVMIN NIŠ	60	R
35.	MINOM Niš	25	R
36.	Minmodel Niš	25	R
37.	MIN Specijalna vozila Niš	17	R
38.	MIN inženjering NIŠ	48	R
39.	EI Metal Niš	3	R
40.	EI televizija Niš	16	R
41.	Goša Fabrika drumskih vozila S.Palanka	172	R
42.	Zastava livnica Topola	210	R
43.	Lola sistem Beograd	9	R
44.	Sloboda aparati Čačak	2	R

R.b.	Preduzeće	Broj zaposlenih	Status
45	Utva Pančevvo	346	R
46	Petar Drapšin Mladenovac	540	R
47	IPK Majdanpek	340	R
48	Krušik plastika Osečina	187	R
49	Zastava metali Resavica		R
Ukupno		24. 092	

Izvor: SSMS, Samostalni sindikat metalaca Srbije, 2011

Realnost jeste da je 49 preduzeća u restrukturiranju sa 24.092 radnika, duži period, da je njihova sudbina neizvesna, sa potencijalno 50% i manje uspešnog oporavka u narednom periodu, a to znači novih 15.000 nezaposlenih industrijskih radnika. Od 40 preduzeća preostalih za privatizaciju za 19 je određen metod prodaje (tender ili aukcija), dok je za ostala preduzeća postupak privatizacije obustavljen dok se ne otklone problemi vezani za dalji postupak privatizacije (nerešena pravno- imovinska pitanja, utvrđivanje udela državne svojine, okončanje postupka podržavljenja idr.). U grupi preduzeća kod kojih je privatizacija prekinuta najbrojnija su privredna društva organizovana u skladu sa Uredbom o zaštiti imovine delova preduzeća čije je sedište na teritoriji bivših republika SFRJ i preduzeća koja se nalaze u postupku podržavljenja pred Direkcijom za imovinu Republike Srbije.

Postprivatizaciono restrukturiranje. U restrukturiranju je 127 preduzeća, odnosno oko 14% od ukupnog broja preduzeća koja treba da budu privatizovana (po prvi put, ili nakon raskida ugovora). U industriji ima najviše preduzeća „u restrukturiranju“ – preko 20% od onih koja su preostala za privatizaciju, dok je u građevinarstvu takvih preduzeća procentualno znatno manje, oko 5%.

Za suštinsko restrukturiranje preduzeća u Srbiji, poslovno-programsко i finansijsko, ostavljeno je da bude realizovano od strane novih vlasnika, nakon privatizacije. Da bi se uvećala izvesnost da će nova uprava privatizovanih preduzeća tako i da postupa, u ugovore o kupoprodaji preduzeća uključivana je, i uključuje se, obaveza kupca da investira određene iznose, za koju obavezu kupac obezbeđuje i bankarske garancije. Neispunjavanje ove obaveze jedan je od češćih razloga za raskid ugovora o kupoprodaji. Obavezno investiranje, prema programu koji predstavlja komponentu ugovora o kupoprodaji kapitala preduzeća, svakako je odigralo pozitivnu ulogu u postprivatizacionom restrukturiranju preduzeća, ali standardni ugovori o kupoprodaji kapitala preduzeća sadrže i neke obaveze kupaca koje imaju potpuno suprotne efekte. To se odnosi na obavezu zadržavanja iste delatnosti preduzeća, na zabranu prodaje imovine iznad određene vrednosti i na zabranu otpuštanja radnika tokom određenog pe-

rioda. Ove ugovorne obaveze i zabrane, koje su usmerene na sputavanje zloupotreba od strane kupaca, sputavaju istovremeno i poslovnu fleksibilnost privatizovanih preduzeća, te u suštini doprinose zamrzavanju postojeće, inače neadekvatne, privredne strukture.

Specifična zakonska regulativa. Zakonom o privatizaciji predviđeno je restrukturiranje preduzeća i pre procesa privatizacije. Međutim, ovo restrukturiranje vrši se samo u slučaju kad Agencija za privatizaciju proceni da preduzeće ne može da bude prodato u standardnom postupku javnog tendera ili javne aukcije, pre svega zbog toga što mu je organizacioni oblik neprikidan, ili ima prevelike dugove prema državi i pravnim licima u njenoj svojini (tzv. državni poverioci). Za takva preduzeća Agencija donosi odluku o restrukturiranju, kojom ona dobijaju specifičan formalno pravni status – „preduzeće u restrukturiranju“. Status „preduzeće u restrukturiranju“ ima, prema Zakonu, za posledicu (a) da državni poverioci uslovno otpisuju svoja potraživanja prema njemu, koja naplaćuju iz prodajne cene na pro rata osnovi kad se preduzeće proda, i (b) da nad imovinom ovih preduzeća ni jedan poverilac ne može da sprovede prinudno izvršenje sve dok je ono „u restrukturiranju“. Isključivi cilj ovakvog preprivatizacionog restrukturiranja jeste da preduzeća postane i ostane „prodavljivo“ – tako što će se podeliti, spojiti, ili proći kroz neku drugu statusnu podelu, zatim time što će mu kroz (uslovni) otpis dugova prema državnim poveriocima kapital dobiti makar minimalnu pozitivnu vrednost i, najzad, tako što mu poverioci kroz prinudno izvršenje prodati delove ključne imovine i učiniti ga neutrživim kao celinu. Za preduzeća „u restrukturiranju“ važeći Zakon o privatizaciji ne predviđa nikakva ulaganja radi suštinskog restrukturiranja, niti se u praksi vrši takvo investiranje. Ono se ostavlja kupcu preduzeća, odnosno investiranje u preduzeća vrši se u okviru postprivatizacionog restrukturiranja.

Preprivatizaciono restrukturiranje kako je ono regulisano Zakonom je svakako potrebno i može da bude veoma korisno sa stanovišta omogućavanja privatizacije preduzeća sa društvenim kapitalom. Međutim, korišćenje ovog „metoda privatizacije“ i u slučaju kad je očigledno da on na kraju neće omogućiti prodaju konkretnog preduzeća standardnim metodom javne aukcije ili tendera ima samo negativne posledice. Tada davanje preduzeću statusa „u restrukturiranju“ praktično odlaže status „u stečaju“ – pri čemu i inače postoji velika sličnost između ova dva statusa, pre svega u pogledu zaštite od prinudnog izvršenja. Negativne posledice predugog zadržavanja preduzeća sa statusom „u restrukturiranju“ ogledaju se u svojevrsnom konzerviranju ovih preduzeća, odnosno njihovih resursa. Da se nad ovim preduzećima brzo sprovede stečajni postupak, njihovi resursi bi mogli da budu uspešno aktivirani u istoj delatnosti, ili bi dobili neku alternativnu upotrebu, čime bi takođe bila izvršena privatizacija, sa istovremenim doprinosom restrukturiranju privrede.

U Srbiji je tokom poslednje decenije dva puta menjana stečajna regulativa, a i obučen je i licenciran dovoljan broj stečajnih upravnika. Novim Zakonom o stečaju donesenim 2009. skraćeno je trajanje stečajnog postupka, a i detaljno je razrađen slučaj kad se istovremeno sa podnošenjem predloga za pokretanje stečajnog postupka podnosi unapred pripremljeni plan reorganizacije preduzeća stečajnog dužnika. Usvajanjem ovog unapred pripremljenog plana stečaj se odmah i okončava, i preduzeća nastavlja da posluje u skladu sa planom reorganizacije. Poseban problem predstavlja restrukturiranje i privatizacija problematičnih sektora metalske industrije:

- Rudarsko-topioničarski basen Bor (RTB Bor, 1903. jedan od najvećih proizvođača bakra u centralnoj Evropi, rudnik za podzemnu eksploataciju, tri površinska kopa, rudno ležište Borska Reka, tri postrojenja za flotaciju, topionica, rafinacija i prateća infrastruktura, sa ukupno oko 5000 zaposlenih. 2009., pokušano je sa uključivanjem strateškog partnera koji bi dokapitalisao preduzeće i tako stekao 40% kapitala (sa mogućnošću sticanja do 67%), ali je i ovaj pokušaj bio neuspešan. Pristupilo se investiranju u RTB Bor, u novu topionicu i fabriku sumporne kiseline, procena ulaganja su oko 175 mil. evra, od čega se 135 mil. evra odnosi na uvoznu opremu (obezbeđenu putem robnih krediti sa garancijom Republike) a 40 mil. evra na radove i isporuke domaćih preduzeća (ova sredstva obezbeđuje država i sam RTB Bor). Sa uporednim ulaganjima u novu rudarsku mehanizaciju, izgradnja nove topionice rezultovaće znatnim povećanjem proizvodnje bakra, a od izuzetne važnosti biće i efekti na smanjenje zagađivanja okoline. Doći će i do novog zapošljavanja, naročito mlađih radnika, koji će biti adekvatno obučavani
- Preduzeća iz grupe Zastava, Kragujevac/2001. preprivatizaciono restrukturiranje, iz holdinga izdvojena su sva preduzeća proizvođači komponenti, koja su potom privatizovana u postupku standardne prodaje prema Zakonu o privatizaciji. U okviru holdinga, ostala su samo preduzeća proizvođači vozila – Zastava automobili i Zastava kamioni u Kragujevcu, i manje preduzeće Specijalna vozila u Somboru. Sa italijanskim Fiatom, osnovano je u Kragujevcu novo preduzeće, Fiat Automobili Srbija (FAS), sa učešćem Republike Srbije od 1/3 i Fiata od 2/3. Republika Srbije ulaže u FAS građevinske objekte izuzete iz preduzeća Zastava Automobili (ulaže formalno i opremu, ali je ona neupotrebljiva), novčana sredstva i razne pogodnosti za preduzeće, a Fiat ulaže novčana sredstva i novu opremu. Republika i lokalna zajednica ulažu i u izgradnju kraka autoputa od oko 25 km, u izgradnju obilaznice oko

Kragujevca, rekonstrukciju deonice železničke pruge, gasifikaciju i obezbeđivanje kapaciteta za snabdevanje električnom energijom, s tim što ova ulaganja služe i za šire svrhe i ne smatraju se ulaganjima u FAS. Kad se završe sva ulaganja u sam FAS, njihova vrednost iznosiće oko 1,5 mlrd evra. Preduzeća će počevši od prvog kvartala 2012. biti u mogućnosti da proizvodi oko 200 hiljada automobila B segmenta i zapošljavaće oko 2400 radnika, s tim što je moguće da se proizvodnja kasnije uveća na 300 hiljada automobila godišnje. Veliki broj komponenti za automobile proizvodiće se u regionu, od strane drugih preduzeća, sa mogućnošću zapošljavanja oko 10.000 radnika. Slično će se privatizovati i preduzeća: Zastava kamioni, iz Kragujevca, i Zastava Specijalna vozila iz Sombora, čime će biti okončano restrukturiranje i privatizacija celokupne nekadašnje grupe Zastava.

- Fabrika automobila Priboj (FAP) /broj zaposlenih 1500, „u restrukturiranje“, shodno Zakonu o privatizaciji, ali ovakva priprema preduzeća za privatizaciju nije dala rezultate, jer pokušaj prodaje kapitala FAP-a putem standardnog javnog tendera nije uspeo. Zbog toga će i ovo preduzeće biti privatizovano uz neposredno angažovanje države, odnosno u specifičnom aranžmanu sa nekim od strateških partnera, koji inače ispoljavaju interes za ulaganja i saradnju sa FAP-om.
- Preduzeća iz grupe Industrija hidraulike i pneumatike „Prva petoletka“, Trstenik/ nisu prodata ni u tri sprovedena postupka javnog tendera. 4.500 zaposlenih, biće restrukturirana i privatizovana direktnim angažovanjem države. Da bi se očuvali resursi ovih preduzeća do iznalaženja strateških partnera, ova preduzeća biće subvencionisana, a moguće je da će država i ulagati u neka od njih, kad se utvrdi da takva ulaganja povećavaju izglede za uspešnu privatizaciju.
- Globalna recesija usporila je završetak procesa i potencirala sledeće probleme: nedovršenu privatizaciju velikih industrijskih preduzeća, za ovaj izveštaj posebno važno za metalski kompleks, restrukturiranje preduzeća koje dugo traje i gde preduzeća nemaju status, poništene privatizacije, neadekvatno korporativno upravljanje u privatizovanim preduzećima. Činiće je energična transformacija metalske industrije kroz privatizaciju za brže prilagođavanje zahtevima ino-tržišta sa vrstom proizvoda, za stupanje u određene složene privredno-kooperanske odnose sa značajnim proizvođačima opreme, prvenstveno u Evropi, a potom u Aziji i Americi, u cilju unapređenja tehnološke osnove proizvoda. Metalski sektor nije uspeo da nađe brojnije strateške partnere kako bi bio uspešniji u svom tržišnom nastupu i konkurentniji.

2.4. Kapaciteti industrije

Stepen iskorišćenosti kapaciteta u industriji je nezadovoljavajući smanjen je sa 69% u 1990, na 48,1% u 2005. i 43,4% u 2009. godini. Uzroci niskog korišćenja kapaciteta su: nizak nivo industrijske proizvodnje (posledica nedovoljne tražnje na domaćem tržištu i nizak nivo izvoza), nedostatak sredstava za investicije i finansiranje tekuće reprodukcije, zastarelost opreme i tehnologije, neadekvatna kreditna podrška, problem snabdevanja repromatrijalom, višak zaposlenih i nedostatak stručnog kadra itd. Instalisani proizvodni kapaciteti (u pogledu obima), nisu ograničavajući faktor povećanja proizvodnje, ali u pogledu kvaliteta (tehnološki nivo), strukture i organizacione usklađenosti situacija je znatno nepovoljnija. To znači da zastarelost strukture kapaciteta u odnosu na zahteve savremenog tržišta, prepostavlja velika investiciona ulaganja. U 2009. usled svetske ekonomske krize i pada industrijske proizvodnje smanjen je stepen iskorišćenosti kapaciteta u svim industrijskim oblastima. Posmatrano po oblastima najviši nivo korišćenja kapaciteta je u proizvodnji odevnih predmeta i krvna, zatim slede: recikaža, proizvodnja, radio TV i komunikacione opreme, proizvodnja mašina i uređaja, proizvodnja kancelarijskih i računskih mašina, proizvodnja duvanskih proizvoda i proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića. Najniža iskorišćenost kapacite tokom 2009. godine bila je u proizvodnji nameštaja i raznovrsnih proizvoda (15,7%) i u proizvodnji osnovnih metala (23%), zbog visokog pada proizvodnje u ovim oblastima.

U periodu 2001-2010. godine nivo fizičkog obima industrijske proizvodnje u Srbiji u poređenju sa razvijenijim tranzisionim zemljama je nizak. Nivo industrijske proizvodnje u 2009. u odnosu na 2000. godinu veći je za 2,9% (prosečna godišnja stopa rasta niska 0,3%), a prerađivačka industrija je na nivou 2000. godine.

Zaključak

Obzirom da će se strategija razvoja industrije Srbije sprovoditi u okviru završetka privatizacije i restrukturiranja industrije uz značajan socijalni trošak: teško nasleđe predhodnog perioda, negativni efekti globalne recesije, veliki procenat siromašnih, i dalje prisutni viškovi zaposlenih, još uvek veoma skroman nivo standarda većine stanovništva, nezadovoljstvo velikog broja građana koji sebe smatraju gubitnicima u tranziciji, mogu da se izraze opravdane bojazni za ralnost projekcija industirje, posebno metalske do 2020. godine.

Literatura

- Altman, F. L. 2007. Sudosteuropa und die Sicherung der Energieversorgung der EU. SWP-Studie. Berlin [www.swp-berlin.org].
- Bilman, L. 1998. "The Regional Cooperation Initiatives in the South East Europe and Turkish Foreign Policy." In *Perceptions*, September–November, III (3).
- Bechev, D. 2006. Constituting SEE, Working Paper 1/06. Reseau d'Excellence des centres de recherche en sciences humaines sur la Mediterranee (Ramses), Oxford.
- Clemant, S. 1998. "Subregional Cooperation in the Balkans." The Southeast European Yearbook 1997–1998. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), Athens.
- Damijan J., J. De Sousa and O. Lamote. 2006. "The Effect of Trade Liberalisation in South-Eastern European Countries." GDN-SEE. Wiener Institute fur Internationale Wirtschaftsvergleishe, Vienna.
- Gligorov, V. 2007. Economic Developments and Prospects in the Western Balkans. The Vienna Institute for International Economic Studies [www.wiiw.ac.at].
- Foreign Investors Council of Serbia. 2007. "White Book 2007—Proposal for Improvement of the Investment Climate in Serbia." Belgrade

THE DEVELOPMENT OF METAL INDUSTRY, ASSESSMENTS AND REALITIES

Abstract

Industry of Serbia is at the crossroads of structural changes. For sustainable economic growth and stability a strong industry is required. Despite a strong De-industrialization process in Serbia, the industry plays an important role in creating the Serbian national product, employment, productivity, exports, launching a number of product-and problem-solving environment, health, quality of life. The case study is to critically evaluate the work of the new concept of industrial development in terms of orientation on growth and innovation, in times of economic instability and the challenges of sustainable development.

Keywords: De-industrialization, structural adjustment, technological level of development

*Milivoj Janković**

REJTING KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA KAO SEGMENT KONKURENTNOSTI KOMPANIJE

Rezime

Tema rada je rejting korporativnog upravljanja kao jedan od segmenata konkurentnosti kompanije. Rejting korporativnog upravljanja predstavlja merilo efikasnosti korporativnog upravljanja u određenoj kompaniji. Rejting korporativnog upravljanja predstavlja jedan od segmenata moderne analize kompanije i jedan od segmenata ukupne konkurentnosti kompanije na globalnom tržištu, koji se razvio iz kreditnog rejtinga i postao posebna kategorija. Rejting korporativnog upravljanja treba pre svega finansijskim analitičarima i potencijalnim investitorima da pokaže kolika je sigurnost njihovog ulaganja u ciljnu kompaniju.

Rejting korporativnog upravljanja predstavlja „nematerijalnu vrednost“ koja se reflektuje kroz vrednost akcija na berzi. Cilj ovog rejtinga je da investitoru pokaže na kom je nivou upravljanje u kompaniji u koju želi da investira i kolika je sigurnost ulaganja u istu.

Autor je u referatu obradio segmente rejtinga korporativnog upravljanja a na kraju se nalazi i lista potencijalnih rejting pitanja koja je napravljena na osnovu Kodeksa korporativnog upravljanja Privredne komore Srbije

Ključne reči: korporativno upravljanje, rejting, tržište, konkurentnost, investitori

1. Uvod

Korporativno upravljanje (engl. corporate governance), kao deo kompajnijskog prava, predstavlja način organizovanja poslovanja kompanije koji omogućuje vlasnicima kapitala da vrše kontrolu nad upravom društva odnosno rad menadžmenta u korist akcionara. Korporativno upravljanje je sistem kojim su kompanije upravljane i nadzirane. Korporativno pravo odnosno upravljanje treba da doprinese ispunjenju dva osnovna cilja: uspostavljanje korporativne strukture unutar kompanije i kontrolu i rešavanje sukoba zainteresova-

*

Privredna komora Beograda – Centar za privredno pravni sistem

nih strana¹. Uspostavljanje funkcionalne strukture korporativnog upravljanja treba da doprinese vođenju, upravljanju i vladanju kompanije sa ciljem da se ostvari kontrola vlasnika nad menadžmentom kompanije, strateškom razvoju kompanije i njenom pozicioniranju na tržištu, kao i da omogući uspostavljanje efikasne i fleksibilne strukture upravljanja. Takođe, korporativno upravljanje predstavlja i jedan od ključnih segmenata konkurentnosti odnosno analize kompanije prilikom donošenja odluke o investiranju koji treba da obezbedi priliv svežeg kapitala, efikasno poslovanje kompanije i maksimizaciju prihoda na uložena sredstva, kao i da smanji asimetričnost informacija.

Korporativno upravljanje danas predstavlja sistemski način rešavanja tri osnovna problema koji se javljaju u zavisnosti od modela upravljanja odnosno od strukture kapitala udruga. Prvi agencijski problem korporativnog upravljanja predstavlja odnos između akcionara i uprave društva i karakterističan je u strukturi disperzovanog akcionarstva. Suština ovog problema je kako naterati upravu da radi u interesu društva, a ne u vlastitom interesu. Drugi agencijski problem korporativnog upravljanja predstavlja odnos većinskog kontrolnog i manjinskog akcionara, čija je suština da većinski vlasnik radi u interesu cele kompanije, a ne u svom interesu kao većinski akcionar i karakterističan je u strukturi sa dominantnim vlasnikom. Treći agencijski problem korporativnog upravljanja predstavlja odnos same kompanije sa drugim zainteresovanim licima odnosno nosiocima interesa – tzv. stejkholderima (kupci, zaposleni, poverioci, potencijalni investitori, kreditori, država...) i javlja se u svakoj kompaniji, jer ne zavisi od strukture vlasništva kapitala².

2. O rejtingu korporativnog upravljanja

Rejting predstavlja evaluaciju ili procenu nečega, u pogledu kvaliteta ili količine ili kombinaciju jednog i drugog. Efikasnost korporativnog upravljanja se ocenjuje i meri preko rejtinga korporativnog upravljanja (engl. corporate governance rating). Rejting korporativnog upravljanja je jedan od brojnih segmenata konkurentnosti kompanije koji se uzimaju u obzir tokom donošenja odluke o investiranju. Prilikom donošenja odluke o ulasku u kompaniju rejting odnosno stepen i kvalitet korporativnog upravljanja treba da pokažu nivo istog i

¹

John Armour, Henry Hansmann, Reinier Kraakman, „*Agency Problems, Legal Strategies and Enforcement*“, Law working Paper No. 135/2009 ECGI.

²

Više vid., Mirko Vasiljević, *Korporativno upravljanje i agencijski problemi (I deo)*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 1/2009, str. 5 – 24; Mirko Vasiljević, *Korporativno upravljanje i agencijski problemi (II deo)*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 2/2009, str. 5 - 28.

sigurnost ulaganja i samim tim da pozicioniraju kompaniju ispred konkurenčije. Uvođenje rejtinga kompanija, a samim tim i rejting korporativnog upravljanja, treba kao rezultat da ima produbljivanje tržišta kapitala, povećanje emitovanja hartija od vrednosti i privlačenje institucionalnih investitora. Institucionalni investitor, odnosno ulagač, je kompanija čija je stalna i osnovna delatnost ulaganje kapitala, koji su joj sakupili članovi, u kupovinu tuđih hartija od vrednosti. Njihov motiv je sticanje dobiti iz prihoda ostvarenog naplatom dividendi i kamata od emitenta kupljenih hartija, ili naplatom kapitalnog dobitka u prodaji tih hartija³. Najznačajniji institucionalni investitori su: investicioni fondovi, osiguravajuće organizacije i penzioni fondovi.

Rejting korporativnog upravljanja čini deo sveobuhvatnog kreditnog rejtinga kompanija. Može se reći da je rejting korporativnog upravljanja nastao iz kreditnog rejtinga i da je nekada predstavljaо njegov sastavni deo ali da se tokom vremena izdvojio u posebnu kategoriju. Razlog za izdvajanje rejtinga korporativnog upravljanja iz kreditnog treba tražiti u sve kompleksnijoj strukturi kompanija i sveobuhvatnijeg uvida zainteresovanih ulagača u predmetnu kompaniju. Kreditni rejting predstavlja ocenu kreditne sposobnosti dok rejting korporativnog upravljanja predstavlja ocenu upravljačke strukture kompanije i mehanizam ostvarivanja prava nosioca interesa unutar same kompanije. Iako oba rejtinga pokazuju određene parametre kompanije i čine segmente konkurentnosti na tržištu, prilikom donošenja odluke o ulaganju se moraju uzeti u obzir oba rejtinga, jer svaki na svoj način govori o kvalitetu i potencijalu kompanije.

Rejting korporativnog upravljanja je važan segment moderne analize kompanija za finansijske analitičare i investitore koji takođe treba da doprinese boljoj zaštiti akcionara, odnosno povećanju stepena njihovih prava i njihove zaštite, jer postoji povezanost između dobrog korporativnog upravljanja i sigurnosti njihovih investicija. Rezultat jednog istraživanja kojom su obuhvaćeni investitori sa prostora SAD i EU pokazuje da je polovina ispitanih investitora sa prostora EU i 61% iz SAD donela odluku da ne investira ili da povuče svoj kapital iz kompanije koje imaju slabu praksu korporativnog upravljanja⁴. Rejting korporativnog upravljanja i rezultat koji se dobije nakon njegovog menjenja treba kompaniji da pokaže gde su u odnosu na konkurenčiju a investitorima i analitičarima kolika je sigurnost ulaganja. Razvijeno korporativno upravljanje i dobar rejting istog je znak da je kompanija u statusnom smislu spremna za bezpoštednu tržišnu utakmicu i da šalje znak investitoru da će njegovo

3

Nebojša Jovanović, *Emisija vrednosnih papira – pravna razmatranja*, Grmeč, Beograd, 2001., str. 80; Nebojša Jovanović, *Berzansko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009., str. 150.

4

Mijat Jocović, *Korporativno upravljanje sa posebnim osvrtom na Crnu Goru*, Beograd, 2007, str. 26.

ulaganje biti sigurno i da će moći da ostvari svoja prava u slučaju ulaska u kompaniju. Visok rejting odnosno efikasno korporativno upravljanje, iako predstavlja nematerijalnu vrednost, se u praksi reflektuje kroz cenu akcija na berzi odnosno lakom pristupu kapitalu i većoj konkurentnosti kompanije. Što je korporativno upravljanje razvijenije i rejting bolji za očekivati je da će se sredstva koristiti u interesu akcionara a ne u interesu top menadžera kompanije. Rejting korporativnog upravljanja nastoji da prevaziđe određeni jaz koji postoji između kompanije, informacija o kompaniji i investitora. Podvrgavanje kompanije rejtingu ima za cilj i da doprinese smanjenju asimetričnosti informacija između menadžmenta kompanije, akcionara kompanije i potencijalnih investitora odnosno svih učesnika na tržištu, pre svega finansijskom, jer transparentnosti i javnosti rada akcionarskih društava predstavlja jedan od osnovnih principa dobrog korporativnog upravljanja.

Rejting korporativnog upravljanja predstavlja nivo razvijenosti i primene najbolje prakse korporativnog upravljanja u kompaniji. Podstaknuti brojnim studijama o povezanosti između dobrog rukovođenja i upravljanja kompanijom i njene uspešnosti investitori su prestali da podatke o korporativnom upravljanju koriste samo kad treba da glasaju već su počeli da pridaju svakodnevnu pažnju dobrom korporativnom upravljanju. Dobro korporativno upravljanje u praksi omogućava brži pristup stranim i domaćim investitorima, jer danas investitori posmatraju korporativno upravljanje i otvaranje kompanije prema tržištu kao značajnu stavku prilikom donošenja odluke o investiranju. Donošenje investicione odluke, prvenstveno stranog investitora, na tržištu hartija od vrednosti je nezamislivo bez uvida u kvalitet korporativnog upravljanja ciljnog društva jer isto treba da mu obezbedi sigurnost i poverenje u ulaganje. Osim kvaliteta korporativnog upravljanja od ključne važnosti je da investitor upozna i proceni poslovanje kompanije u koju želi da investira, zatim perspektive razvoja kompanije, tržišne potencijale privredne grane u kojoj posluje kompanija upoređivanjem sa konkurentnim kompanijama na tržištu, ocenu menadžmenta kompanije i da stekne poverenje u predstojeće ulaganje. Upoznavanje zakonodavstva zemlje odnosno pravnog, regulatornog i tržišnog okruženja je značajan elemenat sveobuhvatne analize rizika koji su u vezi sa praksom upravljanja u pojedinačnoj kompaniji⁵.

Rejting korporativnog upravljanja ima dve strane, koje su međusobno povezane i uslovljene. Sa jedne strane treba da pomogne investitoru prilikom donošenja poslovne odluke i ulaska u investiciju dok sa druge strane treba samoj kompaniji da pokaže na kom je nivou razvijeno vlastito korporativno

upravljanje i koje korake preduzeti da bi se isto unapredilo i podiglo na zavidan nivo. Cilj obe strane treba da bude razvijena dobra praksa, kompaniji da bi se bolje pozicionirala na tržištu, bila atraktivnija i konkurentnija u odnosu na konkurenčiju i bila primamljiva za investitore a investitoru da mu obezbedi sigurnost ulaganja i olakša donošenje odluke o investiranju. Rejting korporativnog upravljanja u praksi ukazuje na statusne odnosno strateške nedostatke kompanije. Rejting korporativnog upravljanja investitoru treba da pokaže u kolikoj meri je sprovedeno efikasno ostvarivanje zaštite prava malih akcionara, uspostavljen ravnopravni tretman akcionara, transparentan rad i donošenje odluka organa uprave društva, dostupnost informacija od značaja za poslovanje, na kom nivou je kontrola nad finansijskim poslovanjem društva, kao i koliko je razvijena poslovna etika i društveno odgovorno poslovanje.

Osnovna premisa merenja rejtinga je sledeća: kompanije koje pridaju značaj korporativnom upravljanju i rejtingu korporativnog upravljanja će vremenom ostvariti povećanje ekonomskih performansi kroz jeftiniji i lakši pristup kapitalu, dok kompanije koje zanemaruju korporativno upravljanje i pridržavanje najbolje prakse vremenom počinju da predstavljaju kompaniju sa povećanim rizikom ulaganja a samim tim i skuplji i teži pristup svežem kapitalu. Razvijenim upravljanjem smanjuje se rizik ulaganja a samim tim i cena kapitala koji kompanija plaća, jer što je rizik veći (u koji spada i rizik kršenja prava investitora odnosno onemogućavanje vršenja prava) veća je i cena kapitala i obrnuto, manji rizik manja cena kapitala. Dobar korporativni rejting, odnosno dobro upravljanje, je deo ukupne reputacije društva odnosno „goodwill“ i predstavlja njegov integralni, nematerijalni deo sredstava, jer društva koja poštuju principe korporativnog upravljanja, prava akcionara i poverilaca i koja obezbeđuju finansijsku transparentnost i odgovornost smatraju se revnosnim zastupnicima interesa investitora i imajuće veće poverenje javnosti. „Goodwill“ i dobra reputacija je u računovodstvenom smislu iznos za koji kupovna cena premašuje pravičnu vrednost aktive preduzeća koje se kupuje odnosno čijim se akcijama trguje⁶.

Vodeće kreditne agencije imaju svoja odeljenja koja se bave rejtingom korporativnog upravljanja u kompanijama. Njihova aktivnost se sastoji kako u merenju nivoa korporativnog upravljanja u konkretnoj kompaniji i nakon toga predstavljanje rezultata menadžmentu kompanije i celokupnoj poslovnoj javnosti, tako i u davanju uputstava u kom pravcu da se izvrše neophodne promene kako bi bilo unapređeno korporativno upravljanje, pa sve do implementacije

6

Vuk Radović, *Korporativno upravljanje – Priručnik, prošireno izdanje*, International Finance Corporation, Beograd, 2008., str. 18.

sistema upravljanja i prilagođavanja dobre prakse na konkretnu kompaniju, odnosno vršenju prava koje predmetna kompanija ima u drugim kompanijama.

Globalna rejting praksa je da nakon sprovedene analize i izveštaja o stanju korporativnog upravljanja i smernica na koji način isto unaprediti da se uradi još jedna analiza nakon šest meseci do godinu dana da bi se utvrdio stepen u kom je korporativno upravljanje unapređeno u odnosu na prethodno stanje.

U praksi je ustanovljeno pravilo da se rejting korporativnog upravljanja određene kompanije daje zajedno sa rejtingom korporativne društvene odgovornosti (Corporate Social Responsibility – CSR). Društvena odgovornost kompanija je moralni zahtev koji društvo postavlja kompanijama kao korelat uz dva zahteva sa kojima su one već suočene: ekonomskom i pravnom, pa se obično kaže da je CSR politika kompanije kojom ona odgovara svim učesnicima u svom poslovanju i odlučivanju⁷. Društvena odgovornost kompanije nigde nije propisana kao pravna obaveza već je u normativni teren ušla preko deklaracija i rezolucija, koje ipak ne stvaraju pravnu obavezu, iako imaju određenu moralnu težinu⁸. Najkraće rečeno korporativna društvena odgovornost predstavlja posvećenost i težnju kompanije da doprinese održivom privrednom razvoju sarađujući sa zaposlenima, njihovim porodicama, lokalnom zajednicom i društvom uopšte u cilju poboljšanja kvaliteta njihovog života. Razvoj korporativne društvene odgovornosti treba u svakoj kompaniji da bude deo ukupne poslovne strategije jer na taj način postaju prisnije sa klijentima i istovremeno grade pozitivni imidž na tržištu, kako lokalnom tako i globalnom.

3. Struktura rejting pitanja

Osnov za strukturu rejting pitanja u načelu predstavlja nacionalni kodeks korporativnog upravljanja sa setom pitanja za svaku od oblasti koje kodeks reguliše. Kodeks razrađuje zakonska rešenja i zato je akcenat na njemu a ne na zakonu, jer se primena zakona ne dovodi u pitanje već se smatra kao prirodna obaveza koja će se izvršiti od strane kompanije. Osim kodeksa od značaja su i propisi regulatornih organa tržišta koja se odnose na listirane kompanije i koje svojim pravilima žele da osiguraju sigurnost investicije. Prvenstveno se rejting pitanjima obuhvataju nekoliko ključnih oblasti: vlasnička struktura, prava akcionara i to pre svih prava manjinskih akcionara, skupština akcionara, transpa-

7

Svetislav Taboroši, „Društvena odgovornost kompanija“, u: Mirko Vasiljević, Vuk Radović (urednici), *Korporativno upravljanje – zbornik radova*, Beograd, 2008., str. 276.

8

Mirko S. Vasiljević, *nav. delo*, str. 56

rentnost poslovanja i objavljivanja izveštaja i sastav i efikasnost upravnog odbora i politika nagrađivanja. Rejting proces obuhvata uvid u kako objavljuvana dokumenta i informacije tako i u poverljiva akta kompanije, izveštaje kompanija, pregled sajta kompanije i novinskih članaka o kompaniji, saopštenja kompanije, ali i razgovore sa top menadžerima kompanije, a naročito sa predsednicima upravnog i izvršnog odbora i sekretarom društva.

Rejting pitanja i rezultat treba da budu takvi da kompaniji pokaže kvalitet vlastitog korporativnog upravljanja, a investitorima i analitičarima omoguće da brzo i precizno odrede uspešnost poslovanja kompanije i nivo korporativnog upravljanja, a samim tim i sigurnost ulaganja. Pitanja treba da budu koncipirana kratko i jasno a da ponuđeni odgovori budu „da“ „delimično“ i „ne“. Potrebno je uvek predvideti i deo za obrazloženje svakog pojedinačnog odgovora. Ako je odgovor „da“ u obrazloženju se navodi kako je pitanje odnosno određeni standard implementiran odnosno rešen, ako je odgovor „ne“ kompanija obrazlaže zašto nešto nije sprovedeno u delo, odnosno kada se kompanija spremna da određeni standard implementira u svoje poslovanje i u kom roku, a u slučaju odgovora „delimično“ kompanija treba da objasni u kom segmentu je određena norma odnosno standard sproveden u delo, a u kom nije i zašto.

Bodovanje rejtinga treba da bude takvo da oko 60-70% pitanja na koje je odgovor „da“ budu uglavnom proklamovani principi i zakonska rešenja dok bi preostalih 30-40% pitanja bila najbolja praksa korporativnog upravljanja kojoj društvo treba da teži a koja je preporučena od strane relevantnih institucija i organizacija (npr. OECD). Primera radi Zakon o preuzimanju akcionarskih društava⁹ je članom 40. predviđao obavezu ciljnog društva da u roku od sedam dana od dana dostavljanja ponude za preuzimanje objavi obrazloženo mišljenje na ponudu. Znači sama obaveza upravnog odbora je zakonom predviđena i nije sporna i nije neophodno da se nalazi na rejting listi kao pitanje. Međutim, sledom najbolje prakse i tendencija moguće je predvideti u rejting listi pitanje „Da li upravni odbor kompanije neguje politiku da na ponudu za preuzimanje svaki član upravnog odbora da svoje mišljenje posebno, a ne zajedničko mišljenje celog upravnog odbora?“ Ovo je samo jedan od primera kako rejting sledi praksu i ide ispred zakona, jer u konkretnom slučaju akcionari kompanije će moći da donesu ispravniju odluku na ponudu za preuzimanje ako znaju kakvo je posebno mišljenje svakog člana upravnog odbora u odnosu na predmetnu ponudu, odnosno kakvo je mišljenje nezavisnih članova upravnog odbora o predmetnoj ponudi.

9

Službeni glasnik RS, br. 46/2006

Svaka oblast rejting liste se posebno ocenjuje i boduje, a konačni rezultat se dobija zbirom pojedinačnih ocena. U principu samo iskazivanje rezultata u matematičkoj jedinici jeste bitno za okvirno upoznavanje sa ciljnom kompanijom, ali ne koliko utisak koji zainteresovani investitor stekne detaljnim uvidom u rejting listu i korporativni izveštaj. Kao što se vidi iz primera sa ponudom za preuzimanje kompanija koja daje zajedničko mišljenje upravnog odbora a ne pojedinačno svaki član poštuje važeće propise ali neće imati maksimalnu ocenu na merenju rejtinga. To je razlog zbog koga je potrebno da potencijalni investitor izvrši uvid u rejting listu ciljne kompanije, jer samo tako može videti koji standardi i najbolja praksa nisu ispoštovani i implementirani u kompaniji. Na ovom mestu treba istaći da nepoštovanje najbolje prakse i preporuka za korporativno upravljanje koji su preporučeni od raznih organizacija ne znače automatski da je investicija nesigurna i da ne treba ulagati u predmetnu kompaniju, jer se pored rejtinga i drugi parametri uzimaju u obzir prilikom donošenja odluke o investiranju, mada je dosadašnja praksa pokazala da niža rejting ocena povećava cenu kapitala.

U Srbiji nacionalni kodeks predstavlja Kodeks korporativnog upravljanja Privredne komore Srbije¹⁰(u daljem tekstu: kodeks PKS) koji razrađuje zakonske norme i približava korporativno upravljanje kompanijama i ujedno ima obaveznost primene. Pošto je u Srbiji ustanovljen model privatizacije kojim se prodaje 70% društvenog odnosno državnog kapitala¹¹ kao rezultat toga se javlja većinski vlasnik u kompanijama i sa njim tzv. drugi agencijski problem. To je jedan od ključnih razloga zašto je Kodeks PKS posvetio veliku pažnju pravima akcionara, skupštini akcionara i upravnom odboru. Analizom Kodeksa PKS bi se mogla napraviti lista pitanja za merenje rejtinga korporativnog upravljanja kojom bi se izvršila struktorna analiza kompanija. Sledi lista pitanja koja se tiču prava akcionara (informisanje, upoznavanje sa pravima), skupštine društva (sazivanje, glasanje, način rada) i upravnog odbora (struktura, komisije, naknade) i u zagradi član Kodeksa PKS koji je osnov za pitanje.

¹⁰

Službeni glasnik RS, br. 1/2006

¹¹

Zakon o privatizaciji (Službeni glasnik RS, br. 38/2001, 18/2003, 45/2005, 123/2007, 30/2010)

Prava akcionara

- Da li društvo ima lice čija je dužnost upoznavanje sa stavovima akcionara i njihovim pitanjima, kao i da li su ti podaci dostupni akcionarima putem internet strane? (član 10.)
- Da li je akcionarima omogućena dostupnost svih informacija od značaja? (član 16.)
- Da li su na internet strani i na oglasnoj tabli društva istaknuta obaveštenja o pravima akcionara i načinu njihovog vršenja? (član 18.)
- Da li je društvo razvilo još neki sistem komunikacije sa akcionarima (npr. sms, e-mail)? (član 19.)
- Da li društvo na internet strani ima objavljen spisak akcionara koji se svakodnevno ažurira ili link vezu sa Centralnim registrom, depoom i kliringom hartija od vrednosti?

Skupština društva

a) Sazivanje sednice skupštine društva

- Da li se svim akcionarima šalju pozivi za sednicu sa prilozima? (član 21.)
- Da li društvo na internet stani ima objavljeno vreme i mesto održavanja sednice, dnevni red i priloge? (član 23.)

b) Glasanje

- Da li je društvo obezbedilo akcionarima neophodne tehničke uslove kako bi mogli da učestvuju i glasaju na sednici skupštine bez prisustva? (član 40.)
- Da li je društvo donelo odluku ili predvidelo u statutu dopuštenost glasanja u odsustvu na sednici skupštine društva? (član 43.)
- Da li je društvo pripremilo mere kako bi se utvrdila autentičnosti identiteta akcionara koji glasa u odsustvu? (član 45.)
- Da li je društvo donelo uputstvo o vršenju prava glasanja u odsustvu? (član 46.)
- Da li je društvo donelo uputstvo o načinu vršenja prava glasa pismenim putem i da li se isto nalazi na internet strani društva? (član 49.)
- Da li društvo uz poziv dostavlja i obrazac punomoćja i da li su na internet strani društva dostupne informacije i uputstva o načinu glasanja preko punomoćnika? (član 54.)

- Da li je društvo omogućilo davanje punomoćja elektronskim putem? (član 56.)

Da li je doneta odluka o pravilima glasanja akcionara koji imaju prebivalište odnosno sedište u inostranstvu? (čl. 70., 71., 72.)

Da li je upravni odbor društva obrazovao posebnu komisiju za zaštitu prava akcionara? (čl. 70., 71., 72.)

Da li je osnivačkim aktom društva određen način vršenja javnog glasanja kao i način prebrojavanja glasova? (član 76.)

Da li je propisan način vršenja tajnog glasanja? (član 79.)

c) Način rada

Da li je formirana komisija za glasanje sa uslovima za imenovanje i načinom izbora članova? (član 90.)

Da li društvo objavljuje izveštaj o radu komisije za glasanje na internet strani? (član 95.)

Da li su na internet strani i oglasnoj tabli društva objavljeni rezultati glasanja po pojedinim tačkama dnevnog reda i zapisnik sa sednice skupštine? (član 102.)

Upravni odbor

- Da li u društvu postoji strategija razvoja društva usvojena od strane UO?
- Koja je struktura po obrazovanju članova UO i da li makar jedan član UO ima znanja o vođenju finansija i računovodstvu u kotiranom društvu? (član 132.)
- Koliki je broj neizvršnih članova UO? (član 133. i 137.)
- Da li u društvu postoji model izjave koju potpisuje nazavisni član UO o ispunjenosti uslova iz čl. 140. do 142. Kodeksa PKS? (član 144.)
- Da li su predsednik UO i predsednik IO različita lica? (član 152.)
- Da li je donešena odluka o uređenju uslova za izbor članova UO? (član 156.)
- Da li je propisan postupak izbora članova UO? (član 163.)
- Da li u društvu postoji uputstvo o načinu korišćenja kumulativnog glasanja? (član 173.)
- Da li je UO doneo poslovnik o svom radu? (član 179.)
- Da li je UO doneo pravilnik o sastavljanju izveštaja o korporativnom upravljanu u društvu? (član 312.)

- Da li UO podnosi izveštaj o korporativnom upravljanju na usvajanje skupštini i da li društvo objavljuje izveštaj o korporativnom upravljanju na svojoj internet strani posle usvajanja na skupštini društva? (čl. 299. i 315.)
- Da li u društvu postoji program usavršavanja članova UO? (član 203.)
- Da li društvo ima objavljenu listu insajdera?

a) Komisije upravnog odbora

- Da li u društvu postoji pravilnik o radu za svaku komisiju? (član 212.)
- Da li su propisani uslovi za člana komisije? (član 219.)

b) Naknade članovima upravnog odbora

- Da li postoji odluka skupštine društva o politici naknada članovima upravnog i izvršnog odbora? (član 235.)
- Da li je struktura naknade fiksna ili promenljiva ili kombinacija fiksnog i promenljivog dela? (član 237.)
- Da li skupština daje saglasnost na ugovore sa članovima UO? (član 243.)

c) Izveštavanje javnosti

- Da li društvo ima internet stranu?
- Da li je internet strana na srpskom i engleskom jeziku? (član 295.)
- Da li su na internet strani društva dostupni osnivački akt, statut, finansijske informacije i druge relevantne informacije? (član 298.)

4. Umesto zaključka

U Srbiji danas nažalost nema nijedne rejting agencije kako za ocenu kreditne sposobnosti, tako i za rejting korporativnog upravljanja ali ne treba gubiti nadu da će se stvari promeniti na bolje. Rejting je u budućnosti neminovnost u Srbiji. Neophodno je stvoriti preduslove za razvoj konkurentnog tržišta rejtinga u našoj zemlji počev od pitanja regulacije rada i nadzora nad rejting sistemima. Cilj tržišta rejtinga treba da bude maksimiziranje koristi koje rejting pruža samom tržištu kroz povećanje efikasnosti obezbeđivanjem pouzdanih, relevantnih i pravovremenih informacija učesnicima na tržištu, što predstavlja

značajan segment konkurentnosti kompanija a samim tim i samog tržišta na mapi globale svetske privrede.

Prostor za unapređenje korporativnog upravljanja se može očekivati nakon okončanja procesa privatizacije i normalizovanja stanja na tržištu kapitala jer će se tada javiti potreba za unapređenjem poslovanja a samim tim i potreba za dodatnim kapitalom za razvojne projekte. Kako su bankarski krediti u Srbiji „dužničko ropstvo“ za očekivati je razvoj odnosno unapređenje tržišta kapitala i privlačenja investitora što će dovesti i do povećanja svesti menadžmenta o stanju korporativnog upravljanja u kompaniji. Momenat kada kompanija odluči da bude atraktivna na tržištu predstavlja momenat kada kompanija nastoji da joj sveobuhvatni rejting u očima investicione javnosti bude što veći, što rezultira i rad na unapređenju korporativnog upravljanja u kompaniji, a samim tim i veći rejting korporativnog upravljanja čiji efekat treba da doprinese jeftinijem pristupu kapitalu. Cilj kompanija treba da bude korporativno upravljanje koje teži da efikasno ostvari i zaštiti prava investitora, da osigura ravnopravan tretman svih akcionara, kontrolu organa upravljanja uz njihovo profesionalno i odgovorno rukovođenje, obezbedi transparentnost u radu, pravovremeno izveštavanje uz razvoj poslovne etike i negovanje društveno odgovornog poslovanja. Ispunjnjem tih ciljeva korporativnog upravljanja a zajedno sa razvijenom poslovnom kulturom i efikasnim sudstvom Srbija će stati u red poslovno atraktivnih zemalja u bespoštednoj borbi na globalnom tržištu što će doprineti privlačenju stranog kapitala i pozicioniranju Srbije na svetskoj mapi privrede.

Literatura

- Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance (Cadbury Report), 1992.
- John Armour, Henry Hansmann, Reinier Kraakman, „Agency Problems, Legal Strategies and Enforcement“, Law working Paper No. 135/2009 ECGI.
- Mirko Vasiljević, Korporativno upravljanje i agencijski problemi (I deo), Analji Pravnog fakulteta u Beogradu 1/2009, str. 5 – 24; Mirko Vasiljević, Korporativno upravljanje i agencijski problemi (II deo), Analji Pravnog fakulteta u Beogradu 2/2009, str. 5 - 28.
- Nebojša Jovanović, Emisija vrednosnih papира – pravna razmatranja, Grmeč, Beograd, 2001., str. 80;
- Nebojša Jovanović, Berzansko pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009., str. 150.
- Mijat Jocović, Korporativno upravljanje sa posebnim osvrtom na Crnu Goru, Beograd, 2007, str. 26.
- Standard & Poor's Governance Services, Standard & Poor's Corporate Governance Scores, Criteria, Metodology and Definitions, 2002.
- Vuk Radović, Korporativno upravljanje – Priručnik, prošireno izdanje, International Finance Corporation, Beograd, 2008., str. 18.
- Svetislav Taboroši, „Društvena odgovornost kompanija“, u: Mirko Vasiljević, Vuk Radović (urednici), Korporativno upravljanje – zbornik radova, Beograd, 2008., str. 276.

CORPORATE GOVERNANCE RATING AS A SEGMENT OF COMPANIES COMPETITIVENESS

Abstract

The topic of this work is corporate governance rating. The corporate governance rating is a measure of efficacious of corporate governance in specific company. It is a very important segment of modern analyzes of companies. Corporate governance rating shows to financial analyzers and investors the level of their rights in a company. Corporate governance rating is apart of global credit rating from which is developed like a special category.

Corporate governance rating is "nonmaterial value" of company which is shown true the stock value of the company. The aim of these rating shows to potential investors on which level is the corporate governance developed in the company he won't to invest.

The author of this work explained the definition, structure and main goals of the corporate governance rating. Here, it is also mentioned the list of the common rating questions which could be made on a basis of The Code of corporate governance of Serbian Chamber of Commerce.

Key words: corporate governance, rating, stock market, investors